

Monitoring koji su uradile organizacije civilnog društva

o sprovedbi nacionalne Strategije za integraciju Roma i Akcionog plana Dekade u

BOSNI I HERCEGOVINI

za 2012. i 2013. godinu

DECADE OF
ROMA
INCLUSION
2005-2015

Monitoring koji su uradile organizacije civilnog društva

o sprovedbi nacionalne Strategije za integraciju Roma i Akcionog plana Dekade u

BOSNI I HERCEGOVINI

za 2012. i 2013. godinu

Izveštaj je pripremila koalicija organizacija civilnog društva u sastavu

Euro Rom (vodeća organizacija) ■ Udruženje BOSPO

Izveštaj napisali

Tihomir Knežiček ■ Nedžad Jusić ■ Boris Pupiće ■ Anamarija Mirašćić

Uz koordinaciju

Fondacije Sekretarijata dekade Roma u saradnji s "Making the Most of EU" Fondom za Rome pri Fondaciji Open Society

Izdavač

Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation
Teréz körút 46.
1066 Budapest, Hungary
www.romadecade.org

Dizajn i format: www.foszer-design.com

©2014 Fondacija Sekretarijata dekade Roma

Sva prava pridržana. Niti jedan dio ove publikacije se smije reproducirati, pohranjivati u sisteme za ponovno korištenje, niti prenositi, u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima bez dozvole Izdavača.

Svi monitoring izvještaji civilnog društva mogu se pronaći na
www.romadecade.org/civilsocietymonitoring

Ovaj izvještaj sačinila je koalicija organizacija civilnog društva koju čine slijedeće organizacije: *Euro Rom* (vodeća organizacija), *Udruženje BOSPO*. Vodeći istraživač koalicije je Tihomir Knežiček (konsultant za pitanja institucionalnog razvoja organizacija civilnog društva i predsjedavajući BiH Vijeća nacionalnih manjina). Menadžer projekta je Amra Čaškić (*Euro Rom*).

Autori izvještaja su Tihomir Knežiček, Nedžad Jusić, Boris Pupiće i Anamarija Miraščić.

Slijedeći istraživači su bili uključeni u projekat: Boris Pupiće (Ekspertni saradnik za odnose s javnošću BiH Agencije za rad i zapošljavanje, član Odbora za Rome pri Vijeću Ministara BiH); Nedžad Jusić (Predsjednik Udruženja *Euro Rom* Tuzla, član Vijeća nacionalnih manjina BiH); Amra Čaškić (Menadžer projekta u Udruženju *Euro Rom*); Larisa Čorbić (Asistent menadžera projekta i finansijski administrator, *Euro Rom*); Anamarija Miraščić (Asistent za analizu podataka, BOSPO); Sabina Nadžaković (Prevodilac, BOSPO); Nesiba Ahmetović (Finansijski i administrativni asistent, BOSPO).

Slijedeće organizacije su imale savjetodavnu ulogu pri nastajanju izvještaja: Fondacija sekretarijata Dekade inkluzije Roma, Centralnoevropski Univerzitet-Odjel za javnu politiku, Evropski Centar za prava Roma, Habitat for Humanity, Fond za edukaciju Roma, a iz Fondacija Open Society: Making the Most of EU Funds for Roma program i Roma Health Project.

U 2013–2014. godini, sekretarijat Dekade je podržao izvještavanje organizacija civilnog društva u osam zemalja: Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Francuska, Njemačka, Italija, Crna Gora, Srbija i Ujedinjeno Kraljevstvo. U pilot godini, 2012, podržani su izvještaji iz slijedećih zemalja: Albanija, Bugarska, Češka Republika, Mađarska, Makedonija, Rumunija, Slovačka i Španija.

U izvještajima, koalicije civilnog društva dopunjavaju ili daju alternativne informacije u odnosu na izvještaje o postignućima Dekade koje podnose Vlade zemalja članica Dekade inkluzije Roma, kao i u odnosu na bilo koje druge izvještaje koje podnose države članice Evropske Komisije o njihovim nacionalnim strategijama integracije Roma (NRIS). Svrha ovih izvještaja nije da služe kao zamjena za kvantitativni monitoring i evaluaciju od strane državnih vlasti, nego da usmjeravaju lokalna saznanja u nacionalne i evropske procese izrade politika i da ponude razmišljanja o uticaju koje na društvo imaju vladine mjere. Izvještaji civilnog društva pružaju dodatne informacije u odnosu na službene podatke, zamjenske podatke tamo gdje službeni podaci ne postoje, ili alternativnu interpretaciju objavljenih podataka.

Projektom koordinira Fondacija sekretarijata Dekade inkluzije Roma, u saradnji s Open Society Foundation's Making the Most of EU Fandom za programe namijenjene Romima. Sredstva za projekat je osigurao OSF Roma Initiatives Ured.

SADRŽAJ

Sažetak	7
Preporuke	17
Spisak skraćenica	21
Uvod	23
1. Strukturalni zahtjevi	27
2. Anti-diskriminacija	35
3. Obrazovanje	41
4. Zapošljavanje	55
5. Zdravstvena zaštita	63
6. Smještaj/stanovanje	73
Literatura	79
Prilog 1	81
Prilog 2	87

SAŽETAK

Ovaj izvještaj civilnog društva opisuje status sprovedbe nacionalne Strategije za integraciju Roma (NRIS) i Akcionog plana Dekade u Bosni i Hercegovini (BiH) tokom 2012. i 2013. godine.

Izvještaj su izradile partnerske organizacije Euro Rom iz Tuzle i BOSPO iz Tuzle, uz podršku vodećeg konsultanta i osoblja na terenu koje je dobro informisano o problemima u vezi sprovedbe Strategije i Akcionog plana Dekade (APD) u BiH. Ovaj izvještaj obuhvata referalne sektore u 2013. godini, dok se dio o izradi politika takođe odnosi i na 2012. godinu. Postignuća i rezultati nakon 2013. godine nisu uzeti u obzir u ovom izvještaju.

Ovaj je izvještaj pripremljen koristeći standardni obrazac, na osnovu informacija prikupljenih metodologijom prikupljanja podataka na terenu, analizom relevantnih izvještaja i ostalih dokumenata koji se odnose na NRIS i APD. Metodologija prikupljanja podataka uključivala je četiri tipa komunikacije s ispitanicima. Prvi tip su bili razgovori uz korištenje upitnika, primjenjen na terenu u romskim zajednicama, drugi tip su bili sastanci s ispitanicima, treći su bili telefonski razgovori, a četvrti je bio podnošenje podataka putem emaila. Stopa broja ispitanika se uklopila u planirani broj upitnika, oko 95%.

Istraživanje je sprovedeno uz pomoć 10 terenskih asistenata, koji su radili u 28 opština u BiH, čime je uključeno 250 ispitanika (50 romskih lidera organizacija civilnog društva, 200 slučajno odabranih pojedinaca Roma). Ovo je validan statistički uzorak, dovoljan da se izvuku relevantni zaključci u svrhu ovog izvještaja.

Druga grupa istraživača bili su uposlenici Udruženja Euro Rom i BOSPO, koji su prikupili informacije od 32 lokalna organa vlasti, ne-vladine organizacije i međunarodne institucije.

Obuhvaćene su one opštine u kojima stanuje značajan broj Roma, i u kojima postoji najveća potreba da se rješavaju pitanja vezana za Rome.

Poseban upitnik je izrađen za svaku od grupa, stoga je istraživanje sprovedeno na osnovu uzorka ispitanika koji pripadaju slijedećim kategorijama: vođe romskih zajednica, slučajno odabrani članovi romskih zajednica, romske organizacije civilnog društva u BiH, lokalne i međunarodne organizacije civilnog društva koje se bave romskim pitanjima, te donosioci odluka.

Svi istraživači su prošli obuku kako bi mogli obaviti terenski posao visokog kvaliteta i nepristrasno. Prisustvovali su jednodnevnoj radionici, na kojoj je prezentiran "Vodič za terenske istraživače o načinu prikupljanja podataka", specifično izrađen u svrhu izvještavanja o obavljenom monitoringu sprovedbe Strategije i Akcionog Plana u BiH. Vodeći konsultant je izradio Vodič, u saradnji s dvije partnerske organizacije.

Nakon obavljenog terenskog istraživanja, prikupljeni podaci su rezimirani i korišteni za izradu ovog izvještaja. Tokom analize ishoda istraživanja, primjećeni su neujednačeni odgovori na neka od pitanja. Na primjer, primljeni su kontradiktorni odgovori u zajednicama na jedno te isto pitanje, i takvi odgovori nisu mogli biti u potpunosti iskorišteni u svrhu izvođenja zaključaka i izvještavanja. U takvim slučajevima, terenski istraživač i konsultant su zajedno odlučivali o zaključku koji treba biti izveden. Sveukupni odziv na istraživanje je bio vrlo pozitivan. Kako je ranije spomenuto, oko 95% osoba koje su bile obuhvaćene istraživanjem dale su odgovore na pitanja iz upitnika. U slučaju donosilaca odluka, poslano je osam upitnika, od čega su vraćena četiri. Obavljeno je pet telefonskih intervjuja. Ukupno 14 upitnika poslano je domaćim i međunarodnim organizacijama, a vraćena su četiri, dok je obavljeno pet telefonskih intervjuja.

Rezultati istraživanja analizirani su u šest poglavlja, shodno obrascu za izvještaj. Izvještaj daje odgovore na svako od postavljenih pitanja. Kada je riječ o pitanjima koja nisu relevantna za BiH kontekst (kao npr. pristup određenim evropskim fondovima za Rome) napomenuto je da se pitanje ne odnosi na BiH.

Strukturalne potrebe

U centralnim organima vlasti u BiH, ključnu odgovornost za koordiniranje napora na inkluziji Roma snosi državno Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (MLJPI). Na nivou Vijeća Ministara radi Odbor za Rome – zagovaračko tijelo i tijelo odgovorno za monitoring sprovedbe Akcionih planova za Rome. U Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice, Sektor za ljudska prava, koji ima 19 uposlenih, odgovoran je za pitanja inkluzije Roma, ali nema romskih uposlenika.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice ima potpune ovlasti i kompetencije da koordinira politike u svim BiH ministarstvima koja rade na različitim romskim pitanjima, kao i u svim ministarstvima na nižim nivoima uprave, tj. na entitetskom nivou: Federacija BiH (FBiH), Republika Srpska (RS) i Brčko Distrikt. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice ima ograničen direktni pristup fondovima Evropske Unije, ali može aplicirati, ili koristiti EU fondove. Organizacije civilnog društva i predstavnici vlasti na svim nivoima bili su uključeni u izradu i monitoring NRIS-a, a te inicijative finansira United Nations Development Program (UNDP) BiH, Delegacija EU u BiH, Care International i World Vision BiH. Romska udruženja su takođe bila uključena u izradu i monitoring sprovedbe Akcionog plana u 2013. godini.

Planiranje inkluzivnih politika i partnerstva sprovodi se putem BiH Odbora za Rome, ali Odbor, kao tijelo sa slabim kapacitetima, nije imao priliku diskutovati o budžetu ili preporučiti prioritete u NRIS-u. Koordinacija između različitih nivoa vlasti uključenih u sprovedbu NRIS-a je generalno na niskom nivou, sporo se odvija i nesistematična je.

U BiH nisu uspostavljeni adekvatni mehanizmi za monitoring i procjenu implementacije politika od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, kroz organizacije civilnog društva, javne institucije, ili ministarstva relevantna za NRIS. S Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice je dogovoreno da će aktivnosti monitoringa u 2014. godini vršiti Odbor za Rome, a ovakva odluka bi mogla poboljšati sprovedbu NRIS-a u BiH.

Europe 2020 okvir nije u potpunosti operativan u BiH, a u 2013. godini nijedan od projekata podržanih od strane Europe 2020 nije se odnosio na romska pitanja. Kako bi se osiguralo odgovarajuće izvještavanje o socio-ekonomskoj inkluziji Roma u okviru Europe 2020 procesa, mora se specificirati adekvatna strategija, u kojoj će biti određene uloge i odgovornosti svih strana koje sačinjavaju izvještaje. Vlada BiH je izdvojila po 1,512 miliona EUR-a svake godine za aktivnosti iz Akcionog plana, ali ovaj iznos ne uključuje sektor obrazovanja koji je u nadležnosti Kantona u Federaciji BiH, te u nadležnosti Entiteta u RS. Ostali, niži nivoi uprave, osim Tuzlanskog Kantona, nisu izdvojili sredstva za inkluziju Roma, bez obzira što su obavezani da to učine.

Dodjela sredstava u budžetu i fondovima za potrebe Roma zasnovana je na državnoj strukturi i dogovorima između političkih stranaka u BiH, i ne prati teritorijalni pristup. Ove alokacije sredstava objavljuju se u medijima u obliku poziva za apliciranje, i svi građani imaju jednaku mogućnost da apliciraju za ta sredstva, usluge ili mjere za rješavanje njihovih potreba u oblastima stambenog zbrinjavanja, obrazovanja, zdravstvene zaštite ili zapošljavanja.

Očekuje se da će EU fondovi za period 2014–2020. biti korišteni u različite svrhe. Ovisi od aplikanta koja pitanja će uvrstiti u projektni prijedlog. U 2013. godini, jedan IPA projekat vrijedan 5,000,000 EUR odobren je za obezbjeđenje socijalnog smještaja za 150 romskih porodica u 14 opština. Još jedan projekat započet je u julu 2013. godine, za smještaj 62 porodice, a ne zna se koliko će ukupno romskih porodica biti smješteno u socijalni smještaj. U 2013. godini, BiH nije mogla aplicirati za sredstva iz Evropskog socijalnog fonda, tako da nije mogla iskoristiti mogućnosti koje pruža ovaj program. Vlada BiH nije poduzela mjere da se pobrine da postojeća EU sredstva budu iskorištena za pružanje pomoći. Osim toga, BiH ima stalni manjak prihoda od poreza, i taj status vodi ka smanjenju sredstava za održivu implementaciju NRIS-a od strane vladinih struktura.

Ozbiljna prepreka sa kojom se BiH suočava je vezana za ne-sprovedbu odluke Evropskog Suda za ljudska prava u Strazburu (ESLJP) u slučaju Sejdić-Finci. Kako nije ispunila obaveze iz odluke Suda, BiH je diskvalifikovana iz pristupa značajnom dijelu EU fondova. Ova situacija direktno utiče na raspoloživost sredstava koja bi se mogla dodijeliti u svrhu inkluzije Roma u BiH.

Anti-diskriminacija

BiH državne institucije nemaju zvaničnih inicijativa osmišljenih da se osigura jednak pristup javnim servisima, ali postoje i pozitivni primjeri, kao što je organizacija *Vaša prava*, koja radi na prijavljivanju djece u matičnu knjigu rođenih. BiH vlasti nemaju strategiju za borbu protiv anti-romske diskriminacije i rasizma. Mjere za borbu protiv diskriminacije Roma i rasizma u BiH su pitanje kojim se bave jedino lokalne romske organizacije civilnog društva, zagovaračke organizacije u BiH i međunarodne organizacije. Nisu učinjeni napori od strane vladinih institucija u BiH u 2013. godini da se podigne svijest i izgradi javno razumijevanje koje koristi od integracije Roma može imati cijelo društvo, i ponovo su samo OCD dale doprinos ovim naporima putem kampanja, projekata i putem medija.

Visoki dužnosnici u BiH uvijek daju impresivne izjave kada promovišu prava romske populacije, dok u praksi ti isti dužnosnici nisu uzor u promovisanju poštovanja Roma. Tipičan primjer je nedostatak volje za postupanje po odluci u slučaju Sejdić-Finci.

Anti-diskriminacijski zakon je u BiH na snazi od 2009. godine i ovaj zakon dozvoljava individualne žalbe građana i neformalnih grupa, kao i kolektivne žalbe. Romi imaju pristup svim javnim servisima kao svi ostali građani u BiH, tako da institucionalna diskriminacija nije prisutna, ali diskriminacija na osnovu etničkog porijekla Roma se javlja u pojedinačnim slučajevima.

Otkako je usvojen NRIS ni jedan sistemski korak nije učinjen u BiH kako bi se osigurala osnovna prava romske djece. Poboljšanje u osiguravanju prava djece uglavnom su rezultat zalaganja OCD, njihovih programa i inicijativa u sektorima obrazovanja i zdravstvene zaštite. Značajan napredak se dogodio u oblasti predškolskog obrazovanja, i tamo gdje je to primjenjivo, romska djeca se upisuju u predškolske programe u obdaništima i jaslicama.

BiH vlasti ne preduzimaju nikakve sistemske mjere za rješavanje višestruke diskriminacije žena Romkinja. Jedino ne-vladin sektor, a posebno romske ženske organizacije, djeluje u smjeru smanjenja diskriminacije Romkinja. U 2013. godini nivo ženskih romskih inicijativa u ne-vladinom sektoru povećan je naročito u sektoru zdravstvene zaštite (iako još uvijek ima puno slučajeva koji su predmet službeno podnesene žalbe) i političkog učešća.

Prevenција trgovine ljudima u BiH spada u odgovornost BiH Ministarstva sigurnosti, i u svim službenim politikama romska populacija se ne tretira odvojeno od drugih žrtava trgovine ljudima.

Veoma je mali broj Roma useljenika u BiH (Romi koji su emigrirali s Kosova), i smješteni su u Azilantskom centru u Sarajevu. Međutim značajan broj Roma migrira iz BiH u zemlje EU. Romi migriraju bez obavještanja vlasti o tome, tako da nema pouzdanih podataka o broju romskih migranata u zemlje EU. Obzirom da mnogi Romi traže azil u EU bez formalne osnove, mnogi bivaju vraćeni u BiH.

Obrazovanje

Segregacija u školama u BiH prisutna je u slučaju dvije grupe djece. Jednu grupu čine djeca koja žive u politički podijeljenim zajednicama, i pohađaju "dvije škole pod jednim krovom", u koje idu i hrvatska i bošnjačka djeca. Drugu grupu čine djeca Romi širom BiH, kao učenici osnovnih i srednjih škola, te predškolskih programa. Tokom 2013. godine postignut je napredak u smanjenju segregacije djece Roma u školama, što se zaključuje uglavnom na osnovu broja romske djece upisane u osnovne i srednje škole i na

fakultete. Smanjenje segregacije takođe je evidentno u smanjenom broju djece koja napuštaju osnovne i srednje škole, što je službeno stanovište Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice i OCD. U 2013. godini OCD su dale značajan doprinos, realizacijom projekata u kojima zajedno učestvuju romska i ne-romska djeca, zatim OCD koje pomažu romskoj djeci da savladaju školsko gradivo, i ostale organizacije koje pružaju podršku romskoj djeci i njihovim roditeljima u nastojanjima da im osiguraju obrazovanje.

Iako je postignut napredak u desegregaciji u školama, i dalje se često dešava da romska djeca izostaju iz škole bez osnovanog razloga, te da je u nekim lokalnim zajednicama bilo slučajeva lošeg tretiranja romske djece od strane njihovih nastavnika, u smislu ismijavanja i ponižavanja.

Shodno Akcionom planu za obrazovanje Roma, relevantne institucije nisu dodijelile dovoljan iznos sredstava za podršku upisu, pohađanju nastave i završetku školovanja. Stoga projekti koji se sprovode u BiH, kao odgovor na Akcioni plan, ne rješavaju pitanja segregacije romske djece u školama. Važan poticaj za obrazovanje romske djece daju obrazovani i uticajni pojedinci među Romima, koji vlastitim primjerom pokazuju da romska djeca mogu završiti školovanje i mogu imati važnu ulogu u svojoj lokalnoj zajednici.

Nije poznato da li su vladine institucije prikupile bilo kakve bazne podatke kako bi se obavila procjena stepena segregacije u školama. Slučajeve segregacije, koje prijavljuju romski aktivisti, analiziraju organizacije civilnog društva, uprave škola i pedagoški zavodi, a identifikovani slučajevi segregacije rješavaju se pojedinačno od slučaja do slučaja.

Zvanične institucije nemaju jedinstveni registar u kojem bi se bilježili slučajevi segregacije, što predstavlja prepreku u praćenju promjena u školama u ovom smislu.

Prema istraživanju koje je obavilo MLJPI i BiH Agencija za statistiku, u BiH je stopa pohađanja škole kod romske djece 69.3%, dok 40% romske djece ne završavaju osnovnu školu u BiH. Razlike u smislu upisa romske djece u školama (i napuštanja škole) nisu regionalne po svojoj prirodi, jer se situacija razlikuje već od opštine do opštine. Odgovorna Ministarstva i institucije nemaju strategiju za prevenciju ranog napuštanja škole, a proces izrade te strategije počeo je 2013. godine.

Iako je u BiH zabilježen određeni napredak u oblasti inkluzivnog obrazovanja, on je beznačajan i zanemariv. Đaci Romi aktivnije učestvuju u školskim aktivnostima, i na taj način doprinose inkluziji. Nastavno osoblje je prošlo obuku o inkluzivnom obrazovanju, koju su organizovali Pedagoški zavodi i OCD.

Romski jezik se ne koristi u školama u BiH, i nema školskih udžbenika na romskom jeziku, kao ni literature. Značajan broj romske djece (62.43%) uopšte ne znaju romski jezik.

Mjere za rješavanje problema diskriminacije u BiH školama definisane su u dokumentu pod nazivom *Revidirani BiH Akcioni plan za potrebe Roma u obrazovanju*, Sarajevo, 2010. godine. U ovom dokumentu je utvrđeno da su nastavnici ti koji mogu dati najznačajniji doprinos u procesu promjena. Osim formalnih mjera navedenih u dokumentu, takođe su navedene i mjere koje su predložile romske OCD u BiH.

Specijalno obrazovanje u BiH uključuje dva vida rada s djecom s posebnim potrebama: formiranje razreda za djecu s posebnim potrebama unutar postojećih škola (specijalni razredi), i škole samo za djecu s posebnim potrebama u obrazovanju.

U BiH radi 55 škola za djecu s posebnim potrebama, ali nema podataka o tome koliko djece među njima su romska djeca. U BiH nema zvaničnih statističkih podataka o broju romske djece u specijalnim razredima, mada izvještaji specijalnih škola ukazuju na to da imaju romske učenike.

Obavezno obrazovanje u BiH je regulisano relevantnim zakonima, tako da su i romska djeca obavezna ići u školu. 2013. godine različiti akteri su poduzimali korake da se osigura završavanje škole, a te mjere su navedene u dokumentu *Revidirani Akcioni plan za potrebe Roma u obrazovanju*. U BiH je zakonom regulisano da roditelji, čija djeca ne pohađaju obavezno osnovno obrazovanje, mogu biti kažnjeni finansijski u iznosu od 50 do 500 EUR.

Zakon o obaveznom predškolskom obrazovanju u BiH određuje da je jednogodišnje predškolsko obrazovanje (150 sati) obavezno prije upisa u osnovnu školu. No i pored toga, ima primjera lokalnih zajednica (npr. Bijeljina) gdje obdaništa/jaslice predlažu osnivanje specijalne predškolske nastave za romsku djecu, što bi moglo biti uzrokom segregacije jer romska djeca bi bila odvojena od ostale djece.

Zvanične institucije, i škole u BiH, u 2013. godini nisu imale sistemske programe za promovisanje NRIS-a, ali bilo je individualnih inicijativa. U većini slučajeva, škole su inicirale aktivnosti i promovisale NRIS, a u mnogim slučajevima škole su sprovodile projekte skupa sa OCD.

Zapošljavanje

Na osnovu podataka BiH Agencije za statistiku, registrovano je 689,270 zaposlenih i 553,762¹ nezaposlenih osoba (stopa nezaposlenosti varira i kreće se oko 45%). Statistike za prethodnu godinu su vrlo slične, i takođe pokazuju visoku stopu nezaposlenosti. Agencija ne analizira romsku populaciju odvojeno, tako da nema zvaničnih podataka o stopi zaposlenosti među Romima.

Spektar poslova za koje se Romi prijavljuju vrlo je ograničen, zbog njihovih neadekvatnih kvalifikacija, tako da Romi uglavnom obavljaju poslove održavanja javnih površina, odvoza otpada, zatim sezonske poslove u poljoprivredi, prodaje na pijacama i slično. Rome se ohrabruje da pronađu posao, međutim rezultati ukazuju da su efekti tih napora veoma ograničeni, i da veliki broj Roma i dalje nema ni privremeno ni stalno zaposlenje.

U BiH nema modela za zapošljavanje Roma, sa organizovanim programima edukacije koji bi bili usklađeni s potrebama tržišta rada, odnosno edukacije i obuke za poslove koji su traženi u BiH. Takođe, nema modela socijalnog preduzetništva putem kojeg bi se Romi zapošljavali.

Programi zapošljavanja za Rome u 2012. i 2013. godini koje su sprovodile Službe za zapošljavanje u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH, uključivale su poticajne mjere za samozapošljavanje Roma u ukupnom iznosu od 446,000 EUR, za 212 Roma koji su bili zaposleni do kraja 2013. godine. Utrošena su sva sredstva, ali su često zloupotrebjavana. Svi nivoi vlasti su izradili dokumente strategije zapošljavanja u kojima su Romi jedva zastupljeni.

Imajući u vidu visoku stopu nezaposlenosti u BiH, potreba za radnom snagom je ograničena i uglavnom se odnosi na specifične vještine, profesionalne profile ili fizički rad. Uprkos činjenici da u slabije razvijenim područjima ima mnogo nezaposlenih, uključujući Rome, nema mehanizama za povećanje potrebe za radnom snagom.

Agencija za državnu službu odgovorna je za zapošljavanje u javnom sektoru u BiH. Ova agencija poziva dvije kategorije kandidata da se prijave za posao: pripravnike u BiH institucijama i kandidate za stalni radni odnos. U oba slučaja, kriteriji su takvi da samo rijetki Romi mogu da ih ispune.

Zapošljavanje u javnom sektoru (kao što je sudstvo, opštinska uprava, policija, škole, zdravstvene ustanove itd.) je odgovornost institucija javnog sektora, koje objavljuju konkurse za zapošljavanje pripravnika. U 2013. godini, Romi su se mogli prijaviti, u ovisnosti od njihovih kvalifikacija, na konkurse za poslove u javnom sektoru. Ispitanici obuhvaćeni istraživanjem smatraju da je tokom 2013. godine došlo do povećanja broja Roma zaposlenih u javnom sektoru, dok zvaničnih podataka o tome nema, jer statistike o zapošljavanju nisu klasificirane prema etničkoj pripadnosti. Činjenica je da prije 2013. godine i tokom 2013. godine u javnim institucijama u BiH nije radio veliki broj Roma, npr. u zdravstvu, policiji ili školstvu (osnovne i srednje škole, univerzitet), mediji, sektor kulture itd.

1 UN izvještaj o BiH navodi da je stopa nezaposlenosti u 2013. godini bila 63.1%, od čega 2/3 mladih, dok podaci koje je prikupio ILO ARS govore o stopi od 27.5%.

Svi uposlenici u javnom sektoru, uključujući Rome, imaju ista prava u smislu podrške (stručne ili materijalne) i obučavanja. Nije zabilježeno da je ijednom uposleniku Romu uskraćen pristup bilo kakvom obliku pomoći koja je garantovana zakonom.

Etnički sastav uposlenika u javnom sektoru uvijek odražava sastav lokalnog stanovništva gdje je locirana javna institucija. U državnim institucijama, zapošljavanje se vrši po principu balansirane zastupljenosti tri najveće nacionalne grupe, što je rezultat političkog dogovora između vodećih predstavnika vlasti u BiH. Romi kao etnička grupa, nemaju značajno prisustvo ni u jednom dijelu BiH, stoga zastupljenost Roma kao uposlenika u javnom sektoru u velikoj mjeri zavisi od koncentracije Roma u određenom području, čime ostvaruju bolje šanse za zaposlenje.

Od 2009. godine vladin sektor je uveo praksu zapošljavanja mladih kao pripravnika (oblik volontiranja) na period od jedne godine, radi obavljanja poslova za koje su obrazovani. Ovu opciju uglavnom koriste oni koji imaju univerzitetsku diplomu. Dosadašnja praksa je takva da Romi nisu bili posebno zainteresovani za ovaj vid sticanja radnog iskustva, iako im se daje prednost kod apliciranja i dobijaju dodatne bodove kod prijema kao vid poticaja.

Programi novog zapošljavanja nisu pokretani u BiH tokom 2012. i 2013. godine, i nema jasnih indikacija da li će biti novih programa za sticanje radnog iskustva, ili drugih oblika poticaja vezanih za prvo zaposlenje.

Prema istraživanjima na terenu, veliki broj stanovnika romske nacionalnosti nisu završili ni osnovnu školu. Ovo ne samo da ih isključuje iz tržišta rada, nego takođe stvara i negativnu percepciju o njihovoj zapošljivosti, što nadalje produbljuje njihovu društvenu isključenost. Mjere za eliminisanje prepreka kod ulaska na tržište rada nisu specifično definisane niti u jednom strateškom dokumentu u BiH, pa stoga predstavljaju sastavni dio cjelokupnog pitanja zapošljavanja Roma.

Ne-vladine organizacije su u velikoj mjeri doprinijele podizanju svijesti kako Roma tako i ne-Roma o koristima od integracije Roma u društvo i u svijet poslovanja, i to putem romskih Centara za informisanje, pojedinaca i institucija koje su aktivne na polju zaštite manjinskih i ženskih prava.

U strategijama zapošljavanja u BiH, Romkinje se ne spominju kao posebna ili direktna grupa korisnika. Zapošljavanje mladih Roma posmatra se sa stanovišta a) zapošljavanja mladih i b) zapošljavanja Roma. Programi zapošljavanja mladih u BiH nude prednosti za Rome; međutim postoji veoma mali interes među Romima zbog njihovog nedovoljnog obrazovanja.

Socijalno preduzetništvo je u BiH nerazvijen sektor. Jedino ga sprovode OCD putem projekata koje finansiraju donatori. Jedna od osnovnih karakteristika tržišta rada u BiH je veoma niska stopa mobilnosti radne snage, što je tvrdnja koja se odnosi i na Rome. Stoga, iako Akcioni plan nije predvidio povećanu mobilnost, praksa pokazuje da za nju ni nema osnova.

Tokom 2013. godine, kao i tokom prethodnih godina, Romi su se uglavnom samo-zapošljavali, radeći na poslovima poput prikupljanja sekundarnih sirovina, zanata, prodaje na pijacama, i rada u poljoprivredi. Poljoprivredni i ne-poljoprivredni sektori identifikovani su kao rješenje za zapošljavanje Roma, te će biti predmetom revizije u Akcionom planu, fokusirajući se takođe i na razvoj zanata i drugih oblika ostvarivanja prihoda.

Zdravstvena zaštita

Oblast zdravstvene zaštite i socijalne zaštite regulisane su odgovarajućim zakonima Entiteta i Brčko Distrikta, kao i zakonima na kantonalnom nivou u Federaciji BiH. Prema svim tim zakonima, Romi imaju pristup pravima iz oblasti socijalne zaštite, ukoliko ispunjavaju određene kriterije. Socijalna zaštita dostupna je osobama svih starosnih grupa, oba spola, a posebno se naglašavaju mjere zaštite djece: djece bez roditeljskog staranja, djece čiji razvoj je ometen porodičnim okolnostima. Prava iz oblasti socijalne zaštite odnose se na: materijalnu pomoć u novcu, pomoć kod osamostaljenja i sticanja

sposobnosti za rad, smještaj u drugu porodicu ili instituciju, savjetovanje i druge oblike podrške, kućnu njegu itd.

Jedna od prednosti opština u BiH u oblasti socijalne zaštite i zdravstvene zaštite jeste aktivan sektor organizacija civilnog društva, i njihova dobra saradnja s opštinama, Centrima za socijalni rad i Crvenim krstom/križem.

BiH agencija za statistiku periodično izdaje bilten o socijalnoj zaštiti, ali ne tretira romske građane kao posebnu, izdvojenu kategoriju. Na osnovu podataka iz 2012. godine (podaci iz 2013. godine još uvijek nisu dostupni) trend u ranijim godinama pokazuje porast broja ove vrste korisnika. Romi u BiH često su korisnici socijalne zaštite. Na osnovu procjene ispitanika, oko 30% korisnika različitih programa socijalne zaštite u BiH su pripadnici romske nacionalne manjine.

Zdravstvena zaštita u BiH regulisana je nizom zakona, posebno za svaki Entitet i Brčko Distrikt. Zdravstveno osiguranje je oblast u kojoj se romska populacija suočava sa nizom problema u pristupu njihovim pravima, a to se takođe odnosi i na žensku populaciju. Uzrok problema je činjenica da nezaposleni Romi nisu registrovani u službi za zapošljavanje i automatski su isključeni iz sistema zdravstvenog osiguranja. To dovodi do gubitka prava na zdravstveno osiguranje za sebe i svoju maloljetnu djecu: prema neobjavljenom istraživanju udruženja Euro Rom, više od 60% Roma u FBiH nemaju zdravstveno osiguranje. Također, problem zdravstvenog osiguranja pogađa one Rome koji su rođeni u inozemstvu i deportovani su u BiH, te Rome koji su došli iz drugih država. Primijenjene mjere socijalne i zdravstvene zaštite su neadekvatne s obzirom na obim problema.

Vladine institucije, javni sektor, organizacije civilnog društva i međunarodne organizacije se bave rješavanjem ovog problema, međutim naponi koji su učinjeni bili su dovoljni da ublaže probleme, ali nedovoljni da se problem riješi.

Pravni sistem u BiH ne dozvoljava građanima BiH da koriste javne usluge (uključujući usluge privatnih zdravstvenih institucija) bez ličnih identifikacijskih dokumenata, što se odnosi i na Romsku populaciju. Nedostatak važećih ličnih i drugih dokumenata predstavljaju prepreku u pristupu zdravstvenim uslugama, onoliko kolika je to prepreka i za ostvarivanje bilo kojih drugih prava. Mjere za rješavanje ovog problema uključuju kampanje za dobivanje ličnih dokumenata i pomoć u dobivanju potrebne dokumentacije.

Teško je procijeniti obim diskriminacije nad Romima u zdravstvenoj zaštiti obzirom na neuvjerljive rezultate istraživanja. Diskriminacija Roma u zdravstvu ne može se generalizirati u BiH, jer su u ovom istraživanju ispitanici prijavili i pozitivna i negativna iskustava. Procjena situacije mnogo zavisi od pojedinaca, odnosno zaposlenih u zdravstvu koji pružaju usluge zdravstvene zaštite građanima romske nacionalnosti. Slučajevi lošeg i neprofesionalnog postupanja zaista su evidentirani, međutim ne mogu se prihvatiti kao dominantni. S druge strane, vrlo je malo aktivnosti koje se koriste za podizanje svijesti javnosti, kao što su afirmativni članci ili izvještaji u medijima i novinama, koji bi pomogli da se promjeni mišljenje Roma o stavovima zdravstvenih radnika prema njima.

Većina građana u BiH, uključujući Rome, ne znaju kako da podnesu žalbu. Praksa pokazuje da su komentari ili žalbe od strane Roma vrlo rijetke, a ako i postoje, onda je njihov broj jako mali i teško je procijeniti njihovu valjanost, jer je svaki slučaj drugačiji. S druge strane, postoji Zakon o pravima pacijenata, i svi građani u BiH mogu se pozvati na ovaj zakon i tražiti zaštitu svojih prava kao pacijenti. Primjena zakona se ne prati, ali građani se mogu žaliti na različite načine. Zdravstveno osoblje poznaje ovaj zakon, i obaviješteni su o njemu putem strukture upravljanja. Nije poznato da li su primijenjene sankcije u slučaju zdravstvenog osoblja koje je prekršilo Zakon o pravima pacijenata, ali u 2013. godini mediji su objavili najmanje jedan slučaj nepridržavanja zakona, koji je sada predmet sudskog procesa.

Prema rezultatima istraživanja javnog mnjenja sprovedenog od strane CCI (Centri civilnih inicijativa) sredinom 2013. godine, sektor zdravstvene zaštite, pored policije i sektora obrazovanja, je jedan od sektora gdje je korupcija u BiH najzastupljenija. Praćenje antikorupcijskih mjere uglavnom je pokazalo da je većina ciljanih institucija u sektoru javnog zdravstva malo uradila na sprečavanju korupcije, iako su detaljno informisani o obavezujućim mjerama i tempu implementacije Akcionog plana, kao dijela Strategiju za

borbu protiv korupcije. Korupcija u BiH zdravstvu uključuje: podmićivanje privatnih dobavljača za ugovore i tendere o javnim nabavkama, zloupotreba javnih sredstava u privatne svrhe, osoblju u zdravstvenim ustanovama se daje novac "ispod stola" da pacijenti dobiju usluge ranije nego što je planirano, za pružanje boljih usluga ili jednostavno da bi nekoga zaposlili.

U 2013. godini nije bilo poboljšanja u BiH u integrisanom pristupu zdravstvenoj zaštiti i drugim sektorima koji se odnose na Rome, što dovodi do zaključka da nije napravljen nikakav napredak. Napredak je ostvaren u pojedinim inicijativama u vezi sa, na primjer, imunizacijom djece i raznim projektima koji se tiču preventivne zdravstvene zaštite (TB, HIV, trudnoća).

Smještaj/stanovanje

Nije bilo posebnih mjera u BiH za promociju ne-diskriminacije u pogledu smještaja, osim promotivnih aktivnosti romskih i neromskih organizacija civilnog društva, ili institucija vlasti na svim nivoima u BiH. Uspostavljanjem evidencije potreba Roma u 2010. godini, planiranje aktivnosti vezanih za stanovanje je mnogo realnije. Iako su podaci nepotpuni, registrovano je da u BiH ukupno 4.406 romskih domaćinstava ima potrebe za nekom vrstom stambenog zbrinjavanja. Sa stanovišta samih opština, strategije za stanovanje za Rome imaju niz problema, poput neriješenih imovinsko-pravnih pitanja koja se odnose na nekretnine, nedostatak osnovne infrastrukture, lokacije za nove stambene jedinice, nizak kvalitet građevinskih radova – jeftini i nekvalitetni materijali koji se koriste, kao i nedostatak komunikacije sa predstavnicima romske zajednice.

ERDF (Evropski fond za regionalni razvoj) fondovi nisu korišteni u BiH, pa tako ni stanovanje za romsku populaciju nije moglo biti rješavano ovim sredstvima.

BiH nema podatke o broju Roma koji žive u izdvojenim ili marginaliziranim okruženjima, ali većina identifikovanih romskih domaćinstava živi u marginaliziranim zajednicama, ili onima koje su pogođene segregacijom. Uz prosječnu porodicu od četiri člana, može se reći da oko 18.000 Roma živi u marginaliziranim zajednicama.

Politiku romskog naselja u lokalnim zajednicama određuju dva faktora: lokacije na kojima Romi žive tradicionalno, i lokacije koje opštinske službe izaberu kao pogodne za izgradnju stanova za Rome. U oba slučaja, svaka opština u BiH je drugačija. Uzimajući ove faktore u obzir, postoje protivrječnosti u pogledu lokacije stambenih jedinica i ciljeva inkluzije, a jedan od primjera je učešće Roma u samom procesu odabira korisnika, dakle organizacija aplicira za projekat, i umjesto da samo obavlja građevinske radove, također učestvuje i u izboru korisnika.

Obzirom da su opštine u BiH odgovorne za sprovođenje stambene pomoći za Rome, opštine su formirale komisije koje bi se bavile ovim pitanjem. U tom kontekstu, komisije razmatraju dali da izgrade ili obnove stambene jedinice, ovisno o postojećim urbanističkim planovima za svaku opštinu. U područjima koja su naseljena Romima, infrastrukturni problemi nisu u potpunosti riješeni, te u mnogim slučajevima potrebna infrastruktura uopšte ne postoji ili romske stambene jedinice nisu priključene na infrastrukturnu mrežu. Procijenjeno je da 10-43% stambenih jedinica nema struju, te da 16-45% nema vodu, ovisno od geografske regije.

NRIS (Nacionalna romska integraciona strategija) ne uključuje nikakve konkretne mjere za poboljšanje dostupnosti, pristupačnosti i kvaliteta socijalnog stanovanja, sa pristupom povoljnim uslugama u BiH. NRIS je uglavnom fokusirana na rješavanje stambenih problema Roma, ali ne i na rješavanje pristupačnosti, ili kvaliteta socijalne pomoći. NRIS nema nikakve posebne vrste ciljanih zajednica, ali u većini zajednica naseljeno stanovništvo su pripadnici romske nacionalne manjine, zajednice sa evidentnim potrebama, zajednice koje su pokazale interes za rješavanje stambenih problema, i zajednice sa najbolje rješenom imovinsko-pravnom dokumentacijom za zemljišta i objekte.

Evropska komisija je u 2013. godini učestvovala u programima socijalnog stanovanja i stanovanja putem vrlo ograničenog broja donacija korištenih od organizacije civilnog društva "Hilfswerk Austria International"

(ukupno 3,036,856 EUR) i vladinih institucija. Donacije su se koristile za kupovinu građevinskog materijala i plaćanje radne snage, ali mediji su objavili nekoliko primjera lošeg kvaliteta izvedenih građevinskih radova, skrećući pažnju i na neprimjerene uslove koji su ostavljeni na gradilištima. Odgovornost za stanovanje pripada prvenstveno opštinama (planiranje, finansiranje i praćenje), dok se viši nivoi vlasti, kao što su ministarstva, oslanjaju na informacije dobivene od opština i sudjeluju u monitoringu/praćenju. Organizacije civilnog društva i lideri u romskim zajednicama nisu adekvatno zastupljeni u rješavanju stambenih programa i socijalnog stanovanja i imaju odgovornost obično u fazi monitoringa, ako je tako dogovoreno sa institucijom koja osigurava sredstva.

PREPORUKE

a. **Kratkoročne preporuke**

Revizija revidiranog državnog akcionog plana za rome

- Revizija svih mjera iz revidiranog Akcionog plana koje su trebale da budu sprovedene u 2013. godini i na osnovu analize revizije, predložiti Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH i Vijeću Ministara na državnom nivou da izvrše novu reviziju Akcionih planova. U toku monitoringa revidiranog Akcionog plana zaključeno je da 85% mjera koje su planirane da se sprovedu u 2013. godini nisu uopšte sprovedene. Nekih 5% mjera je djelimično sprovedeno. Samo 10% mjera koje su planirane za 2013. godinu je zaista sprovedeno.

Diskriminacija

- Što se tiče mjera vezanih za diskriminaciju, preporuka je da fokus u budućem periodu bude na pomaganju romskoj populaciji kako da prepozna diskriminaciju, te na obrazovanju romske populacije u lokalnim zajednicama o diskriminaciji.

Stanovanje

- Vezano za mjere koje se odnose na stanovanje, preporuka je da se prvo razmotre imovinsko-pravni problemi, a potom da se uradi analiza postojeće situacije u svim romskim lokalnim zajednicama. Također je potrebno da se riješi problem socijalno ugroženih Roma. Neophodno je da Bosna i Hercegovina omogući više poticaja za legalizaciju postojećih stambenih jedinica, te za rješavanje imovinsko-pravnih odnosa.

Zapošljavanje

- Preporuka je da se pažnja usmjeri na prekvalifikaciju/dokvalifikaciju romskog radno sposobnog stanovništva. Što je najvažnije, treba uputiti Rome u važnost sticanja kvalifikacija potrebnih za buduće zaposlenje (završavanje srednje škole). Takođe, u vezi samo-zapošljavanja, najvažniji segment preduzetničkog obrazovanja je rukovođenje malim biznisima i pravne obaveze vlasnika. Osim toga, nije zabilježen slučaj da je Rom zaposlen u državnim institucijama, što je jedna od mjera predviđena u Akcionom planu.

Obrazovanje

- Budući da službene institucije u BiH, prije svega državno Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, nemaju registar slučajeva segregacije, bitno je da se uspostavi sistem jedinstvenog registra za prijavljivanje slučajeva segregacije. Registar može uključiti razne sekcije, primarni za škole (predškolske ustanove, osnovne škole, srednje škole i fakultet), a sekundarni za odrasle (cjeloživotno obrazovanje, stručno osposobljavanje i druge vrste obrazovanja odraslih). Ovaj registar će omogućiti brzu reakciju u slučaju segregacije, te praćenje promjena vezanih za segregaciju u školama. Nadalje, registar će omogućiti odgovarajućim vlastima, prije svega Ministarstvu, da se utvrdi osnova za praćenje predmeta i tendencije segregacije, kao i da dostave svoje instrukcije osnovnim školama, srednjim školama i fakultetima, uz pomoć entitetskih ministarstava i Brčko Distrikta.

- Oko 500 Roma su stekli pravo na zdravstveno osiguranje u 2013. godini. Ipak, mnogi Romi, čak i ako imaju zdravstveno osiguranje, ne mogu sebi priuštiti kupovinu potrebnih lijekove. Vlada na državnom nivou treba omogućiti više sufinansiranja za kupovinu lijekove.

b. Dugoročne preporuke

- Trebao bi se primijeniti novi pristup ekonomskom osnaživanju Roma. Pristup koji bi se zasnivao na izgradnji kapaciteta cijele porodice i mentorstva/stručne pomoći koja bi bila usmjerena na potrebe određene porodice – ovakav model bi se mogao također primjenjivati na sve ranjive grupe stanovništva. Međutim, potreban je duži vremenski period da bi se po ovom metodu mogli izmjeriti dugoročni efekti. Aspekt koji je dokazano najkorisniji korisnicima je podrška stručnjaka. Njihove redovne posjete sudionicima u projektu su dokazano od velike važnosti za održivost i unapređenje nedavno pokrenutih malih biznisa. Većina korisnika koji su primili start-up grant još uvijek nisu završili jednu godinu poslovanja, što je minimalna ugovorena obaveza. To predstavlja određeni rizik i projektni tim je bio svjestan toga. Praćenje korisnika granta treba se nastaviti dokle god je to moguće nakon završetka projekta, uzimajući u obzir organizacijske kapacitete (ljudstvo, administrativna i finansijska sredstva). Praćenje će osigurati transparentnost i održivost projektnih učinaka.
- Kao direktan rezultat projekta i lobiranja od strane organizacija civilnog društva, postignuto je povećanje svijesti predstavnika institucija o problemima odraslih Roma vezanih za obrazovanje, te poteškoća i mogućnosti kod zapošljavanja. Lobiranje za poboljšanje preduslova i stvarne društveno-ekonomske situacije Roma treba biti nastavljeno. Održivost će se postići na nivou odgojno-obrazovnih institucija i institucija za zapošljavanje u onoj mjeri u kojoj su doneseni programi sastavni dio politike tih institucija.
- Znanje i iskustvo organizacija civilnog društva se treba podijeliti sa drugim organizacijama i institucijama, te sa korisnicima, tako što će se omogućiti vidljivost postignutih rezultata i naučenih lekcija. Problemi Roma koji su se pojavili prilikom obrazovanja i zapošljavanja trebali bi biti opisani u toku posjeta različitim institucijama, na konferencijama, seminarima i drugim događajima. Prepreke nametnute Romima (posebno ženama) su brojne, i zahtjevaju vrijeme i aktivnosti od strane relevantnih sudionika kako bi se prevazišle i trajno se poboljšao položaj Roma.
- Pristup *Romi za Rome* je preporučljiv u prenosu znanja između partnerskih organizacija Roma.
- Planiranje i osmišljavanje višegodišnjih projekata koji imaju za cilj poboljšanje socijalno-ekonomskog položaja ranjivih grupa ljudi, podrazumijeva brigu o specifičnostima svake pojedine grupe na koju se projekat odnosi. Međutim, u složenim projektima koji sjedinjuju mnogobrojne različite aktivnosti, planiranje treba provoditi u fazama i ne treba sve aktivnosti sprovoditi istovremeno. Na primjer, u prvoj fazi (ili u prvoj godini) mogu se uraditi informativne aktivnosti, motivacija, jačanje i izgradnja kapaciteta (informativne kampanje, motivacijske radionice, treninzi životnih vještina, stručno osposobljavanje i sl.), koje će biti "pripreme" aktivnosti za kompleksnije faze koje slijede. U drugoj fazi aktivnosti trebaju biti usmjerene na edukacije o poslovnim počecima i na kraju druge faze dodjeliti bespovratna sredstva. Mentorstvo i praćenje u trećoj fazi treba imati za cilj razvoj poslovnih aktivnosti i stvaranje mogućnosti za održivost malih biznisa. Treća faza treba obuhvatiti edukativne aktivnosti koje se mogu obaviti u osnovnom i srednjem obrazovanju, stručnom osposobljavanju, i sl. Međutim, praćenje i stručna podrška su ključne aktivnosti.
- Osnaživanje žena Romkinja i njihovo sudjelovanje, kao specifično ranjive grupe, u različitim aktivnostima, zahtjeva dugotrajno djelovanje. U tom nastojanju, potrebno je organizovati procjenu potreba i uključiti cijelu zajednicu u kojoj žive žene, te provoditi zajednički rad sa ženama i muškarcima u romskim zajednicama.
- Kad aktivnosti uključuju obrazovanje ili zapošljavanje romskih grupa, potrebno je osigurati i druge vrste pomoći i podrške ranjivoj populaciji – motivaciju, pomoć u rješavanju problema oko različitih vrsta dokumentacije, psihološku podršku, mentorstvo, i slično, jer problemi koje oni imaju su mnogo složeniji od samog nedostatka zaposlenja ili nedovoljnog nivoa obrazovanja.
- Uključenost medija i zajednice u cjelini u projekat, kao i rješavanje određenih problema sa kojima se Romi suočavaju, su od vitalnog značaja kako za inkluziju Roma (posebno Romkinja) tako i za održivost učinaka sprovedenih aktivnosti.

- Veliki broj Roma nije završio ni osnovnu školu. To ne samo da ih isključuje sa tržišta rada, nego uzrokuje i negativnu percepciju njihove zapošljivosti, što kasnije produbljuje njihovu socijalnu isključenost. Sve navedeno podržava zaključak da je potrebno inicijative usmjeriti na mlađe Rome kako bi se njima ponudila šansa za obrazovanjem, zajedno sa specijalizovanim obukama u sektorima u kojima postoje izgledi za zaposlenjem. Intenzivnije kampanje, koje bi vodile vladine institucije i organizacije civilnog društva, trebale bi biti usredotočene na: (a) roditelje romske djece, (b) romsku djecu u osnovnim školama i (c) djecu u srednjim školama. Za svaku grupu korisnika potrebno je dizajnirati i sprovesti drugačiju kampanju. Najveći prioritet su roditelji, zatim djeca u osnovnim školama i na trećem mjestu djeca u srednjim školama.

SPISAK SKRAĆENICA

BiH	Bosna i Hercegovina
BOSPO	“Bosanski savjet za pomoć” BOSPO
CCI	Centri Civilnih Inicijativa
CRS	Catholic Relief Services (međunarodna organizacija)
DAP	Dekadin Akcioni Plan
DRC	Danish Refugee Council (međunarodna organizacija)
EAFRD	European Agricultural Fund for Rural Development (Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj)
ECHR	The European Court of Human Rights (Evropski sud za ljudska prava)
ERDF	European Regional Development Fund (Evropski regionalni razvojni fond)
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
MCF	Mikro-kreditna fondacija
MCS	Micro-credit Societies (Mikro-kreditna društva)
MLJPI	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
MICS	Multiple Indicator Cluster Survey
NRIS	Nacionalna romska integraciona strategija
OSCE	Organizacija(e) civilnog društva
ODIHR	Office for Democratic Institutions and Human Rights
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe
RS	Republika Srpska
SEE	South East Europe (jugo-istočna Evropa)
SERDA	Sarajevska regionalna razvojna agencija
STD	Seksualno prenosive bolesti
TB	Tuberkuloza
UNDP	United Nations Development Program (Razvojni program UN-a)
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNICEF	The United Nations Children’s Fund
VCCT	Voluntary Confidential Counselling and Testing

Kao odgovor na EU okvir za državnu strategiju integracije Roma pripremljenu od Evropske komisije, sve države članice EU razvile su planove za poboljšanje ekonomske i socijalne integracije romskih građana. Zemlje kandidatkinje za EU, koje učestvuju u Dekadi inkluzije Roma ranije su razvile strategije i Akcione planove, a Bosna i Hercegovina je bila pozvana da ažurira ove aktivnosti u skladu sa EU okvirom.

EU okvir za državnu strategiju integracije Roma eksplicitno poziva zemlje članice da izrade svoje Državne strategije za integraciju Roma (Strategije) s ciljem uključivanja jakih mehanizama za praćenje (monitoring). Nadalje, nedavna komunikacija Evropske komisije poziva države članice EU da "uključe civilno društvo, uključujući romske organizacije, u sprovođenje i praćenje/monitoring strategija".

Kako bi procjenila sprovođenje i praćenje Strategije u Bosni i Hercegovini organizacija civilnog društva Euro Rom Tuzla radila je na izradi izvještaja o monitoringu od strane organizacija civilnog društva za 2012. i 2013. godinu. U izvještaju Euro Rom Tuzla predstavlja dostupne i alternativne informacije Izvještaja o napretku Dekade, podnesene od strane države Međunarodnom upravnom odboru, kao i u odnosu na bilo koje izvještaje podnesene od strane države Evropskoj komisiji o sprovođenju Državne strategije za integraciju Roma. Izvještaj o monitoringu pripremljen od strane organizacija civilnog društva uključuje, pored službenih, i dodatne podatke tamo gdje zvanični podaci nisu dostupni ili alternativne interpretacije objavljenih podataka. Također, službeni podaci su korišteni za pojašnjenje ciljeva utvrđenih Dekadom Roma.

BiH Izvještaj o monitoringu pripremljen od strane civilnog društva predstavlja procjenu provedbe politike na državnom nivou u 2012. i 2013. godini, ocjenjuje uticaj sa lokalnog nivoa na vodeće inicijative vlade čiji je cilj posebno promovisati integraciju Roma, i identifikuje uticaj mjera na građane i romske imigrante u svakom tematskom području, sve kroz perspektive anti-diskriminacije, obrazovanja, zapošljavanja, zdravstva i stanovanja. Izvještaj predstavlja niz studija slučaja koji podržavaju izvještaj i formulišu preporuke o tome kako poboljšati realizaciju Državne strategije za integraciju Roma i Akcionih planova Dekade u BiH.

Metodologija

Metode istraživanja i dizajn izvještaja imaju za cilj da podstaknu uključivanje samih predstavnika romske manjine kroz njihove vođe, udruženja i volontere u proces prikupljanja podataka i, konačno, u pripremu izvještaja.

Aktivnosti su organizovane na takav način da logički prate jedna drugu, da koriste svrsi postizanja očekivanih rezultata i ciljeva u pripremi ovog izvještaja. Cjelokupna aktivnost je sprovedena putem niza manjih aktivnosti koje se zajedno smatraju projektom. U početku je uspostavljena radna grupa, sastavljena od 10 istraživača na terenu (sa iskustvom u radu na terenu), koji dolaze iz područja u Bosni i Hercegovini koja su najgušće naseljena Romima (npr. Tuzla, Sarajevo i Zeničko-dobojski Kanton u Federaciji BiH, te Banja Luka, Bijeljina i Gradiška u Republici Srpskoj). Partnerske organizacije u koordinaciji sa romskim udruženjima iz određene regije/opštine izabrale su istraživače iz lokalnih zajednica sa prethodnim iskustvom u radu na terenskom prikupljanju podataka u lokalnim zajednicama.

Projektni, istraživački tim je sačinjen od romskih aktivista iz svih dijelova Bosne i Hercegovine, koji su bili odgovorni da sprovedu istraživanje u područjima za koja su odgovorni, te članova projektnih partnerskih organizacija Euro Rom i BOSPO.

Euro Rom i BOSPO su organizovali koordinacijski trening u Sarajevu, 27–28. decembra 2013. godine za 10 terenskih istraživača. U svrhu treninga, vodeći istraživač je pripremio set upitnika za terenske istraživače, koji su upitnike koristili da prikupe informacije iz različitih lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini. Također, terenski istraživači su prikupljali podatke od lokalnih romskih i neromskih organizacija civilnog društva. Osoblje Euro Rom-a i BOSPO-a je sprovelo terensko istraživanje orjentisano na donosiocima odluka u Bosni i Hercegovini, odnosno javni sektor i međunarodnu zajednicu. Za ovo područje prikupljanja podataka pripremljeni su drugačiji upitnici. Kao što je bilo predstavljeno u projektnoj ponudi, cilj treninga je bio da se predstavi set pitanja iz svakog upitnika i prodiskutuje sa ispitivima o svakom specifičnom dijelu upitnika kako bi im pomogli da razumiju način prikupljanja podataka. Također, tokom treninga, vodeći istraživač (Tihomir Knežiček) i menadžer projekta (Amra Čaškić) dali su detaljne instrukcije učesnicima o ponašanju prilikom prikupljanja podataka i načinu komuniciranja sa stanovnicima u lokalnim zajednicama, te romskim i ne-romskim organizacijama civilnog društva. U toku treninga, učesnici su u koordinaciji sa projektnim osobljem definisali devet regija u Bosni i Hercegovini, uključujući 28 opština koje su gusto naseljene Romima. Regije i terenski istraživači su:

1. Bijeljina (uključujući Brčko) – SIMIKIĆ BILJANA.
2. Tuzla (uključujući Živinice, Banoviće i Lukavac) – ELVIS JUSIĆ, NIHAD BIBEROVIĆ.
3. Kakanj (uključujući Visoko i Brezu) – MUJO FAFULIĆ.
4. Sarajevo (uključujući Stari Grad, Vogošću, Ilijaši Iliđu) – MUHAREM TAHIROVIĆ.
5. Vitez (uključujući D. Vakuf i Jajce) – SABAHUDIN TAHIROVIĆ.
6. Gradiška (uključujući Banja Luku i Teslić) – ALEKSANDAR MAŠIĆ.
7. Prijedor (uključujući Bosanski Novi i Kozarsku Dubicu) – RAMO SALEŠEVIĆ.
8. Prnjavor (uključujući Doboju, Modriču i Srbac) – MIŠO MIRKOVIĆ.
9. Zenica (uključujući Zavidoviće) – JASMINA SOFTIĆ.

Većinu istraživanja izvršilo je 10 terenskih istraživača koristeći grupe uzoraka ispitanika u sljedećim kategorijama:

- Lideri u romskim zajednicama (ukupno 30 ispitanika).
- Slučajno odabrani predstavnici romskih zajednica (ukupno 200 ispitanika).
- Romske organizacije civilnog društva u BiH i druge organizacije (ukupno 20 ispitanika).

Odgovori su dobiveni od 238 ispitanika, odnosno 95% ispitanika.

Istraživači ispred Euro Rom-a i BOSPO-a, Amra Čaškić i Anamarija Mirašić su bile zadužene za sljedeće kategorije:

- Donosioci odluka u BiH – javni sektor (8 ispitanika, 4 odgovora) + 5 telefonskih intervjua.
- Međunarodne organizacije koje se bave rješavanjem problema Roma (6 ispitanika, 2 odgovora).
- Lokalne organizacije koje se bave rješavanjem problema Roma (8 ispitanika, 2 odgovora) + 5 telefonskih intervjua.

Istraživanje je sprovedeno na uzorku odabranih opština, koje predstavljaju područja u kojima Romi žive u velikom broju. Pažnja je bila usmjerena na 28 opština u kojima živi značajan broj Romskog stanovništva, sa najurgentnijim potrebama.

Angažovani terenski istraživači prikupljali su podatke prema planu, a vodeći istraživač je kontinuirano pregledao dobivene informacije. U slučaju potrebe, vodeći istraživač je davao instrukcije terenskim

istraživačima, kako bi se osiguralo što kvalitetnije prikupljanje informacija. Prikupljeni podaci su predani u kancelariju Euro Rom-a i kasnije podjeljeni projektnom osoblju i vodećem istraživaču. Vodeći istraživač je također koordinirao sa partnerskim organizacijama pitanja u vezi prikupljanja podataka, "desk" istraživanja i intervjua. Nakon što su podaci prikupljeni na terenu, od javnih institucija, iz vladinih izvještaja i drugih izvora, vodeći istraživač u saradnji sa projektnim osobljem je pripremio analizu prikupljenih podataka.

Da bi se osigurala nesmetana implementacija projekta i učešće glavnih ciljnih grupa u projektu, Euro Rom i BOSPO koordinirali su aktivnosti vezane za istraživanje i pomagali međusobno u izradi izvještaja o monitoringu, te takođe djelovali kao dva glavna zagovarača u fazi zagovaranja projekta.

U fazi zagovaranja projekta (nakon službenog usvajanja izvještaja), Euro Rom i BOSPO će organizirati konferenciju na državnom nivou, kako bi informisali sve relevantne zainteresirane strane o rezultatima nezavisnog monitoring izvještaja civilnog društva. Euro Rom i BOSPO će organizirati konferenciju za novinare na kojoj će predstaviti izvještaj, te će organizirati široku distribuciju kopija izvještaj, koji će također biti objavljen na web stranicama organizacija.

DECADE OF
ROMA
INCLUSION
2005-2015

1. STRUKTURALNI ZAHTJEVI

Institucionalni aranžmani za koordinaciju rada na inkluziji Roma

U Bosni i Hercegovini (BiH) državno Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je odgovorno za zaštitu ljudskih prava, uključujući sve aspekte Romskih problema. Odgovorno je za provođenje inkluzije Roma u BiH. Na nivou Vijeća Ministara, djeluje Odbor za Rome – savjetodavno tijelo Vijeća Ministara, i tijelo odgovorno za praćenje sprovođenja akcionih planova za Rome. Važno je napomenuti da je treći mandat Odbora za Rome donešen na 20. sjednici Vijeća Ministara, 18. septembra 2012. godine. Iako mandat Odbora traje 4 godine, od kako je prvi put formiran u 2002. godini, uvijek se dešava da između svakog novog mandata Odbora prođe cijela godina u toku koje Odbor za Rome ne funkcioniše. Vijeće Ministara BiH je direktno odgovorno za ovaj propust.

U Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice, odjel za ljudska prava je zadužen za pitanja uključivanja/ inkluzije Roma. U ovom odijelu je ukupno zaposleno 19 osoba (jedan visoki državni službenik, 16 državnih službenika i dva administrativna službenika) i to je dovoljan broj osoblja da rade na pitanjima koja se tiču Roma. Budžet Ministarstva se još uvijek utvrđuje budžetom institucija BiH i zadovoljava sve potrebe osoblja da mogu slobodno raditi svoj posao. Ministarstvo je ovlašteno za distribuciju budžetskih sredstava koja su njihova odgovornost. Od 2011. godine budžet Ministarstva se konstantno smanjuje zbog nedostatka sredstava u državnom budžetu (smanjena količina prikupljenih poreza u BiH). Ministarstvo sprovodi aktivnosti koje postavi prema godišnjem planu rada. Često Ministarstvo prihvaća partnerstvo u projektima koji su finansirani od strane raznih međunarodnih i domaćih donatorskih organizacija. Ministarstvo, između drugih odgovornosti koje ima, služi i kao veza između regionalnih organa zaduženih za pitanja Roma.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice ima potpuni autoritet i nadležnost da koordinira politikama u svim BiH ministarstvima koja su uključena u rješavanje različitih romskih problema, kao što je Ministarstvo za civilne poslove i Vijeće Ministara, ali također i u ministarstvima na nižim nivoima vlasti: na entitetskim nivoima (u Federaciji BiH i Republici Srpskoj), na nivou Brčko Distrikta, na kantonalnom nivou (10 kantona u Federaciji BiH) i djelimično na opštinskom nivou ili nivou grada (u Federaciji BiH i Republici Srpskoj).

Budući da je većina EU fondova u BiH pod kontrolom Direkcije za evropske integracije Vijeća Ministara Bosne i Hercegovine, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice ima ograničen direktan pristup EU fondovima, ali može aplicirati za njih (kao aplikant), ili koristiti sredstva EU (gdje je neki drugi organ podnosilac zahtjeva, a Ministarstvo ima koristi iz fondova EU – kao što su razne obuke, oprema, itd). U takvim okolnostima, Ministarstvo ima ograničeni uticaj na vlasti u upravljanju EU fondovima.

Zamjenica Ministra za ljudska prava i izbjeglice je direktno odgovorna za romska pitanja i osoba je za kontakte za pitanja Roma i drugih manjina. Zamjenica Ministra je iskusna državna službenica s više od pet godina iskustva u socijalnom sektoru. Romska udruženja su djelomično nezadovoljna nivoom saradnje sa zamjenicom, i imaju poteškoća u komunikaciji kada je to potrebno. Neromska udruženja su uglavnom zadovoljna saradnjom sa zamjenicom. Obzirom da je ona zadužena za mnogobrojna pitanja iz oblasti ljudskih prava i izbjeglica, često je preopterećena i ne može svoje vrijeme kvalitetno posvetiti rješavanju nekih konkretnih pitanja, uključujući i ona koja se tiču romske populacije. S druge strane, ona ima produktivnu i pozitivnu komunikaciju s drugim predstavnicima vlasti i institucija.

U Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH nema zaposlenih Roma. Putem projekta koji sprovodi CARE International, bilo je zaposleno pet romskih koordinatora u Ministarstvu za vrijeme trajanja projekta. Nakon

što je projekt završen, svi romski koordinatori su proglašeni viškom. U novembru 2013. godine, Ministarstvo je objavilo poziv za jednu poziciju u Ministarstvu i očekuje se da će se na ovu poziciju zaposliti jedan od pet koordinatora koji su ranije radili u ministarstvu. Rezultati poziva još uvijek nisu objavljeni u vrijeme izrade ovog izvještaja.

Niti jedno drugo koordinirajuće tijelo nije operativno u BiH.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice preduzima aktivnosti vezane za uključivanje Roma kada postoji inicijativa na državnom nivou. Međutim, rad, politike i procedure u Ministarstvu nisu dovoljno transparentne prema stručnoj javnosti, romskim organizacijama civilnog društva, romskim koalicijama i drugim grupama koje su zainteresovane za zaštitu prava Roma. U nekim slučajevima, Ministarstvo ima efikasniju saradnju sa onima koji realizuju akcione planove (međunarodne organizacije civilnog društva, zagovaračke grupe, škole, radne grupe, itd) nego sa predstavnicima romskog sektora. Romski sektor vidi Ministarstvo kao neefikasno tijelo koje zahtijeva osoblje, a dijelom i strukturalne promjene, u cilju poboljšanja saradnje sa romskim sektorom, te poboljšanju položaja romske manjine u BiH.

Partnerstvo u sprovođenju Državne strategije za integraciju Roma i Akcionog Plana

Predstavnici vlasti na svim nivoima su bili uključeni u izradu Državne strategije za integraciju Roma. Čitav proces je koordiniran od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. U proces su također bili uključeni predstavnici donatorskih institucija: UNDP BiH, koji je finansirao izradu revidiranog Akcionog plana, Delegacija EU, Care International i ured World Vision BiH. Romska udruženja, su takođe bila uključena u izradu Akcionog plana. Sprovođenje Državne strategije za integraciju Roma počinje od inicijative Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, u saradnji sa organizacijama ili tijelima u kojima se sprovodi. Sprovođenje je podijeljeno na: (a) entitetski nivo, koji se odnosi na obrazovanje, zapošljavanje i zdravlje, i (b) na lokalni nivo, koji se odnosi na stanovanje. U ovom procesu, međunarodna zajednica je uključena, a posebno organizacije koje sprovode projekte stanovanja u BiH, kao što su švicarski Caritas, Hilfswerk, itd. Uključivanje romskih organizacija civilnog društva, te predstavnika Roma je vrlo ograničeno u projektima koji se odnose na stanovanje, gdje su jedini predstavnici Roma oni koji su izabrani od strane Odbora za Rome. U ovom Odboru, samo 11 od ukupno 22 člana pripadaju romskoj populaciji. Romski članovi su delegirani po principu teritorijalne podjele. Njihova prava su ograničena i oni imaju pristup samo informacijama o vladinim sredstvima za stanovanje. U rijetkim slučajevima, predstavnici Roma su direktno uključeni u aktivnosti projekta. Praćenje sprovođenja Državne strategije ili Akcionog Plana Dekade se obavlja samo od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. Romske organizacije civilnog društva također prate sprovođenje Plana, ali nesistematski – samo one aktivnosti koje su finansirane projektom². Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice planira i namjerava da prenese proces monitoringa na Odbor za Rome, koji će pratiti proces nezavisno od tog Ministarstva.

Inkluzivno planiranje politike i partnerstvo se sprovodi putem Odbora za Rome. U principu Odbor za Rome potvrđuje namjere objavljene na državnom nivou u vezi distribucije budžeta za implementaciju Akcionog plana, bez aktivnog učestvovanja u planiranju budžeta. U 2013. godini Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je samo obavijestilo Odbor za Rome da će budžet za 2014. godinu biti jednak kao i za 2013. godinu. Odbor za Rome nije imao priliku da diskutuje o budžetu ili da preporuči prioritete. Isti princip se primjenjuje za planiranje politika i u drugim tijelima koja rade na pitanjima Roma, kao što su Vijeće Roma FBiH (koje ne funkcioniše od 2011. godine) i Savjet Roma RS (funkcionalno tijelo).

Ostali akteri, na primjer romski centri, mreža žena Romkinja i romski nevladin sektor, nemaju nikakav uticaj na donošenje i planiranje politika. Pitanje zdravstva je često na dnevnom redu romskih organizacija civilnog društva, gdje organizacije zahtijevaju različitu raspodjelu fondova za zdravstvenu zaštitu. Slična

2 Primjer je projekat EC "Podrška radu Koordinacionog odbora za praćenje implementacije BiH akcionog plan i rješavanje problema romske populacije u oblasti zapošljavanja, smještaja i zdravstva" implementiran od strane BOSPO i Euro Rom u 2008/9. god.

situacija se može naći u odnosu na zapošljavanje, gdje se provode samo dvije mjere iz Akcionog plana, dok organizacije civilnog društva preporučuju korištenje sredstava i za druge svrhe i zahtjeve.

Institucionalni okvir učešća Roma je prisutan u aktivnostima koje su započele ili koje sprovode romska tijela, kao što su Vijeće Roma, privremene koalicije ili partnerstva, i organizacije civilnog društva. Većina aktivnosti se odnose na romske organizacije civilnog društva, koje su glavni akteri u izgradnji partnerstva i participativnih načela unutar institucionalnog okvira BiH. Predstavnici romskog sektora učestvuju na nekoliko načina. Najvažnije je učešće putem Odbora za Rome, koji ima jedanaest predstavnika romskih organizacija civilnog društva i jedanaest članova ne-Roma. Predstavnici Roma su izabrani na osnovu geografske zastupljenosti kako bi se osiguralo da će predstavljati romsku populaciju u svakoj od regija u BiH. Ovi predstavnici su delegirani od strane organizacija civilnog društva putem procesa glasanja na skupštinama organizacija. Odabrani predstavnici podnijeli su zahtjev za članstvo Odboru kao odgovor na javni poziv Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. Princip teritorijalne jednakosti ne vodi do efektivnog rada Odbora. Budući da članovi imaju različite kapacitete i iskustvo, njihovo učešće je često ograničeno, i to ograničenje se dalje prenosi na regije koje oni predstavljaju. Osim toga, princip teritorijalne jednakosti nije precizno određen, a razlike se pojavljuju u izboru članova iz entiteta FBiH, RS i Brčko Distrikta. Na primjer, članovi u FBiH su izabrani na nivou kantona (FBiH se sastoji od 10 kantona), i kantoni biraju romske predstavnike. U drugom entitetu – RS, članovi se biraju na regionalnom principu (a "region" okvirno znači područje opštine u RS). Kandidati se pojedinačno prijavljuju za članstvo i sami odabiru regiju koju će oni predstavljati – bez obzira na grad u kojem se nalazi njihova organizacija civilnog društva i gdje je registrovana. Kao rezultat, u 2012. godini, jedan član Odbora za Rome je izabran da predstavlja regiju gdje njegova organizacija civilnog društva nije uopšte prisutna. To značajno ugrožava zastupanje interesa romske populacije u određenoj regiji. Ovaj problem je riješen u 2013. godini, ali ne kao rezultat bilo kakve promjene u izbornoj politici, nego zbog smrti izabranog zastupnika.

Odbor za Rome je informisan o većini aktivnosti koje sprovodi Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, ali ne dobiva nikakve informacije o inicijativama za sprovođenje projekata koje preduzimaju međunarodne i lokalne organizacije, ili inicijativama koje preduzimaju lokalne vlasti – općine ili gradovi – u sektoru stanovanja. Ove vrste informacija se dostavljaju Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice i rijetko se proslijeđuju Odboru za Rome.

Drugi mehanizam uključenosti romskih organizacija civilnog društva je njihovo sudjelovanje na sastancima koje organizira Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. Primjer takve inicijative je skup sastanaka na kojima se raspravljalo o reviziji Akcionog plana. Međutim, pozivi na sastanke nisu poslani svim romskim organizacijama civilnog društva, budući da Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH nema preciznih podataka o registriranim romskim organizacijama civilnog društva³. U 2013. godine poboljšana je procedura, tako da Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH danas šalje pozivnice za sastanke romskim centrima (tri romska centra djeluju u BiH), i neformalnoj koaliciji romskih ženskih organizacija civilnog društva. Na ovaj način, veći broj romskih organizacija civilnog društva je informisano i uključeno u zagovaračke aktivnosti i druge aktivnosti koje se tiču problema Roma. U praksi, ovaj drugi mehanizam je samo djelomično rješenje i zahtjeva ozbiljnu reviziju vlastitih mehanizama kojima bi se osiguralo sistemsko rješenje.

Nuspojava informisanja romske zajednice o aktivnostima inkluzije je da Romskoj populaciji često nedostaju tačne i pravovremene informacije. Glavni teret tih obaveza pada na romske organizacije civilnog društva koje dijele informacije u lokalnim zajednicama. Često, organizacije civilnog društva koje namjeravaju distribuirati informacije nemaju ni same tačne podatke i prenose netačne poruke romskoj populaciji u svojim lokalnim zajednicama. Još jedna prepreka u razmjeni informacija je pasivni razvoj partnerstva i sudjelovanje u rješavanju problema Roma, te nedostatak sredstava koja su potrebna za logistički aspekt takvih inicijativa. U stvari, nema sredstava na raspolaganju za stvaranje mehanizama za aktivno sudjelovanje i distribuciju informacija u lokalnim romskim zajednicama.

Institut Vijeća Roma skoro da osigurava jednakost u predstavljanju širokog spektra romskih potreba. Jednakost se osigurava u oblastima kulturne i ideološke različitosti romskih ženskih organizacija, i jedina

3 Institucija Ombudsmen za ljudska prava BiH objavio je bazu podataka romskih OCD, što je sastavni dio Posebnog izvještaja za romska pitanja objavljen 10. decembra 2013. godine.

neujednačenost odnosi se na odgovarajuću teritorijalnu zastupljenost. Očekivanja su da će teritorijalna zastupljenost biti izjednačena tokom 2014. godine, nakon izbora člana Vijeća Roma koji predstavlja do sada 'nedostajuću' regiju. Ovaj drugi mehanizam učešća romskih OCD osigurava skroman stepen zastupljenosti interesa romskih zajednica. Ovaj se mehanizam često koristi za rješavanje individualnih problema romskih OCD (učesće u projektima, koristi za lidere organizacija, itd.) i za političko učesće. Aktivnosti neformalne koalicije romskih ženskih organizacija, ili drugih sličnih unija, osiguravaju prije svega aktivizam ovih organizacija, a u drugom redu kulturni diverzitet.

Koordinacija između različitih nivoa vlasti i usmjeravanje inkluzije Roma u glavne tokove

Koordinacija između različitih nivoa vlasti uključenih u sprovedbu NRIS-a je loša. Poboljšanje koordinacije se odvija sporo i nesistematično. Jedina direktna koordinacija između različitih nivoa vlasti odvija se između opština i MLJPI u sektoru smještaja/stanovanja.

Niži nivoi uprave, tj. opštine, uključeni su u implementaciju Akcionog plana samo u sektoru stanovanja, kada lokalne vlasti zapravo dobijaju praktičnu pomoć kod rješavanja problema smještaja njihovih stanovnika. Smještaj je odgovornost opština, i opštine bi trebale osigurati sredstva za smještaj osoba u stanju socijalne potrebe. U praksi, opštine ne izdvajaju sredstva iz svojih budžeta u ovu svrhu, tako da bez državnih grantova za smještaj ne bi bilo moguće postići napredak u ovom sektoru. Jedini sektori za koje opštine izdvajaju budžetska sredstva su zdravstvo i zapošljavanje. Čak i u ova dva sektora značajan iznos sredstava dolazi iz Vlade Federacije i dijelom iz kantonalnih budžeta. Lokalne vlasti ponekad pružaju podršku romskim zajednicama tako što u tim zajednicama grade infrastrukturu (na primjer, Opština Jablanica je uradila asfaltni put do naselja Šljunkara; Opština Jajce je uradila asfaltni put i osigurala vodosnabdijevanje u mjestu Skela-Kuprešani⁴). Očigledni problem je taj da opštinski nivo još uvijek ne učestvuje aktivno u implementaciji NRIS-a niti u izradama politika koje se odnose na građane Rome. Ove odgovornosti su dio nadležnosti viših nivoa vlasti: državnog i u nekim slučajevima entitetskog nivoa.

Još uvijek nema napretka u oblasti inkluzije Roma u glavne tokove i nacionalne reformske programe u sklopu okvira Evropa 2020. Programi iz okvira Evropa 2020 ne funkcionišu u BiH, i do sada nije bilo inicijativa za rješavanje problema Roma u BiH putem ovog programa.

Glavne i ciljne politike

Razlike između glavnih i ciljanih politika nisu prisutne u BiH. Zakoni, politički odnosi, politike i procedure jednako su primjenjivi na Rome kao i na pripadnike drugih naroda. Zajedničko je mišljenje da je romska populacija u stanju socijalne potrebe i da ima drugačije potrebe od drugih nacionalnih grupa. Obzirom da su NRIS i Dekada Roma široko prihvaćeni i priznati na svim nivoima vlasti, i među romskim stanovnicima, time su Romi stavljeni u povlašteni položaj. Osim toga, obaveze koje je preuzela državna vlast primoravaju ih da izdvoje sredstva za implementaciju NRIS-a. Ova sredstva koriste se za podršku romskoj djeci školskog uzrasta (besplatni udžbenici i sve druge školske potrebe uključujući obroke i prevoz kada su potrebni), odraslim Romima koji prihvataju obrazovanje odraslih (besplatni programi edukacije i obuke za sticanje novih znanja i vještina), Romima koji nemaju zdravstveno osiguranje (besplatne medicinske usluge, imunizacija za djecu, itd.), Romima koji nemaju adekvatan smještaj (besplatni smještaj i infrastruktura), Romima bez posla (zapošljavanje, obuke i aktivnosti namijenjene sticanju prihoda).

4 BPRI izvještaj OSCE, autori Nevenka i Hana Odošić – Legalizacija romskih naselja i stambenih objekata u Bosni i Hercegovini, Analiza stanja u osam opština, juli 2013.

Praćenje i evaluacija sprovedbe politika

Adekvatni mehanizmi za praćenje i evaluaciju sprovedbe NRIS-a i Akcionog plana Dekade ne postoje u BiH. Ovaj zadatak obavlja MLJPI putem prikupljanja podataka iz vlastitih izvora. Ovi izvori su izvještaji OCD, javnih institucija (Centri za socijalni rad, Služba za zapošljavanje), ili odjeli i Ministarstva kojih se tiče sprovedba NRIS-a i Akcionog plana Dekade.

Dogovoreno je s MLJPI da će u 2014. godini praćenje raditi Vijeće Roma. Vijeće Roma je insistiralo da prati ovaj proces i očekuje se da će praćenje omogućiti prikupljanje preciznih i ažuriranih podataka o rezultatima. Kao slijedeći korak, Vijeće Roma treba da izradi mehanizme za prikupljanje i obradu podataka, i na osnovu njih da radi izvještaj. Mora se razmotriti sastav Vijeća Roma, obzirom da mnogi članovi nemaju razvojne kapacitete i vještine za efikasan rad na procesu praćenja, a najkritičniji dio je izrada samog izvještaja.

Javni dužnosnici na svim nivoima, posebno u MLJPI, često izražavaju nezadovoljstvo implementacijom NRIS-a i aktivnosti vezanih za Akcioni plan Dekade. To je bio razlog iniciranja revizije NRIS-a i Akcionog plana Dekade. Revidirani dio Plana odnosi se na sektor obrazovanja i već je usvojen, dok su dijelovi koji se tiču zapošljavanja, smještaja i zdravlja revidirani, ali još nisu zvanično usvojeni. Revizija Akcionog plana uglavnom se odnosi na finansijske resurse. Nakon preračunavanja sredstava raspoloživih u državnom budžetu, revizijom su racionalizirani prethodni suviše ambiciozni planovi, a aktivnosti su postale objektivnije i realnije. Međutim, čak i ovaj revidirani plan je upitan obzirom da je glavna prepreka za njegovu implementaciju finansiranje, koje vlada ne može garantovati.

U kontaktima s donosiocima odluka i OCD takođe je zaključeno i dogovoreno da Strategiju za rješavanje problema Roma u BiH takođe treba revidirati i uskladiti s Akcionim planom.

NRIS i vladini programi imaju malo toga zajedničkog u smislu politike koordinacije i praćenja. Akcioni plan je u odgovornosti MLJPI i Ministarstvo koordinira aktivnostima u okviru NRIS-a. Može sklapati partnerstva s tijelima i institucijama koje sprovode vladine programe, ali ovo niti je sistematično niti je regulisano bilo kakvim oblikom formalnog sporazuma. U praksi, MLJPI prikuplja informacije i radi izvještaje bez unakrsne provjere validnosti dostavljenih podataka i praćenja efekata poduzetih mjera.

Okvir Evropa 2020 nije u potpunosti operativan u BiH. Tokom 2013. godine niti jedan od projekata koje podržava Evropa 2020 nije se odnosio na romska pitanja. Regionalni Savjet za saradnju i zemlje regije jugoistočna Evropa uradile su impresivan posao kod pripreme sveobuhvatne Strategije jugoistične Evrope 2020, primarno u sektoru zapošljavanja. BiH, na državnom nivou vlasti, takođe je uključena u ovaj proces. Do kraja 2013. godine nije bilo pomaka u BiH ka stvaranju novih radnih mjesta unutar ovog okvira; stoga romska populacija do sada nije imala koristi od ovog okvira. Obzirom da je inicijativa Evropa 2020 u odgovornosti BiH vlade, za odgovarajuće izvještavanje o socio-ekonomskoj inkluziji Roma u okviru Evropa 2020 procesa biće zaduženo neko od relevantnih Ministarstava ili drugo imenovano tijelo.

Kako bi se osiguralo odgovarajuće izvještavanje o socio-ekonomskoj inkluziji Roma unutar procesa Evropa 2020, potrebno je izraditi odgovarajuću strategiju, odrediti specifične uloge i obaveze svih aktera uključenih u izvještavanje. Ovom strategijom treba da se definiše bazna linija za određivanje trenutnog statusa socio-ekonomske inkluzije Roma u BiH. Takođe treba ustanoviti indikatore i te indikatore trebaju pratiti dvije grupe: romske OCD i tijela javnog sektora koja su zadužena za pitanja inkluzije Roma. Jedno koordinaciono tijelo bi moglo upravljati cjelokupnim procesom, organizovati praćenje, prikupljanje podataka i izvještavanje. Obzirom da se okvir najviše usmjerio na stvaranje radnih mjesta, cijeli proces treba da bude fokusiran na zapošljavanje Roma.

Izdvajanje sredstava u nacionalnim budžetima

Raspoloživi izvori⁵ ukazuju da Vlada BiH svake godine izdvaja 1,512 miliona EUR-a za aktivnosti iz Akcionog plana. Ovaj iznos ne uključuje oblast obrazovanja obzirom da ovaj sektor (srednje škole i univerziteti) pripada nadležnosti Kantona u Federaciji BiH i u nadležnost Entiteta u RS. Osnovne škole i predškolske ustanove su odgovornost opštinskih organa vlasti.

U 2013. godini, ukupno 1,512 miliona EUR-a je izdvojeno za Akcioni plan, što je isti iznos kao u 2012. godini. Raspodjela sredstava je slijedeća: smještaj 1,025 miliona EUR-a, zapošljavanje 364,000 EUR-a, zdravstvena zaštita 107,700 EUR-a i upravljanje podacima o potrebama Roma 15,300 EUR-a. Sredstva su dodijeljena Federaciji u iznosu od 62.66%, RS-u 31.34% i Brčko Distriktu BiH 6%.

U FBiH, Vlada je za 2013. godinu dodala još 46,000 EUR-a za zapošljavanje te 25,000 EUR-a za zdravstvenu zaštitu Romkinja trudnica i novorođenčadi.

Ostali nivoi vlasti nisu izdvajali sredstva za inkluziju Roma, bez obzira na njihovu obavezu. Izuzetak je Tuzlanski Kanton gdje je vlada izdvojila 25,000 EUR-a za zapošljavanje Roma.⁶

Izdvajanje sredstava u budžetima ne prati teritorijalni pristup. Izdvajanja su zasnovana na strukturi države (dva Entiteta i Brčko Distrikt), kako su se dogovorile političke stranke u BiH. Nadalje, izdvajanje sredstava u okviru entiteta, takođe prati teritorijalni pristup. Bez obzira na procenat raspoređenih sredstava u Entitetima, odabir direktnih korisnika (grupe pod rizikom od isključenja i diskriminacije) i dalje je ključno pitanje za adekvatnu raspodjelu sredstava iz budžeta. Nema garancija da će pomoć doći do onih koji su u stanju socijalne potrebe i na koje treba obratiti pažnju.

Još jedan mehanizam koji se koristi pri izdvajanju sredstava iz budžeta je putem javnih poziva ili poziva za apliciranje za sredstva, putem obavijesti u medijima. Javni pozivi otvoreni su za sve, i svi imaju jednako pravo da apliciraju za sredstva, usluge ili ispunjenje potreba vezanih za smještaj, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu ili zapošljavanje. U ovom mehanizmu, najugroženiji Romi obično ne ispunjavaju uslove da bi pristupili sredstvima ili ne znaju kako da apliciraju za ista.

U sektoru smještaja, ključni subjekat je lokalna samouprava, koja donosi odluke o iznosima novca koji će se koristiti za smještaj u manjim zajednicama, i koja odabire izvođačke firme za građevinske radove. Prema važećim propisima u BiH, Komisija za smještaj treba da posjeti sve lokacije – zajednice iz kojih su se kandidati prijavili za pomoć u oblasti stanovanja/smještaja, i da nakon obavljene provjere svih lokacija i situacija odluči ko će dobiti pomoć i koliko kuća će biti izgrađeno.

EU fondovi za period 2014–2020 (IPA II) koristit će se u različite svrhe. Ovisi o samom podnosiocu projektne ideje na kojem pitanju će raditi, dok će romska populacija moći imati koristi samo od IPA II – prekogranične saradnje.

Od 2008. godine, MLJPI je nekoliko puta apliciralo za IPA fondove – nekad kao nosilac projekta, a nekad kao partner. Tokom 2008. godine, Ministarstvo je sprovodilo IPA projekat vrijedan 1.9 miliona EUR-a (direktni ugovor)⁷ za podršku romskoj djeci u BiH. U period 2010–2012. godine, organizacija CARE International implementirala je IPA projekat vrijedan 500,000 EUR-a u partnerstvu s MLJPI. U ovom projektu, angažovana su četiri regionalna romska koordinatora za BiH. Nakon završetka projekta, svi koordinatori su ostali bez posla. Još jedan IPA projekat u period 2011–2013. godine, vrijedan 5 miliona EUR-a, bio je odobren za implementaciju u dvije faze. Oko 80% sredstava treba utrošiti na smještaj romskih porodica, a očekuje se da će MLJPI osigurati preostalih 20%. Projektom nije tačno određeno na šta će biti potrošeno ovih 20% sredstava. Prva faza projekta, vrijedna 2.5 miliona EUR-a, počela je

5 Vijeće ministara BiH, Odluka o rasporedu budžetskih sredstava za rješavanje problema Roma u oblasti zapošljavanja, stambnog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite za 2013. godinu.

6 Izjava Ivica Mladina, savjetnika u BiH Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice na devetom sastanku Vijeća Roma, održanom u Brčkom 5.12.2013. godine.

7 IPA 2008 Spisak projekata u BiH.

u septembru 2013. godine, a organizacije odgovorne za sprovedbu ove faze su ASB i *Hilfswerk Austria*. Projekat se odnosi na socijalni smještaj za 150 romskih porodica u 14 opština. Takođe uključuje socijalne i ekonomske inicijative u ciljanim područjima.

Još jedan projekat socijalnog smještaja počeo je u julu 2013. godine. U okviru tog projekta, 62 porodice će dobiti smještaj, a nedefinisani broj romskih porodica će biti uključen u projekat socijalnog smještaja.⁸

BiH se suočava s ozbiljnim preprekama, zbog svog propusta da sprovede odluku Evropskog Suda za ljudska prava u Strazburu, u slučaju Sejdić-Finci. Zbog ovog propusta, BiH je diskvalifikovana iz pristupa značajnom dijelu EU fondova. Sredstva dodijeljena za 2014. godinu umanjena su za 45 miliona EUR-a u poređenju s planiranim iznosom za 2013. godinu, dok postoji i velika vjerovatnoća da će sredstva biti dalje umanjena naredne 2015. godine. Ovakva situacija ima direktan uticaj na raspoloživost sredstava koja bi se dodijelila u svrhu inkluzije Roma u BiH.

Romske organizacije civilnog društva ili koalicije u BiH nisu uključene u planiranje trošenja EU fondova za period 2014–2020. Čak ni relevantna Ministarstva, uključujući MLJPI, nemaju adekvatnu strategiju ili akcioni plan za apliciranje za EU fondove. MLJPI se javlja na objavljene pozive za projektne prijedloge, i često kod pisanja projekata konsultuje eksperte i institucije kako bi dobilo neophodne podatke, ali rijetko konsultuje eksperte za pitanja Roma.

U 2013. godini Bosna i Hercegovina nije ispunjavala uslove za Evropski socijalni Fond.

Dugoročno finansijsko obavezivanje u odnosu na politike inkluzije Roma

BiH ima smanjujuću stopu prihoda od poreza, što vodi ka smanjenju sredstava koja bi se mogla koristiti za održivu sprovedbu NRIS-a. Predviđeni prihod od poreza u FBiH u 2014. godini je za 2.4% manji nego u 2013. godini, a projekcije za 2015. godinu ukazuju da će prihod od poreza pasti za dodatnih 3.1% u poređenju sa 2014. godinom. U 2016. godini očekuje se porast od 4.6% u poređenju sa 2015. godinom.⁹ Ovo navodi na zaključak da bi se povećanje sredstava za održivu implementaciju NRIS-a moglo očekivati u 2017. godini.

Neovisno o opredjeljenju da se osiguraju sredstva do 2020. godine, i o pozitivnoj političkoj volji, nema garancija da će ova obaveza biti ispunjena. U najboljem mogućem slučaju, vlada će nastaviti da osigurava 1.5 milion EUR-a godišnje. Ovo je vrlo nepredvidiva situacija, i nema zvaničnih dokumenata na koje se može pozvati u slučaju promjene finansijske politike vezane za resurse koji omogućavaju prevenciju isključivanja Roma.

Dostupnost EU fondova

BiH vlasti nisu poduzele nikakve korake da osiguraju da postojeći EU fondovi (IPA grantovi, prekogranični po svom fokusu) budu dostupni za male projekte i za ne-vladine organizacije kojima nedostaju sredstva što ih sami moraju dati kao vlastito učešće u projektu. Zahtjev EU da se osiguraju takva sredstva diskvalifikuju male i slabije razvijene organizacije civilnog društva, kojima pripadaju većina romskih OCD. Prema podacima iz oktobra 2013. godine, u BiH je bilo 84 pravno registrovane romske organizacije.¹⁰ BiH vlasti bi, kao vid rješenja, mogle distribuirati velike grantove u obliku manjih pod-grantova, time dajući doprinos sredstvima koja EU zahtjeva kao vlastito učešće. Iskustva iz prethodnih godina pokazuju da organi vlasti, uključujući MLJPI, preferiraju da sarađuju s velikim međunarodnim organizacijama (UNDP, CARE International, CRS,

8 Projekat vrijedan 1.68 miliona EUR-a (1 milion EU fondova i 0.68 miliona EUR-a kao doprinos domaćih vlasti) kojeg implementira *Hilfswerk Austria* International uz EU finansiranje u 6 opština i Distriktu Brčko BiH.

9 Izvor: FBiH Ministarstvo finansija, Dokument okvirnog budžeta 2014–2016, Sarajevo, juni 2013. godine.

10 Izvještaj o statusu Roma u Bosni i Hercegovini, decembar 2013. godine.

itd.) u implementaciji projekata namijenjenih rješavanju problema Roma. Očigledno je da se veliki dio EU fondova troši na operativne troškove ovih organizacija, tako da manje od 50% ukupnih sredstava namijenjenih Romima zapravo dođe do njih samih kao krajnjih korisnika. S druge strane, samo ograničeni broj OCD u BiH su sposobne da apsorbuju i upravljaju velikim iznosima EU grantova, a te organizacije nemaju u svojoj misiji rad s romskom populacijom (osim u zagovaračkim aktivnostima).

2. ANTI-DISKRIMINACIJA

Upisivanje romske populacije u evidenciju

Državne institucije nemaju nikakvih inicijativa u vezi ovog pitanja, ali UNHCR ulaže sredstva i djeluje putem organizacije *Vaša prava*, kako bi se osiguralo da romska djeca budu upisana u matične knjige rođenih. Kada se govori o dobijanju identifikacijskih dokumenata, nema strategije za punoljetne Rome koji su upisani u matičnu knjigu rođenih, ali čijih dokumenata nema. Ove osobe bivaju upućeni u redovnu proceduru. Međutim, pravi problem je nedostatak informacija dostupnih Romima o tome kako da dobiju dokumente koji su im potrebni. Sama procedura, u praksi, nije komplikovana, i više je riječ o administrativnom procesu koji se sastoji od nekoliko koraka. Obzirom da su Romi često nepismeni, ova procedura za njih može postati vrlo komplikovana i mogu biti potrebni dodatni ljudski resursi kako bi dobili svoje dokumente.

Mjere za rješavanje diskriminacije Roma i rasizma

Mjere za borbu protiv pojava romske diskriminacije i rasizma u BiH samo su na agendi romskih OCD, zagovaračkih OCD u BiH i međunarodnih organizacija. Mjere se poduzimaju u okviru projekata i nema sistemskog pristupa. Efekti ovise o ciljevima i trajanju projekata. Obzirom da projekti obično traju do tri godine, efekti su vidljivi u regijama u kojima se projekti sprovode.

BiH vlasti nemaju strategiju za rješavanje pojava romske diskriminacije i rasizma. Obzirom da su u BiH obavljena samo ograničena istraživanja u ovoj oblasti, teško je procijeniti nivo diskriminacije, posebno ako se ima na umu činjenica da zvanične statistike u BiH nisu razdvojene po etničkim grupama¹¹. Preporuke koje je dala institucija BiH Ombudsman za ljudska prava su smjernice za eliminaciju uzroka diskriminacije u slučajevima kada osoba podnosi tužbu i traži pojedinačnu zaštitu od diskriminacije. Ova institucija nema ovlasti da nametne izvoru diskriminacije obavezu da se pridržava tih preporuka, tako da slučajevi antiromske diskriminacije često bivaju zaboravljeni.

Da bi se lakše razumjele razmjere diskriminacije nad Romima, potrebno je uvažiti *Specijalni izvještaj Ombudsmana o statusu Roma u BiH*, koji je objavljen u okviru projekta Najbolje prakse inkluzije Roma (BPRI) kojeg je finansirala Evropska Unija a implementirao OSCE Odjel za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR). Izvještaj je zvanično predstavljen u decembru 2013. godine. Još jedan dokument koji se bavi antiromskom diskriminacijom je OSCE-ov dokument *Najbolje prakse integracije Roma, regionalni izvještaj o anti-diskriminaciji i učesću Roma u donošenju odluka na lokalnom nivou*, iz maja 2013. godine. Oba ova izvještaja daju osnovne preporuke, uglavnom za osiguravanje sredstava za sprovedbu usvojenih strategija i akcionih planova, za borbu protiv oblika romske diskriminacije kao što je loše sprovođenje akcionih planova, propali naponi Roma da se prijave u službe za zapošljavanje, izostanak podrške za pokretanje biznisa, diskriminacija u školama, nedostatak ličnih dokumenata i konsekvantna nemogućnost ostvarivanja prava, nedovoljna podrška romskim OCD, administrativne prepreke u zdravstvenom sektoru, itd. BiH vlasti su upoznate s izvještajima i njihova je odgovornost da reaguju u skladu s istima.

11 U slučajevima gdje je prisutna etnička podijeljenost, kategorija etniciteta se obično odnosi na glavne konstitutivne grupe naroda u BiH, i ostale (sve nacionalne manjine).

Vladine institucije nisu poduzele potrebne mjere da podignu svijest javnosti i osiguraju javno razumijevanje koristi od integracije Roma. Vladi, donosiocima odluka i medijima ovo pitanje je i dalje sekundarni prioritet. Samo ne-vladin sektor, primarno lokalne organizacije, ulažu napore u podizanje svijesti kako javnosti tako i donosilaca odluka. Ovi napori su izraženi putem izvještaja o statusu Roma u BiH i tokom seminara o prijedlozima projekata koje finansira međunarodna zajednica. Neki od primjera su projekti kao što je *Jačanje civilnog društva kroz promociju prava djeteta* (kojeg finansira EU a implementira *Vaša prava*), nekoliko projekata koje implementiraju romske ženske organizacije poput udruženja *Bolja budućnost Tuzla*, projekat *Zajedno za inkluzivno i nediskriminatorno obrazovanje romske djece u Kantonu Sarajevo* (kojeg implementira *Kali Sara*-romski info centar Sarajevo).

Promovisanje svijesti o pravima među Romima obavljaju romske OCD na lokalnom nivou, ili ne-romske OCD sprovedbom projekata u širem kontekstu BiH. U praksi, ovu promociju prava organizacije rade putem sastanaka u zajednicama gdje žive Romi, putem sastanaka s predstavnicima i liderima romskih zajednica, te povremeno putem izvještaja u medijima. Napori usmjereni na podizanje svijesti o pravima među samim Romima su učinjeni, ali njihovi efekti nisu očiti. Efekte osjećaju romski aktivisti, ali za obične građane Rome poboljšanja i promjene su manje vidljive.

Visoko rangirani zvaničnici u BiH uvijek imaju afirmativne govore kada je riječ o pravima romske populacije, no u praksi ne služe kao primjer promovisanja poštovanja za Rome. Slučaj Načelnika opštine Čapljina je primjer ponašanja dužnosnika. Načelnik je 2012. godine izjavio u intervjuu: *"Roma, hvala Bogu, nema puno u našoj regiji ..."*

Propust da se primjeni odluka ESLJP-a iz Strazbura u slučaju Sejdić-Finci pruža još više dokaza da visoko rangirani dužnosnici u BiH i politički lideri ne mogu služiti kao primjer u promovisanju poštovanja Roma. Dvije osobe, jedan Rom, Sejdić, i jedan Jevrej, Finci, žalili su se na diskriminaciju u BiH po osnovu nacionalne pripadnosti, jer se pripadnici nacionalnih manjina, prema Ustavu BiH, ne mogu kandidovati za člana Predsjedništva BiH. Presuda ESLJP je bila u njihovu korist i njome je naložena izmjena Ustava BiH.

Institucionalna diskriminacija i rasizam

Vlasti u BiH nisu poduzimale konkretne i sistemske mjere za rješavanje institucionalnog rasizma i diskriminacije u organima vlasti i javnim uslužnim servisima. Romska populacija ima pristup javnim servisima isto kao i svi drugi građani, tako da institucionalna diskriminacija nije evidentna. Očigledniji su pojedinci u javnom sektoru koji nipodaštavaju Rome zbog njihovog etničkog porijekla. Ovakav stav i ponašanje nije pravilo u zdravstvenom sektoru, nego je rezultat ličnih predrasuda i stereotipiziranja što predstavlja nepogodnost za manjinske narode u njihovim nastojanjima da dobiju kvalitetne usluge. Ovo je najprisutnije u sektoru zdravstva, gdje medicinski radnici komentarišu higijenu romskih pacijenata, potom odlažu kontrolne preglede, ili koriste neprikladan jezik za komunikaciju s pacijentima. S druge strane, vlada, organi vlasti i pružaoci usluga pokušavaju ukloniti prepreke putem internih obuka javnih zvaničnika ili štampanjem publikacija o tome kako Romi mogu ostvariti svoja prava.¹² Romske OCD su trenutno jedina tijela koja se bave institucionalnim rasizmom i diskriminacijom među organima vlasti i pružaocima usluga u oblastima obrazovanja, zdravstva, zapošljavanja i smještaja.

Nacionalno anti-diskriminacijsko tijelo

U BiH nije ustanovljeno nacionalno tijelo za jednaki tretman/anti-diskriminaciju, tako da ne postoji tijelo takve prirode koje bi podržalo sprovedbu NRIS-a u BiH. Umjesto tog tijela, pravna pomoć u individualnim tužbama zasnovana je na anti-diskriminacijskom zakonu.¹³ Zakon je odredio pravna tijela, Ombudsmene i

12 Primjer je Priručnik: *Kako Romi mogu dobiti zdravstvenu zaštitu*, kojeg je objavilo FBiH Ministarstvo zdravlja. Međutim nije organizovana distribucija Priručnika, i jedini način da se dođe do ove publikacije je da se zatraži kopija iz ureda Ministarstva.

13 ZAKON O ZABRANI DISKRIMINACIJE (PSBiH, br. 405/09, 23. juli 2009. godine, Sarajevo).

sudove kao nosioce obaveze istage i odlučivanja u slučajevima diskriminacije. Procedure su standardizovane kao u slučajevima ličnih tužbi sudu, a pravnu pomoć i savjete pruža Ombudsmen.

Još jedno pravno tijelo čiji zadatak je da analizira slučajeve diskriminacije je zajednička Komisija za ljudska prava, prava djece, mladih, imigraciju, izbjeglice, azil i etiku – pri Parlamentarnoj Skupštini BiH. Komisija nema ovlasti da donosi odluke, i može samo preporučiti rješenja ili dati savjete o načinima rješavanja problema.

MLJPI takođe prima pojedinačne žalbe o diskriminaciji, ali kompetencije Ministarstva su ograničene na insistiranje da diskriminacija prestane, i ne uključuju pokretanje istrage.

Lokalna organizacija civilnog društva *Vaša prava* je institucija koja pruža besplatnu pravnu pomoć pojedinačnim podnosiocima tužbi. Misija ove organizacije je da pruža besplatnu pravnu pomoć svakom fizičkom ili pravnom licu. Ponekad OCD daju besplatnu pravnu pomoć ili putem projektnog finansiranja ili kao dio programskih aktivnosti određene organizacije.¹⁴ Romi često koriste ove usluge a obično relevantni slučajevi bivaju ozbiljno shvaćeni od strane sudova ili drugih pravnih tijela. Većina tužbi odnosi se na imovinska prava i ostvarivanje socijalnih i ekonomskih prava. Osim toga, sudske takse i advokatske naknade su izvan finansijskih mogućnosti Roma, tako da često odustaju od tužbi, i traže besplatnu pravnu pomoć koju pružaju OCD.

Presude Evropskog Suda za ljudska prava (ESLJP)

Dvije zajedničke tužbe o diskriminaciji po nacionalnoj osnovi u BiH dovele su do presude ESLJP-a u kojoj je odlučeno da je došlo do kršenja ljudskih prava dviju osoba (jedan Rom i jedan Jevrej). Sudska presuda je prosljeđena vlastima u BiH 2009. godini ali vlasti još uvijek nisu postupile u skladu s presudom. Vlada u BiH ne podnosi žalbu na presudu, ali prepreke u postupanje po odluci Suda uzrokuju pojedine političke stranke jer bi to značilo promjenu Ustava BiH. Hrvati, kao jedan od konstitutivnih naroda u BiH, zahtjevaju dodatne izmjene Ustava, ali njihovi zahtjevi nisu prihvatljivi drugim grupama konstitutivnih naroda (Bošnjaci i dijelom Srbi). Takva situacija je uzrokovala blokadu bilo kakvih izmjena Ustava i učinila postupanje po odluci ESLJP-a nemogućim. Otkako je Sud donio svoju presudu, organizovano je više zagovaračkih inicijativa, okruglih stolova i sastanaka eksperata. Ove aktivnosti su inicirale OCD, pravni stručnjaci, akademska zajednica, ambasadori u BiH, predstavnici međunarodnih organizacija, BiH Vijeće nacionalnih manjina, pa čak i političari. S krajem 2013. godine ovo pitanje ostaje neriješeno.

Direktiva EU o rasama je dokument kojeg je prihvatila vlast u BiH, ali nema dokaza o rasnoj diskriminaciji u BiH. Diskriminiranje Roma zasnovano je na nacionalnoj manjinskoj pripadnosti, ne na rasnoj.

Anti-diskriminacijski zakon u BiH je na snazi od 2009. godine. Ovaj zakon dozvoljava tužbe/žalbe pojedinaca, neformalnih grupa, mogu biti i kolektivne.

Pristup fundamentalnim pravima romske djece

Od usvajanja NRIS-a, nisu učinjeni sistematični koraci u BiH da se osiguraju fundamentalna prava romske djece. Poboljšanja u oblasti dječijih prava uglavnom su rezultat programa i inicijativa OCD. OCD osmišljavaju programe, ili sprovode projekte, u oblasti obrazovanja (predškolski odgoj, udžbenici, prevoz ili ishrana učenika) a u nekim slučajevima zdravstvena zaštita (imunizacija, ljekarski pregledi, medicinski tretman, itd).

Značajan napredak postignut je u predškolskom obrazovanju. Prema zakonu usvojenom 2007. godine, djeca obavezno moraju pohađati predškolsku nastavu (150 sati u obdaništu ili školi učeći po pripremnom programu za početak školovanja). Romska djeca uključena su u ovaj program a često finansijsku pomoć

¹⁴ Primjeri su organizacija *Zemlja djece* iz Tuzle, koja pruža pravnu pomoć romskom stanovništvu, i *Snaga žene*, koja pruža pravnu pomoć ranjivim kategorijama – uglavnom izbjeglicama i emigrantima povratnicima.

porodicama osiguravaju OCD, kako bi mogle slati svoju djecu u ustanove za predškolsku nastavu.¹⁵ Predškolski programi u BiH se finansiraju iz različitih izvora; tako na primjer javne institucije, kao *Djeca Sarajeva*, sredstva dobijaju dijelom od Ministarstva obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo (34.6%), dijelom od uplata roditelja i iz subvencija (49.77%), od vlastitih prihoda (10.70%) i putem grantova (5.02%).¹⁶

Diskriminacija Romkinja

BiH vlada ne preduzima systemske mjere kako bi riješila višestruku diskriminaciju s kojom se suočavaju Romkinje. Jedino ne-vladin sektor, naročito ženske romske organizacije, preduzimaju mjere kako bi se smanjila diskriminacija s kojom su suočene Romkinje. Romske aktivistice u ne-vladinom sektoru učestvuju u donošenju odluka, postale su aktivne u političkom životu (članice Komisije za Rome, idu na obuke za izbornu kandidaturu, itd), i time daju pozitivan primjer kako Romkinje mogu biti akteri u lokalnoj zajednici i u političkom okviru. S druge strane, žene se suočavaju s diskriminacijom u zdravstvu (zdravstveni radnici nekad ne žele da obavljaju ljekarski pregled ili urade nalaze). Prema važećem zakonu u FBiH, sve trudnice imaju besplatno zdravstveno osiguranje, ali u 2013. godini, mediji su objavili slučajeve trudnica Romkinja koje nisu mogle dobiti ljekarski tretman. Ovo nije očit slučaj diskriminacije, nego je povezan s finansiranjem sektora zdravstva iz različitih izvora, i na različitim nivoima vlasti. U BiH sektor zdravstva je decentraliziran, i finansira se iz 13 Fondova, sa 84 različite skale taksi, koje su određene zakonima u FBiH, RS i Brčko Distriktu.¹⁷

Mjere za borbu protiv trgovine ljudima

Sprečavanje trgovine ljudima u BiH je odgovornost Ministarstva sigurnosti BiH. Ministarstvo se poziva na zadnji državni Akcioni plan 2008–2012 (prvi plan je pokrivaio period 2005–2007, uključujući operativne planove za svaku godinu) u kojem se romska populacija ne tretira odvojeno od drugih žrtava trgovine ljudima. U svakom od četiri cilja državnog Akcionog plana za period 2008–2012 Romi su navedeni kao ugrožena kategorija i potencijalne žrtve trgovine ljudima. Romska udruženja žena u svojim projektima pozivaju na prevenciju trgovine ljudima. Jedan primjer je grupa od 9 lokalnih OCD koje djeluju u okviru mreže ženskih romskih udruženja *Uspjeh*, a mrežom rukovodi organizacija *Bolja budućnost Tuzla*.

Imigranti romskog porijekla

Ovo pitanje se ne odnosi na BiH. Romi migriraju iz BiH u zemlje EU a da o tome ne obavještavaju organe vlasti. Obzirom da Romi traže azil u zemljama EU bez formalne potrebe, većina ih biva vraćena u BiH.¹⁸

U slučaju kada se Romi prijave da postanu legalni stanovnici i građani BiH, vlada ne postavlja nikakve prepreke na tom putu. Ovo je zabilježeno u slučaju Roma s Kosova, koji su kao izbjeglice tražili BiH državljanstvo. BiH zakoni i pravilnici o državljanstvu ne razlikuju tražioce statusa po etničkom porijeklu, tako da Romi imaju iste mogućnosti kao i drugi građani koji traže BiH državljanstvo.

15 Izjave iz Sarajeva dobijene tokom terenskog istraživanja.

16 Ombudsmen, Analiza stanja prava djece i njihovog provođenja u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja, Banja Luka, bez datuma.

17 Sehzada Salihbašić, Specifičnosti finansiranja zdravstvene zaštite u BiH.

18 BiH Ministarstvo sigurnosti navodi da je oko 1,600 Roma migriralo u zemlje EU tokom 2011. godine (uglavnom Švedska i Njemačka). U 2012. godine oko 1,000 osoba je migriralo iz Tuzlanskog Kantona u kojem živi oko 50% romske populacije.

Vladine mjere za rješavanje romskih statusnih problema nepostojanja državljanstva (apatridi), izbjeglica i interno raseljenih lica

Romi koji traže azil smješteni su u Azilantski centar u Sarajevu. Imaju isti status kao i druge osobe koje traže azil u BiH. Kada su ispunjeni svi pravni uslovi za dobijanje BiH državljanstva, Romi (s Kosova), kao i sve druge etničke grupe, mogu postati državljani BiH i ostvarivati prava garantovana zakonom. Procedura je jednostavna i regulisana zakonom,¹⁹ i na taj način se eksplicitno zabranjuje bilo kakva diskriminacija, uključujući i onu po osnovu etničke pripadnosti.

RJEŠAVANJE PROBLEMA DISKRIMINACIJE MLADOG ROMA U KAFIĆU

O diskriminaciji roma se često javno izvještava, putem medija, i ovaj pristup pomaže širenju anti-diskriminacijske politike i ponašanja u BiH društvu. bljesak.info je jedan od popularnih web portala koji objavljuje vijesti u BiH i nezavisno komentariše situaciju u zemlji. ovaj portal objavio je članak pod nazivom *rome u BiH tjeraju i iz kafića*, na dan 15.08.2013. godine vlasnik kafića u Sarajevu naredio je uposlenima da ne uslužuju rome ukoliko uđu u kafić. tri mlada roma su ušli u kafić i naručili piće. konobar im je saopštio kako je vlasnik kafića naložio da ne smiju usluživati rome, i da treba da napuste kafić. izašli su ne praveći nikakve problem uposlenima. potom su se žalili ombudsmenu za ljudska prava u BiH, koji je istražio slučaj i zaključio da je to ilustracija stereotipa kojim se rome predstavlja kao skitnice, neobrazovane i kradljivce. ombudsman je sačinio izvještaj i savjetovao vlasnika kafića da promijeni ponašanje, obzirom da je njegov nalog uposlenima tipičan primjer diskriminacije na osnovu nacionalnosti ili rase. vlasnik je izrazio žaljenje, i rekao da je u pitanju nesporazum te da su romi dobrodošli u njegovom kafiću.

19 Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu, Službeni glasnik BiH br. 36/08.

3. OBRAZOVANJE

Segregacija romske djece u školama

Segregacija u školama u Bosni i Hercegovini prisutna je kod dvije grupe djece. Jedna grupa su djeca koja žive u politički podijeljenim regijama gdje je prisutna pojava "dvije škole pod jednim krovom". U tom slučaju djeca u osnovnim i srednjim školama su fizički odvojenja, a samim time imaju ograničenu mogućnost druženja sa vršnjacima. Pojava "dvije škole pod jednim krovom" prisutna je u Prozoru, Čapljini, Mostaru, Gornjem Vakufu, Stocu itd. a uglavnom se odnosi na opštine u kojima žive miješano Hrvatsko i Bošnjačko stanovništvo. Druga grupa su romska djeca koja žive na svim prostorima Bosne i Hercegovine. Romska djeca se školuju u osnovnim i srednjim školama, a učestvuju i u pred-školskom obrazovanju.

U toku 2013. godine ostvaren je napredak u smanjenju segregacije romske djece u školama što se zaključuje prvenstveno po osnovu broja upisane romske djece u osnovne i srednje škole i na fakultete.²⁰ Smanjenje segregacije je evidentno i u smanjenom broju djece koja napuštaju osnovnu i srednju školu, što je zvaničan podatak Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH. Takođe je veliki broj ispitanika u romskim zajednicama i OCD potvrdio da je po njihovom mišljenju došlo do smanjenja segregaciji u školama u 2013. godini.

Povećan stepen desegregacije romske djece u školama je rezultat afirmativnih aktivnosti nastavnog kadra u osnovnim i srednjim školama u oba BiH entiteta i Brčko Distriktu. Značajan doprinos daju i OCD koje realizuje projekte u kojima zajednički učestvuju romska i neromska djeca, OCD koje pomažu romskoj djeci da savladaju školsko gradivo i druge organizacije koje na različite načine potiču romsku djecu i njihove roditelje da se školuju.

Iako je ostvaren napredak u desegregaciji u školama, i dalje su česte pojave da romska djeca neopravdano izostaju iz škole, ali i da je u nekim lokalnim zajednicama prisutno loše ophođenje nastavnog kadra prema romskoj djeci na način da se djeca ismijavaju i omalovažavaju. Takav pristup daje poticaj drugoj djeci da se loše odnose prema romskoj djeci što rezultira vršnjačkim omalovažavanjem, a ponekad i fizičkim napadima (o čemu se rijetko izvještava ili govori u školama).

U toku 2013. godine realizovan je jedan broj projekata sa ciljem desegregacije romske djece u školama. U okviru tih projekata, ima projekata koji su započeti 2012. godine, a značajan je projekat "United for inclusive and non-discriminatory education of Roma children in Sarajevo Canton", koji implementira OCD Udruženje Kali Sara – romski informativni centar Sarajevo u periodu 10.12.2012.–31.8.2014. godine, vrijedan 141,661.96 Eura. Projekat je lokalnog karaktera jer obuhvata romsku djecu na prostoru Kantona Sarajevo, što ukazuje da su efekti projekta teritorijalno ograničeni, ali mogu biti multiplicirani na druga područja BiH.

Provodile su se i inicijative i aktivnosti koje su se realizovale u okviru manjih projekata koji se realizuju u školama bilo od strane same škole, od strane zvaničnih lokalnih institucija ili od OCD. Evidentno je da prema Akcionom planu za obrazovanje Roma nadležne institucije u 2013. godini nisu izdvojile nikakva finansijska sredstva kojima bi podržali upis, pohađanje i završetak škole, pa tako nisu ni realizovani projekti koji bi djelovali u pravcu desegregacije romske djece u školama.²¹

20 Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Izvještaj o implementaciji Decenije uključivanja Roma u BiH, ažurirano 20.08.2013.godine.

21 Specijalni izvještaj o situaciji Roma u BiH za 2013. godinu, sačinjen od strane BiH Ombudsmena za ljudska prava.

Značajan poticaj obrazovanju romske djece daju obrazovani i uticajni pojedinci Romi koji svojim primjerom pokazuju da Romi mogu biti obrazovani i da mogu imati kvalitetno mjesto u lokalnim zajednicama. Primjer je Mehmed Mujić, predsjednik udruženja *Evropski put Roma* Tuzla koji je završio magistarske studije na Univerzitetu u Tuzli, a koji u medijskim nastupima i u romskim zajednicama često ohrabruje romsku populaciju da se školuje.²² Primjer su studenti Dragana Seferović i Merina Halilović iz Sarajeva (emisija Uspješni Romi na WEB stranici Tocak.org).

U Bosni i Hercegovini nije poznato da su zvanične vladine institucije radile na prikupljanju podataka kako bi uspostavili bazne/osnovne činjenice na osnovu čega bi se mogao procijeniti stepen segregacije u školama. Slučajevе segregacije analiziraju OCD, uprave škola ili prosvjetno pedagoški zavodi, i nastali problemi segregacije se rješavaju od slučaja do slučaja.

KALI SARA – ROMSKI INFORMATIVNI CENTAR u Sarajevu je radio baseline istraživanje u periodu april – maj 2013. godine putem fokus grupa sa nastavnicima i intervju sa pedagogima i direktorima škola (ukupno 71 ispitanik). U ovom dijelu istraživanja učestvovalo je deset partnerskih osnovnih škola sa područja Kantona Sarajevo uključenih u projekat: "Porodice ef. Ramić", "Musa Ćazim Ćatić", "Isak Samokovlija", "Edhem Mulabdić", "Avdo Smajlović", "Čengić vila I", "Hrasno", "6. mart", "Mirsad Prnjavorac" i "Hilmi ef. Šarić". Rezultati istraživanja pokazuju relativno visoku izraženost socijalne distance s obzirom da je 28,5% učenika biralo odnos u kojem im ne smeta da romska djeca idu u školu u BiH odnosno 19,4% u grad u kojem žive. Rezultati su dalje pokazali da učenici koji ostvaruju svakodnevni kontakt sa romskom djecom biraju bliži odnos i pokazuju niži nivo izraženosti socijalne distance u odnosu na škole u kojima romske djece uopće nema. Zaključak je da je potrebno omogućiti više vršnjačkih međusobnih kontakata i druženja, jer ostvarivanjem kontakata djeca razmjenjuju iskustva, znanja, upoznaju i razumijevaju jedni druge bez obzira na nacionalnu pripadnost.

Nastavnici u školama navode da je jedna od ključnih prepreka za prihvatanje romske djece od strane vršnjaka loša lična higijena romske djece.

Kod roditelja učenika je slična situacija, a evidentan je nivo izraženosti socijalne distance prema romskoj djeci što je iskazano kod 33,3% roditelja. Dobiveni podaci pokazuju da kod roditelja prevladava prihvatanje romske djece kao suškolaraca vlastite djece jer se 60,8% odgovora roditelja nalazi na pozitivnom dijelu skale koji odražava nisku socijalnu distancu.

Zvanične institucije nemaju jedinstven registar slučajeva segregacije što onemogućava praćenje promjena po pitanju desegregacije u školama.

Preporuka je da Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH definiše baznu liniju za praćenje slučajeva segregacije i putem nadležnih ministarstava u FBiH, RS i Brčko Distriktu, instrukciju dostavi osnovnim i srednjim školama i fakultetima.

Primjer: Prisutni su pozitivni primjeri kao što je reakcija direktorice škole na neprihvatljive zahtjeve roditelja da se romsko dijete izbacila iz škole (iako se ne može reći da je to redovna praksa). Prepoznavši potrebu da reagira i zaštiti prava učenika, direktorica je poduzela potrebne mjere koje su rezultirale pozitivnim ishodom po romsko dijete.

Roditelji su pisali peticiju da se dijete izbacila, a radilo se prvenstveno o roditeljima koji su visokog socio-ekonomskog statusa. To sam izričito odbila i bila pozvana na odgovornost u Ministarstvo. Obratila sam se ombudsmenu za ljudska prava kako bih zaštitila pravo djeteta na obrazovanje i slučaj je pozitivno riješen – (izjava direktorice).

Prema istraživanju Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2013) pod nazivom *Istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS) o romskoj populaciji u Bosni i Hercegovini 2011–2012: završni izvještaj Sarajevo UNICEF BiH*, stopa pohađanja osnovnog obrazovanja za djecu romske nacionalnosti iznosi 69,3% u Bosni i Hercegovini.

22 Mehmed Mujić je zaposlenik Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Tuzlanskom kantonu.

Navedeno istraživanje analizira i podatke o procentu djece romske nacionalnosti koja završe osnovnu školu u uzrastu predviđenom za završavanje osnovne škole, tj. učenici koji na vrijeme upišu i završe osnovno obrazovanje (bez ponavljanja razreda) u odnosu na ukupnu populaciju djece Roma tog uzrasta. Rezultati pokazuju da 40% romske djece ne završe osnovu školu u BiH. Ovdje postoji razlika između podataka za dječake i djevojčice, pa procenat dječaka koji na vrijeme završe osnovnu školu iznosi 46%, dok za djevojčice iznosi samo 34%.

Drugi zvaničan dostupan izvor informacija o napuštanju škola je Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine u dijelu *STATISTIKA OBRAZOVANJA* (Education Statistics), SARAJEVO, 6. 12. 2013. navodi precizne podatke o broju djece u predškolskom obrazovanju, osnovnim i srednjim školama (uključujući škole za djecu sa posebnim potrebama) i na fakultetima tokom 2013. godine. Statistika obrađuje brojeve upisane djece po osnovu spola, ali ne i po osnovu nacionalne/manjinske pripadnosti.

Republički pedagoški zavod u RS i pedagoški zavodi u Federaciji BiH na nivou kantona ne objavljuju zvanične statistike po nacionalnoj/manjinskoj pripadnosti, pa u tom pogledu nije dostupna informacija o stanju romske djece u obrazovnom procesu.

Jedini prihvatljivi podaci koji mogu poslužiti kao osnova su podaci koje imaju škole, koje su dužne da svoje informacije dostavljaju nadležnim institucijama (ministarstvima za obrazovanje i prosvjetno pedagoškim zavodima), ali to, u jednom broju slučajeva, ne izvršavaju.

Druga grupa podataka koji se mogu pratiti su podaci iz izvještaja koje pripremaju OCD ili druge institucije (uglavnom bazirani na projektnim aktivnostima koje traju koliko i projekat traje). Zato je nepouzđano uspostaviti baznu liniju jer bi se ista zasnivala na pretpostavkama a ne argumentima.

Detaljno i sistemsko istraživanje u školama bi moglo dati odgovor koji podaci mogu služiti kao osnova, a takođe bi kao osnova mogla poslužiti *Analiza uzroka nepohađanja, napuštanja i smanjenja broja učenika u osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine* (Mostar, septembar/ rujan 2013. godine) ako bi se analiza radila na godišnjem nivou.

Zvanične institucije u BiH nemaju jedinstven registar koji prati školovanje romske djece što onemogućava praćenje promjena po pitanju upisa, napuštanja i uspjeha romske djece u školama.

Disparitet u pogledu upisa romske djece u škole (i napuštanje škole) nema regionalni karakter jer se situacija razlikuje od opštine do opštine. Mnogo je razloga za to, ali jedan od njih jeste i količina uložениh sredstava od strane donatora za obrazovanje Roma. Situacija u RS-u je povoljnija u odnosu na FBiH jer je obrazovanje (i finansiranje obrazovanja) na nivou entiteta, dok je u FBiH obrazovanje u nadležnosti Kantona (i finansiranje obrazovanja osim predškolskog obrazovanja). U RS-u romska djeca lakše dobivaju besplatne knjige i materijal, dok u FBiH to zavisi od kantona i rijetko se implementira u potpunosti. Neimplementacija dodjele knjiga i školskog pribora se često navodi kao razlog zašto djeca napuštaju škole.

OCD *Otaharin* iz Bijeljine navodi da je napredak u pogledu uključivanja romske djece u predškolske ustanove vrlo limitiran: "Budžetska sredstva za upis u predškolsko su obezbjeđena samo u opštini Bijeljina i u 2012. samo 25-oro djece je bilo uključeno u obavezno predškolsko obrazovanje"²³ što znači da druge opštine u RS nisu izdvajale sredstva za predškolsko obrazovanje (podaci za 2013. godinu nisu dostupni ali je procjena da se broj djece u predškolskom obrazovanju nije značajnije mijenjao).

Odlazak Roma u treće zemlje nema nikakav teritorijalni kontekst i nemoguće je na taj način pratiti ovo kretanje, a ono najviše utiče na učešće u obrazovnom procesu u posljednjim godinama. Najveći broj odlazaka u inostranstvo je zabilježen sa prostora gdje je najveća prisutnost romske populacije u BiH (regija Tuzla, Bijeljina, Zenica).

Zvanične institucije u BiH ne raspoložu indikatorima promjena u broju /odnosu djece u školama u kojima postoji segregacija i/ili u razredima jer nema zvaničnih podataka o pojavama segregacije u školama.

U toku 2013. godine, po iskazima menadžmenta škola, evidentiran je napredak u smanjenju segregacije u osnovnim i srednjim školama u kojima je bilo slučajeva izrugivanja djece međusobno, odbijanja roditelja da njihova djeca ostvaruju kontakt sa djecom koja su drugačija. Napredak je ostvaren uključivanjem učenika od prvog razreda u aktivnosti koje škole provode, a koje su vezane za kulturna dešavanja, čime se povećava stepen razumijevanja djece različitih etničkih grupa. S druge strane, pripadnici romske populacije navode veliki broj primjera i slučajeva gdje je, po njima, prisutna segregacije i diskriminacije u školama.

Jedan od primjera direktne diskriminacije odnosi se na onemogućavanje upisa romskog djeteta u školu koja se nalazi blizu mjesta stanovanja. Radi se o dvije područne škole koje su odbile prijem djeteta Roma navodeći neurednost i higijensku zapuštenost kao razlog. Pri tome su škole zanemarile najprije zakonsku obavezu da prime dijete neovisno o izgledu i socio-ekonomskom statusu, a škole nisu iskazale razumijevanje vrlo loših uslova u kojima dijete živi (višečlana porodica koja živi u neuslovnom prostoru, bez osnovne infrastrukture). Za ovaj slučaj ne bi se znalo da jedna od sarajevskih škola nije reagovala i omogućila upis djeteta, a potom obavijestila i predstavnike romskog nevladinog udruženja. Romsko dijete je, dakle, upisano, ali u školu koja ga je "htjela" primiti i školu koja je znatno udaljenija od njegove kuće što rezultuje dodatnim poteškoćama oko redovnog dolaska u školu.

Federalno Ministarstvo obrazovanja i nauke je radilo analizu uzroka nepohađanja, napuštanja i smanjenja broja učenika u osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine²⁴ (ranije navedeno) u kojoj je zaključeno da 69,3% romske djece pohađa osnovno obrazovanje, a da 40% romske djece ne završe osnovu školu u BiH. Međutim analiza nema usporednih podataka za ranije godine koji se odnosi na romsku populaciju, tako da nije moguće utvrditi trend upisa romske djece u škole i trend napuštanja školovanja.

Prema izvještaju Ombudsmena,²⁵ u toku 2013. godine broj upisane djece u škole, u odnosu na prethodnu godinu je povećan, a u opštinama gdje živi značajan broj romskih porodica je sljedeći:

- U Banjoj Luci osnovnu školu pohađa 31 učenik, srednju 15 i 5 se školuje na fakultetu.
- U Donjem Vakufu osnovnu školu pohađa 58 učenika, 17 srednju školu i 4 se obrazuju na fakultetu.
- U Bijeljini osnovnu školu pohađa 116, a srednju 5 učenika.
- U Zenici 70 učenika je u osnovnoj školi, 10 u srednjoj te 3 studenta.
- U Bihaću 42 učenika pohađa osnovnu, 5 srednju školu i 3 studenta.
- U Gradišci 50 učenika pohađa osnovnu, 30 srednju i 5 studenata.
- U Brčko Distriktu BiH 220 učenika pohađa osnovnu, 9 srednju i 1 student.
- Na nivou Tuzlanskog kantona preko 800 učenika pohađa osnovnu školu, 100 srednju, 5 studenata i 1 postdiplomac.

Prema podacima OCD *Otaharin* Bijeljina, tokom 2012/13. školske godine jedna trećina upisane romske djece je napustila školu, a uglavnom zbog odlaska u inostranstvo, ali i zbog neobezbijedenih udžbenika i školskog pribora. Terenski istraživač iz Zenice Mehinagić Adela u toku istraživanja dobila je odgovor da je u 2013. godini školu u Zenici napustilo 28 učenika, zbog odlaska u zemlje Evropske unije.

Kvantitativne podatke o učešću romske djece u školama prezentovalo je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine u dokumentu *Smjernice za poboljšanje položaja romske djece u BiH – socijalna uključenost – za 2013. godinu*, gdje se navodi:

²⁴ Institutija ombudsmena za ljudska prava BiH, Specijalni izvještaj o položaju Roma u BiH, 2013.

²⁵ Institutija ombudsmena za ljudska prava BiH, Specijalni izvještaj o položaju Roma u BiH, 2013.

	Romska populacija	Ukupno stanovništvo (BiH)
Neto stopa polaska u osnovnu školu (sa šest godina)	45%	83%
Stopa pohađanja osnovne škole	69%	98%
Procenat djece koja dopiju do 8. razreda od onih koja su krenula u 1. razred osnovne škole	75%	100% (99.5%)
Neto stopa završavanja osnovne škole	40%	92%
Stopa prelaska u srednju školu	71%	97%
Stopa pohađanja srednje škole	23%	92%
Djeca srednjoškolskog uzrasta koja pohađaju osnovnu školu	9%	1%

Istraživanje o napuštanju školovanja u Republici Srpskoj pod nazivom *POSEBAN IZVJEŠTAJ "NI JEDNO DIJETE IZVAN OBRAZOVNOG SISTEMA"*, Banja Luka, 2011. radio je Ombudsman za djecu Republike Srpske. Ključni zaključak je da su tokom 2009/10. i 2010/11. školske godine u 36 osnovnih škola ili 30% od 120 koje su bile uključene u istraživanje, zabilježeni slučajevi napuštanja škole. U istom periodu 40 srednjih škola ili 66% od 61 srednje škole koja je dostavila podatke bilježi slučajeve napuštanja škole. Međutim, iz priloženih statističkih podataka nije vidljivo koliko romske djece, od ukupnog broja učenika, je napustilo obrazovanje (istraživanje ni u jednom segmentu nije posebno tretiralo romsku djecu).

Detaljnim istraživanjem, u saradnji sa kantonalnim ministarstvima obrazovanja za FBiH, odnosno Ministarstvu prosvjete i kulture RS, bi se moglo precizno odrediti i kvantificirani indikatori koji bi odredili trendove upisa djece u školu, napuštanje i završavanje škole.

Inkluzivno obrazovanje

U Bosni i Hercegovini je u 2013. godini evidentiran napredak u oblasti inkluzivnog obrazovanja, ali je napredak neznatan. Učenici Romi se aktivnije i više uključuju u školske aktivnosti (priredbe, sekcije, učešće u projektima, takmičenja) i na taj način doprinose inkluziji. Nastavno osoblje je imalo obuke o inkluziji koje su organizovali Prosvjetno pedagoški zavodi ili OCD. Rezultati istraživanja koje je radila OCD *Kali Sara* 2013. godine pokazuju da nastavno osoblje, menadžment škole i pedagozi koji rade u školama u kojima je upisan veliki broj romske djece iskazuju manju socijalnu distancu i veću mogućnost stupanja u blizak odnos sa pripadnicima romske populacije.

U okviru projekta *Podrška školama kroz nastavni kadar*, koji u Sarajevu realizuje od 2010. godine Caritas Švicarske, obezbjeđuje se pomoć u vidu odgovarajućih treninga za nastavnike u cilju poboljšanja svijesti o potrebi uključivanja romske djece u obrazovni sistem. Sadržaj gradiva usaglašen je sa direktorima, nastavnicima i pedagozima škola. Nastavnike podržavaju romski asistenti, čija uloga je značajna jer dobro poznaju romsku zajednicu i mogu svojim primjerom pokazati značaj obrazovanja za Rome, ali i potaći dalju inkluziju u oblasti obrazovanja.

IN Fondacija iz Banja Luke od 2013. godine realizuje projekat pod nazivom *Romska djeca i obrazovanje* kojim potiče OCD i obrazovne institucije na svim prostorima BiH da unaprijede vještine rada sa romskom djecom u predškolskom i osnovnom obrazovanju.

U školama se i dalje koristi *Priručnik za učenike o kulturi, baštini i tradiciji nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini*, kao i *Metodički priručnik za nastavnike uz Priručnik* (OSCE, 2008), ali nesistemski. Priručnik obuhvata tradiciju i kulturu romske manjine, kao i druge nacionalne manjine koje žive u BiH. Na upit Vijeća nacionalnih manjina BiH koliko se Priručnik koristi u školama, kod skoro svih škola koje su poslale odgovor stoji da koriste priručnik na različite načine i u različitim situacijama. Romi kao manjina se izučavaju u predmetu

Kultura življenja, ali i u predmetima sličnog nastavnog sadržaja. Pojedini ispitanici tokom istraživanja su naveli da nema potrebe da nastavni programi u bilo kojoj mjeri obuhvataju pitanja Roma.

U školama u BiH se ne koristi romski jezik, i nema udžbenika na romskom jeziku. Razlog je što nema potrebnog broja učenika Roma koji bi pratili nastavu na romskom jeziku, a s druge strane nema na nastavnog kadra koji govori romski jezik. Nastavnici, posebno mlađi kadar, na individualnoj osnovi, idu na instrukcije za romski jezik kako bi ostvarili prisniji kontakt sa romskom djecom (što je posebno važno pri prvim susretima romske djece sa školom).

Nema ni literature na romskom jeziku, a značajan procenat romske djece ne zna romski jezik nego govori jednim od zvaničnih jezika u BiH (Srpski, Hrvatski ili Bosanski). Prema podacima nadležnih ministarstava u BiH, 1.188 romske djece (62,43%) koja su uključena u osnovno obrazovanje govori romski jezik.

Caritas Švicarska realizuje drugu fazu projekta u oblasti obrazovanja djece romske nacionalnosti *Uključivanje i obrazovanje Roma u Bosni i Hercegovini 2013–2015. godine*, koji se realizuje u osnovnim školama Kantona Sarajevo i Zeničko-dobojskog kantona, a uz podršku Vlade Švicarske, Lihtenštajna i Fondacije Medicor. Nosilac projekta je Caritas Švicarska, a NVO *Budi moj prijatelj* i Asocijacija za razvoj *LEDA* partneri u implementaciji projekta.

Karakteristično za projekte koje realizuju strane organizacije je da se realizuju većinom u velikim gradovima Sarajevo, Tuzla, Banja Luka, Zenica, Bijeljina, dok nema prisustva u manjim gradovima u BiH u kojima takođe živi veći broj romskih porodica (Zvornik, Srednja Bosna, Prijedor).

Mjere za rješavanje problema diskriminacije u pristupu obrazovanju

Mjere protiv diskriminacije u školama su definisane u dokumentu *Revidirani Akcioni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma*, Sarajevo, 2010. godine, kojim se smatra da nastavno osoblje može najviše doprinijeti procesu promjena. Da bi se ostvario napredak, nastavni kadar u školama mora djelovati u više oblasti:

- Moraju se ojačati sposobnosti i vještine nastavnog osoblja za rad u multikulturalnoj sredini i prepoznati vrijednosti kojima romska djeca i njihove porodice doprinose zajednici.
- Multikulturalno obrazovanje mora se sistematski uvesti u pripremnu obuku, kao i u stručno usavršavanje nastavnika – umjesto oslanjanja na brze kurseve i dopunsku obuku.
- Moraju biti doneseni propisi vezani za viši nivo obrazovanja, koji će osigurati postavljanje i izbor nastavnika, edukatora i medijatora romskog porijekla.

Pored navedenih zvaničnih mjera, prisutne su i mjere koje predlaže romski nevladin sektor u BiH:

- Uključivanje primjerenih i provjerenih sadržaja o istoriji, kulturi, jeziku i običajima romske nacionalne manjine u obrazovni proces, aktivnosti u školi i zajednici.
- Unapređenje školskih pravilnika i drugih podzakonskih akata koji će oslikavati poštivanje prava svakog djeteta i porodice i jasno opredjeljenje za borbu protiv diskriminacije po bilo kojoj osnovi.
- Izrada antidiskriminacijskog programa za odgojno–obrazovne institucije.
- Razvijanje efikasnijih mehanizama za kontinuirano praćenje efekata obrazovanja za svako dijete i različitih modela inkluzivnog obrazovanja na nivou odjeljenja a potom i škole.
- Razvijanje partnerstva između škole i roditelja, romskih i većinske populacije, sa ciljem donošenja zajedničkih odluka i provođenja aktivnosti koje se tiču unapređenja odgojno-obrazovnog rada.
- Edukacija roditelja većinske populacije i druge forme akcija koje imaju za cilj smanjenje predrasuda i stereotipa prema Romima te unapređenje uzajamnog razumijevanja i uvažavanja.
- Pružanje podrške porodicama i romskoj zajednici o značaju i ulozi obrazovanja u prevazilaženju socijalne isključenosti i poboljšanja socio-ekonomskog statusa.
- Podsticanje romskih roditelja na aktivno učešće u radu škola i stvaranje uslova da romska zajednica i porodica budu uključene u upravne odbore i vijeća roditelja.

- Planiranje i organizovanje aktivnosti sa djecom koje će doprinijeti većem uzajamnom uvažavanju, razvoju socijalne kohezije i promovisanju interkulturalnosti.
- Razvijanje antidiskriminacijskog pravilnika za prepoznavanje svih oblika diskriminacije od strane svih aktera uključenih u obrazovni proces.
- Razvijanje mehanizma za praćenje, reagiranje i eventualno sankcioniranje u slučaju pojavnih oblika diskriminacije po bilo kojoj osnovi.

U navedene aktivnosti bi trebali učestvovati svi uključeni u odgojno-obrazovni proces (direktori, pedagozi, nastavnici i roditelji).

Pogrešno upisivanje romske djece u škole za djecu sa posebnim potrebama

Specijalno obrazovanje u BiH obuhvata dva vida školovanja djece sa posebnim potrebama. Jedan vid su osnovne škole unutar kojih se formiraju specijalna odjeljenja, a drugi vid su specijalne osnovne škole. Dokumentom *Pedagoški standardi i normativi za osnovni odgoj i obrazovanje* utvrđuju se pedagoški standardi i normativi za odgojno-obrazovni rad i uspješno ostvarivanje ciljeva i zadataka odgoja i obrazovanja u osnovnim školama. Tim standardima je definisano da u osnovnim školama mogu biti formirana slijedeće vrste odjeljenja: odjeljenja za redovnu nastavu, specijalna odjeljenja i kombinovana odjeljenja. Za svati tip odjeljenja definisani su uslovi koje učenik mora da ispunjava kao i namjena svakog tipa odjeljenja. Nema preciznog podatka koliko učenika koji pripadaju romskoj manjini pohađa školu u specijalnim ili kombinovanim odjeljenjima, ali je definitivno da ima djece Roma u tim odjeljenjima.

Sistem obrazovanja u BiH uključuje i rad škola za djecu sa posebnim potrebama, tako da u BiH radi 55 osnovnih škola za djecu sa posebnim potrebama. Prema podacima Zavoda za statistiku BiH školovanje u prosjeku završi 150 učenika godišnje. Nema preciznog podatka koliko učenika pripada romskoj manjini, ali je definitivno da ima djece Roma u školama za djecu sa posebnim potrebama.

Učenici Romi iz različitih razloga pohađaju specijalna odjeljenja ili škole. U Mostaru se romska djeca upućuju u specijalne razrede tokom pedagoške procjene učenika pri upisu u prvi razred osnovne škole navodeći razlog socijalne zapuštenosti djece. I u drugim mjestima u BiH veliki broj romske djece, iako ispunjava kriterijume za upis u redovne škole, nastavu imaju u odjeljenjima za djecu sa specijalnim potrebama. Po završetku specijalne škole, izbor zanimanja je ograničen. Roditelji ipak pristaju jer žele da im djeca steknu bar neko obrazovanje, a u redovnim školama često nema dovoljno razumijevanja za mnogobrojne probleme romske zajednice, kao što su nedovoljno poznavanje jezika, niži prag znanja ali i često izostajanje sa nastave jer su djeca često prinuđena da rade na ulici.

S druge strane, veći broj roditelja smatra da je dobro što romska djeca mogu da se uključe u obrazovni proces u bilo kojoj formi, a jedan od roditelja navodi: "Dijete je išlo u specijalnu školu po procjeni doktora i psiholog i to je dobro i treba da rade takve ustanove". Takođe roditelji navode da su nastavni programi u tim razredima i školama prilagođeni romskoj djeci, a navode i da specijalne škole pružaju mogućnosti ostvarivanja beneficija kao što su stipendije, što svakako olakšava školovanje.

U toku 2013. godine nije poznato da su realizovani programi, inicijative ili istraživanja koji bi ponudili sistematsko rješavanje pitanja romske djece uključene u specijalno obrazovanje. Istraživački projekti urađeni tokom 2013. godine ne predlažu iniciranje programa po pitanju opravdanosti uključjenja romske djece u specijalno obrazovanje. Zanimljivo je da revidovani akcioni plan BiH o obrazovnim potrebama Roma ne obuhvata obrazovanje u specijalnim školama što otežava realizaciju programa i finansijska sredstva potrebna za rad tih škola.

U BiH nema zvanične statistike o broju romske djece u specijalnim razredima ili školama, ali u izvještajima specijalnih škola navodi se da ima učenika romske nacionalnosti.

Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju Sarajevo ima dva učenika Roma, od ukupno 72 učenika, a unazad 5 godina svi upisani Romi završavaju školovanje. U Specijalnoj školi *Đorđe Natošević* u Prnjavoru školuje se

dvoje djece, a u Gradišci jedno romske dijete. Analiza slučajnog izbora specijalnih škola ukazuje na to da u većini škola ima učenika romske nacionalnosti i da završavaju školovanje.

S obzirom da nema zvaničnih statistika o broju učenika Roma, trend upisa djece u specijalna odjeljenja i škole je teško utvrditi (bilo bi potrebno detaljno istraživanje koje bi obuhvatilo osnove škole sa specijalnim i kombinovanim odjeljenjima, i specijalne škole). Pokazatelji zasnovani na izjavama menadžmenta škola pokazuju da je broj djece uključene u specijalno obrazovanje ravnomjeran i da se ne razlikuje od 2012. godine.

Završavanje obaveznog obrazovanja

Obavezno obrazovanje u BiH je definisano zakonskim aktima, a istraživanja koje je realizovao UNICEF u okviru programa MICS 4 za 2013. godinu pokazuje da procijenjena stopa pohađanja osnovne škole iznosi 97,6% za Bosnu i Hercegovinu, pri čemu je 98,9% za Republiku Srpsku, a 97,2% za Federaciju Bosne i Hercegovine. Istraživanjima je ustanovljeno je da prosječno 1/4 škola, vodi evidenciju o broju djece koja trebaju pohađati osnovnu školu, ali je iz određenih razloga ne pohađaju te da tek 1/5 osnovnih škola vodi evidenciju o broju djece koja napuštaju školu.

U 2013. godini preduzimale su se mjere za osiguranje završetka obrazovanja kao i protekle godine. Mjere su realizovali različiti subjekti, od nadležnih ministarstava i škola, do pojedinaca i OCD. U revidiranom Akcionom planu BiH o obrazovnim potrebama Roma navedena je Mjera 4 *Kontinuirano povećavati broj djece romske nacionalnosti uključene u obavezno osnovno obrazovanje*, kao i Mjera 5 *Osigurati redovno i sistematsko prikupljanje podataka o stopi upisa i završavanju škole djece Roma*. Time je BiH zvanično uključena u napore da se završi obavezno osnovno obrazovanje, ali ne u dovoljnoj mjeri i predškolsko obrazovanje.

U praktične mjere spadaju aktivnosti kojima se obezbjeđuje dodatna posvećenost romskoj djeci kako bi savladali gradivo i uspješno završili razrede u osnovnim školama u Sarajevskom kantonu. Škole osposobljavaju kadrove da mogu kvalitetnije raditi sa romskom djecom i njihovim roditeljima, djeca se stimulišu obezbjeđenjem školskih učila, knjiga i užine, negdje plaćanjem troškova prevoza djece do škole, uključuju romsku djecu u školske aktivnosti, takmičenja i programe, obezbjeđuju se stipendije i nalaženje donatora za socijalno ugrožene učenike, itd. Slične inicijative provode i romske OCD, kao i druge organizacije, a značajne su aktivnosti u kojima napredni romski lideri zagovaraju da djeca završe obavezno obrazovanje. To zagovaranje provode kod roditelja romske djece u zajednicama gdje žive Romi, dok identične inicijative u školama realizuju romski koordinatori i animatori angažovani ispred OCD.

Značajan broj pripadnika romske populacije, pa i lidera u romskim zajednicama, smatra da nisu preduzete adekvatne, ili nikakve, mjere za osiguranje djece da završe obavezno obrazovanje. Razlozi ovakog stava leže u nedovoljnoj informisanosti Roma u lokalnim zajednicama, kao i ambicioznim očekivanjima koja su rezultat medijskih izvještaja o teškom položaju Roma i romske djece u BiH.

Zakoni u BiH omogućavaju sankcionisanje tj. finansijsko kažnjavanje roditelja čija djeca ne pohađaju obavezno obrazovanje (visina kazne se razlikuje u kantonima FBiH i iznose od 100 KM do 1000 KM, a najčešće 500 KM), međutim, dugoročno su djelotvornije mjere prevencije, a jedna od najboljih mjera prevencije je edukacija roditelja o važnosti školovanja, i obezbjeđenje podsticajnih mjera kao što su osiguranje besplatnih udžbenika, stipendiranje i nagrađivanje učenika romske nacionalnosti za odličan uspjeh u školovanju ili takmičenjima.

Realizovani programi su omogućili povećan broj učenika koji su završili osnovno i srednje obrazovanje što pokazuje da su inicijative bile korisne. U pojedinim sredinama, kako ispitanici navode, čest razlog napuštanja školovanja je što romska djeca ne mogu obezbijediti knjige i učila, a što je strateška orijentacija svih nivoa vlasti u BiH po pitanju obrazovanja Roma. Nedostatak sredstava u budžetima (i time nemogućnost nabavke knjiga i školskih učila) državnih institucija često onemogućava učenike da završe školovanje. Problem se često prevazilazi djelovanjem OCD koje obezbjeđuju iz projektnih sredstava knjige ili druge školske potrebstine. U BiH je značajno prisutno stipendiranje učenika i studenata romske manjine.

Organizacija *Obrazovanje gradi BiH* svake godine, pa tako i 2013. godine je obezbijedila stipendije za 96 nadarenih učenika Roma, što je dodatni poticaj za završetak školovanja. Svi stipendisti završavaju školovanje i uglavnom se odlučuju za nastavak školovanja. Od 2009. godine programom stipendiranja obuhvaćena su 454 studenta i učenika Roma, a ukupni fond za stipendiranje iznosi 368.060 KM.

Drugi primjer fokusiranih aktivnosti je inicijativa *Romalen* Kakanj centra za podršku Romima, koji implemetira projekat pod nazivom *Inkluzija romske djece u obavezno osnovno obrazovanje u opštini Kakanj*, od 01.09.2013. do 31.08.2015. godine, vrijedan 150.196,37 KM.

Univerzitet u Sarajevu obezbjeđuje stipendije za sve studente Rome na visokoškolskim ustanovama koji su aplicirali prema Federalnom ministarstvu Obrazovanja, nauke i sporta, a u 2013. godini stipendije je dobilo 10 Roma.

Nadležna ministarstva obrazovanja u RS, Federaciji BiH i Brčko Distriktu nemaju sistematizirane podatke o romskoj djeci koja se školuje u BiH, pa time nema ni sistemskog praćenja u smislu broja napuštanja i razloga napuštanja škola.

Različite institucije (ranije navedeni primjeri) rade istraživanja koja daju pregled aktuelne situacije po pitanju školovanja romske djece, ali ti podaci nisu sistematizovani, obrađuju različite oblasti i pitanja, tako da je teško odrediti statistički trend koji bi oslikavao napredak ili nazadovanje u jednom kontinuitetu (višegodišnje praćenje uspjeha u školovanju romske djece).

Evidencija o upisanim učenicima u škole je dostupna, međutim sva romska djeca se ne izjašnjavaju kao Romi, nego kao pripadnici jednog do tri konstitutivna naroda u BiH, tako da je otežano realno praćenje upisa romske djece u škole. Praćenje napuštanja škola je složeniji proces i nema systemske baze tih podataka. Tim podacima raspolažu škole, prosvjetni i pedagoški zavodi, a u nekim slučajevima i nadležna ministarstva. U značajnoj mjeri, kvantificiranim podacima raspolažu i OCD, ali samo na regionalnom principu tj. na području koje OCD pokriva svojim aktivnostima.

Voditelj *Centra za podršku, informisanje i zajedničko djelovanje romskih organizacija u Federaciji* koji djeluje na području četiri kantona – Kantona Sarajevo, Zeničko-Dobojskog, Hercegovačko-neretvanskog i Srednjo-bosanskog, Mujo Fafulić, naveo je podatak da je u prošloj školskoj godini (2012/13) u opštinama Kakanj i Zavidovići više od stotinu romske djece napustilo školovanje u osnovnim školama jer im nisu obezbijeđeni potrebni udžbenici. Iako su institucije vlasti dužne da ispoštuju svoje odluke o obezbjeđenju udžbenika i nastavnih učila, pokazuje se da nadležne institucije nisu u mogućnosti, ili ne žele, da izdvoje sredstva za troškove školovanja romske djece.

Dodatni problem u obrazovanju Roma jeste i "prelabavo tumačenje pozitivne diskriminacije u mnogim školama", kako tvrdi Boris Pupić, član Odbora za Rome pri Vijeću ministara BiH. "Dešavalo se da veliki broj romske djece završi školu, ali sa lošim ocjenama i slabim znanjem. Prije tri godine pojavila se inicijativa od udruženja Roma u Tuzlanskom kantonu da se više ne čini "medvjeda usluga" jer su porodice počele primjećivati kod svoje djece da ništa ne znaju i da djeca kada im roditelji govore da uče, kažu da ne moraju učiti jer će svakako završiti školu samim tim što su Romi. S lošim ocjenama upišu i slabiju srednju školu, te nakon nekog vremena uvide da je škola besperspektivna i ispisuju se", navodi Boris Pupić. Prisutan je slučaj u osnovnoj školi Miladije u Tuzli gdje su dva učenika Roma pohađali peti razred. Jedan od učenika nije znao da čita, a drugi, je samo znao da napiše svoje ime.

Također, problem je i naviknuti stariju djecu koja su propustila određene godine školovanja na školu i školske obaveze. Udruženje *Budi moj prijatelj* je radilo na resocijalizaciji romske djece koja po prvi put kreću u školu. Radili su na lokacijama gdje su Romi iz naselja Butmira bili premješteni na drugu lokaciju zbog stanogradnje. Ministarstvo obrazovanja Kantona Sarajevo prepoznalo je korist od ovog projekta pa sada u nekim školama profesori koji su bili na birou rada održavaju dopunsku nastavu sa romskom djecom.

Nadležna ministarstva i institucije nemaju usvojenu strategiju u pogledu prevencije ranog napuštanja škole, a proces definisanja takve strategije nije započet u 2013. godine.

Škole su uvelike ovisne od programa koje provode OCD strane i domaće, koji su finansirani uglavnom iz stranih donatorskih sredstava.²⁶ Prisutan je još jedan otežavajući faktor a taj je da se sve češće romska djeca puštaju da završe obavezno obrazovanje i kad ne dolaze u škole²⁷ i, naravno u tim situacijama nemaju količinu znanja potrebnu da nastave školovanje.

Zvanične institucije u BiH realizuje aktivnosti izrade analiza (npr. Federalno Ministarstvo obrazovanja i nauke, Ombudsman za djecu Republike Srpske) i preporuke za rješavanje uočenih problema, ali opet bez strateškog pristupa rješavanju problema. Tako da je u skladu s Programom rada Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke za 2013. godinu, Ministarstvo je izradilo Informaciju pod nazivom *Analiza uzroka nepohađanja, napuštanja i smanjenja broja učenika u osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine* i dostavilo je Vladi Federacije Bosne i Hercegovine na razmatranje (analiza nije razmatrana tokom 2013. godine).

Da bi se uspostavio strateški pristup praćenju napuštanja škole mogu se iskoristiti metodološki pristupi koji se već primjenjuju u ministarstvima obrazovanja i shodno tome definisati strateške orijentacije i mjere za prevenciju ranog napuštanja škole.

Predškolsko obrazovanje

U BiH zakon o obaveznom predškolskom obrazovanju obavezuje školovanje pred upis u osnovnu školu u trajanju od jedne godine. Ipak, postoje neki primjeri lokalnih zajednica gdje se predlaže uvođenju obdaništa za Rome, što je opet jedan vid segregacije jer se romska djeca odvajaju od ostale djece.

Nadležne institucije nemaju adekvante mehanizme, sredstva, prostor i kadrove da obezbijede predškolsko obrazovanje kako za romsku djecu, tako i za neromsku djecu. Rješenju problema pristupaju OCD (često u partnerstvu sa vladinim institucijama) koje na različite načine nastoje da omoguće romskoj djeci da učestvuju u predškolskom obrazovanju. S druge strane, prisutan je otpor kod većeg broja roditelja djece Roma da šalju djecu u predškolsko obrazovanje. Otpor je rezultat lošeg materijalnog i socijalnog stanja roditelja, nepreoznavanja potrebe za obrazovanjem, ali i težnji roditelja da djecu zadrže kod kuće kako bi mogli da rade na ulici ili prosijače i tako obezbjeđuju prihod porodici.

Dijelom je rješenje problema u obrazovanju i informisanju roditelja romske djece o značaju obrazovanja, pa tako i predškolskog obrazovanja. Pored informisanja, stimulativne mjere mogu pomoći da romska djece idu u predškolsko obrazovanje (nabavka potrebština za školovanje, obezbjeđenje prevoza za djecu, hrane i slično).

Podatke o broju upisane romske djece u obdaništa je moguće prikupiti detaljnim istraživanjem u obdaništima ili školama gdje se realizuje program predškolskog obrazovanja. Planirano je otvaranja romskih obdaništa na nekoliko lokacija ali u 2013. godini nije otvoreno ni jedno romsko obdanište u BiH. Romska djeca idu u obdaništa zajedno sa drugom djecom. Izjave osoblja u obdaništima ukazuju da je u 2013. godini, u odnosu na 2012. godinu povećan broj romske djece u predškolskom obrazovnom procesu. Bez obzira na vrlo mali broj djece Roma, zabilježen je blagi rast broja prisutne djece u obdaništima gdje se realizuje predškolska nastava.

Prema istraživanjima IN Fondacije Banja Luka, predškolskim obrazovanjem u BiH je obuhvaćeno izuzetno malo djece – svega 13% što je ispod svakog evropskog standarda. UNICEF u BiH potiče povećanje upisa romske djece u obdaništa, ali dosadašnji rezultati pokazuju da je u predškolsko obrazovanje u BiH uključeno manje od 1% romske djece.

Udruženje *Zemlja djece* u Tuzli više od decenije radi na podršci djeci ulice, posebno romskoj djeci. U svom dnevnom centru za djecu ulice pružaju, pored ostalih programa, i edukativne programe sa ciljem

26 Projekti vezani za: rekonstrukciju infrastrukture, dobivanje nastavnih sredstava i opreme, prevenciju nasilja, izgradnju tolerancije i jednakosti, razvijanje ekološke svijesti, pa čak i oni koji su vezani za nastavne metode i obrazovne planove i programe.

27 Izjave koje su dobivene u toku terenskog istraživanja, i koje su često ponovljene u osnovnim školama od strane učiteljica/učitelja.

opismenjavanja i pripreme djece za školovanje. Programi koji se pružaju djeci su identični programima koji se rade u obdaništima, tako da se neformalnim obrazovanjem pomaže djeci da što spremnije započnu osnovno obrazovanje. Do 2013. godine ovaj vid podrške je pružen za 57 djece a na godišnjoj osnovi je prilično ujednačen broj djece kojima se pruža pomoć u obrazovanju.

Centar za rani rast i razvoj u romskom naselju Hrastovi kod Kiseljaka u kojemu, prema podacima Službe za socijalni rad opštine Kiseljak, živi 90-ak romske djece uzrasta do šest godina, radi na pripremi romske djece upis u prvi razred škole.

U toku istraživanja kojim su obuhvaćen veliki broj roditelja romske djece, zaključeno je da je procenat angažovanja roditelja u pogledu realizacije predškolskog obrazovanja vrlo nizak.

Većina roditelja se izjasnila da se ne angažuju da omoguće djeci predškolsko obrazovanje, da nema sredstava da šalju djecu u školu. U većini slučajeva ignorišu tu zakonsku obavezu i ne vide jasne koristi od takog vida obrazovanja romske djece.

S druge strane, preporuke u analizama koje pokazuju nivo upisa romske djece u školu navode da je neophodno više raditi sa roditeljima na njihovom obrazovanju i informisanju o važnosti školovanja. Takođe je važno više pažnje obratiti na roditelje koji imaju žensku djecu, jer ženska djeca češće bivaju izostavljena iz obrazovnog sistema. Manje upisane djece i veći broj napuštanja školovanja je zabilježeno kod Romkinja nego kod dječaka Roma.

Promocija Državne strategije za integraciju Roma u sektoru obrazovanja

Zvanične institucije, pa ni škole u BiH, nisu imale sistemske programe u 2013. godini kojim bi se promovisale oblasti NRIS-a, ali je bilo pojedinačnih inicijativa. U najvećim broju slučajeva škole su inicirale aktivnosti i promovisale NRIS-a, a u velikom broju slučajeva škole su realizovale programe u partnerstvu sa OCD. Takođe su državne institucije (pedagoški zavodi, ministarstva, opštinske službe) realizovale pojedinačne programe u oblastima NRIS-a.

Promovisanje stručnog obrazovanja su uglavnom realizovale OCD u saradnji sa osnovnim i srednjim školama u BiH. Pored promocije, isti partneri su i realizovali obuku odraslih za zanate. U jednom slučaju je organizovano stručno obrazovanje koje je imao za cilj osposobljavanje mladih za sticanje novih vještina bez da dobiju validnu i zakonski priznatu diplomu o završenoj obuci. U drugom slučaju je organizovano stručno obrazovanje koji su bili usaglašeni sa nastavnim programima u školama i za koje su nadležna ministarstva dala potvrdu i mogućnost da učenici dobiju validnu diplomu nakon završetka školovanja. Tako je u Tuzlanskom kantonu Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta podržalo i priznalo stručno usavršavanje koje organizuju OCD *Zemlja djece*, *Snaga žene* i druge. Stručno usavršavanje se isključivo odnosi na završetak osnovne škole i na završetak školovanja za zanatske poslove (keramičari, zidari, frizeri, krojači, stolari itd).

Podizanje svjesnosti roditelja romske djece o važnosti obrazovanja uglavnom se realizuje putem informativnih programa u školama ili u romskim zajednicama. Vladine institucije i tijela su prepoznale potrebu za promocijom važnosti obrazovanja i potiču te inicijative medijskim kampanjama. Najveći doprinos podizanju svjesnosti roditelja daju romske OCD (Euro Rom, Otaharin, Budi moj prijatelj, Centri za podršku, informisanje i zajedničko djelovanje romskih NVO, Savez nevladinih organizacija Roma Republike Srpske, itd) i OCD koja rade na zaštiti prava Roma (BOSPO, Zemlja djece, itd).

Poboljšana obuka nastavnog osoblja

Veliki broj škola u BiH realizuje aktivnosti osposobljavanja nastavnog i pedagoškog kadra za rad sa romskom djecom. U jednom broju slučajeva, nastavni kadar samostalno unapređuje znanja o romskoj djeci (učenjem

romskog jezika, izučavanjem romske istorije, kulture, običaja, nošnji i pjesme). Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK organizuje obuke za nastavno osoblje uz pomoć Pedagoškog zavoda u okviru projekta kojeg sprovodi *Sa E Roma*.

OCD u znatnoj mjeri pomažu nastavnom kadru da steknu dodatna znanja i vještine o romskoj populaciji sa ciljem efikasnijeg rada sa učenicima Romima. Obuke se odnose na sticanje znanja o kulturi i navikama Roma, o komunikacionim vještinama, o rješavanju međuvršnjačkih sukoba i konflikata, i sličnim temama.

Poboljšanje medijacije u školama (izgradnja mostova između porodica i škola)

Škole samostalno rade na izgradnji saradnje sa roditeljima romske djece tako što pozivaju roditelje na sastanke u škole, potiču roditelje da pomognu djeci u radu i da se djeca uključuju u školske aktivnosti. Obično nastavnici ne odlaze u romske zajednice i sastanci se odvijaju u školama, a i ako obilaze romske zajednice onda je to u obaveznoj pratnji lokalnih romskih lidera.

U okviru projekata koje rade OCD sa nastavnim kadrom, obično se radi i na poticaju saradnje sa roditeljima romske djece, što se ostvaruje organizovanjem zajedničkih zabavnih programa. Saradnja sa roditeljima romske djece je kvalitetnija u školama gdje je veći broj romske djece i u lokalnim zajednicama gdje živi veliki broj romskih porodica. Misija OSCE u BiH realizuje projekta pod nazivom *Gradimo mostove* koji ima za cilj okupiti učenike, nastavnike i roditelje, kako bi saznali više o drugačijim običajima, tradiciji, narodima i religijama u Bosni i Hercegovini (posebno Romima), te ojačati sponu, kako među školama, tako i između škola i zajednica.

Takođe, ministarstva obrazovanja u BiH, uz pomoć OCD, su napravili iskorak u medijaciji (primjer Kanton Sarajevo) organizovanjem seminara, okruglih stolova i sastanaka aktera koji mogu doprinijeti unapređenju odnosa škole i romskih porodica.

Novih konkretnih inicijativa ili pristupa za rješavanje pitanje obrazovanja Roma u BiH nije bilo u 2013. godini. Nastavlja se trend deklarativnog izražavanja nadležnih institucija u BiH o pravima koje imaju Romi u oblasti obrazovanja, rade se analize koje u zaključku obično sadrže poznate konstatacije, ali se ne nude konkretna rješenja problema. Razlozi nemogućnosti nuđenja konkretnih inicijativa su nedostatak sredstava u budžetima svih nivoa vlasti u BiH, kao i činjenica da problematika romske populacije u BiH nije u prioritetu rješavanja problema lokalnih i državnih institucija i vlasti.

OCD OBRAZOVANJE GRADI BIH KONTINUIRANO OBEZBJEĐUJE STIPENDIJE ZA UČENIKE ROME

OCD *Obrazovanje gradi BiH* je organizacija čiji misija je da obezbijedi obrazovanje ranjivim i mladim osobama u BiH. Od 1994. god. organizacija je podržala 54.635 djece finansiranjem raznih inicijativa u vrijednosti 4,85 miliona EUR-a. Od 2009. godine stipendije je dobilo 454 učenika Roma (za srednje i više obrazovanje), u ukupnoj vrijednosti od 188.748 EUR-a. U 2013. godini Organizacija je obezbijedila stipendije za 96 Roma kao dodatnu motivaciju da bi nastavili svoje školovanje.²⁸ Svi korisnici stipendija završe srednju školu i većina odluču da nastavi obrazovanje na narednom nivou obrazovanja. Ovo je pozitivan primjer, kojeg su prepoznale i podržale nekoliko fondacija, privatne i javne kompanije, te razni grant programi.

Aktivnosti koje se provode su kratkoročna rješenja i bazirana su na projektima finansiranim iz donatorskih sredstava. Primjer je projekat *Podrška saradnji, inkluziji, edukaciji i promociji romske kulture u BiH i Srbiji SA- ŠA* koji se realizuje u okviru programa prekogranične saradnje BiH – Srbija. Vodeći partner u BiH je Grad Sarajevo, dok su lokalni partneri Sarajevska regionalna razvojna agencija SERDA d.o.o. Sarajevo i Hilfswerk Austria International (projekat bez partnerstva sa nekom romskom OCD). Partner u Srbiji je Nacionalni savjet romske nacionalne zajednice Srbije – Regionalna kancelarija Šabac.

Strategija u vezi ranog napuštanja škola nije razvijena, niti je bilo inicijativa da se razvija na bilo kojem nivou vlasti u BiH. Analize i istraživanja koje su radile vladine institucije i OCD pokazuju da ima potrebe da se definiše strategija u vezi ranog napuštanja škole, što bi trebala biti pokrenuta zvanična inicijativa da se radi na izradi ove strategije.

U procesu obrazovanja Roma u BiH prisutan je veći broj načina podrške romskoj djeci.

Najznačajniji vid pomoći je obezbjeđenje udžbenika, školskog pribora, torbi i školskih potreština. Takođe se često obezbjeđuju redovni obroci u školama za romsku djecu, a gdje uslovi zahtijevaju organizuje se prevoz za učenike Rome (privatnim vozilima ili kombi-vozilima). Navedena pomoć je zakonski definisana, ali u slučajevima nedostatka sredstava u budžetima entiteta ili kantona pomoć je uskraćena u omjeru raspoloživih sredstava.

U određenim situacijama romskoj djeci se pomaže obezbjeđenjem garderoba, a ponekad i plaćanje troškova izleta ili školskih ekscurzija. Ove inicijative zavise od menadžmenta škole i učenika u školama.

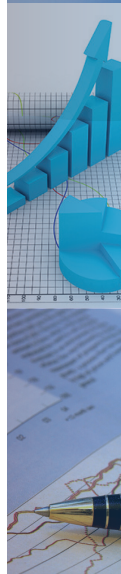
U velikom broju škola u BiH organizuju se post-školi programi (dopunska nastava) u kojima u znatnoj mjeri učestvuju učenici Romi koji imaju poteškoća u savladavanju gradima. Iskustva škola su pokazala da ti programi daju dobre rezultate i imaju svoju opravdanost. Post-školski programi se organizuju uglavnom u osnovnim školama, a izuzetno rijetko u srednjim školama.

Kao što je ranije opisano, djeca Romi imaju veliki broj prilika da budu stipendirani i nagrađivani za dobre rezultate u školovanju, što je značajan poticaj Romima koji žele da se školuju (a posebno koji žele da studiraju). Ovaj vid pomoći se pokazao kao vrlo efikasan jer svi učenici i studenti Romi koji dobiju stipendiju uglavnom završavaju školu na vrijeme.

Osnovne škole često organizuju razna takmičenja i školske sekcije u kojima učestvuju učenici Romi, što takođe daje vrlo kvalitetne rezultate kako za djecu Rome tako i za njihove vršnjake i nastavni kadar u školama. U 2013. godini organizacija *Zemlja djece* Tuzla organizovala je izbor najboljeg ili najaktivnijeg učenika Roma u osnovnim i srednjim školama na opštini Tuzla.

OPŠTINA GRADIŠKA PODRŽAVA USPJEŠNU STUDENTICU ROMKINJU

Jasna Kahrić (rođena 1983.) iz Gradiške je pozitivan primjer djevojke Romkinje koja je uspjela u svom programu obrazovanja. Jasna je kao redovni student diplomirala na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Banja Luci. Tokom studija, kao članica romske manjine, prijavila se za stipendiju na osnovu otvorenog poziva Opštine Gradiška i dobila je jednogodišnju podršku. Nadalje, tokom srednje škole Jasna je kontinuirano dobivala stipendije od Opštine Gradiška, jer ih je zaslužila svojim dobrim ocjenama i postignutim napretkom. Tokom studija na Univerzitetu Jasna je također primila REF stipendiju i bila je primjeran student Ekonomskog fakulteta. Kao ekonomista, Jasna je sada pripravnik u opštinskoj upravi Gradiška. Obzirom da je bila tako dobar student i da je primjeran pripravnik, cijela romska zajednica u Gradišci se nada da će Jasna dobiti stalno zaposlenje.

4. ZAPOŠLJAVANJE

Inicijative za zapošljavanje Roma

Na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH, u decembru 2013. godine u BiH je bilo 689.270 zaposlenih i 553.762 nezaposlenih osoba. Statistika za prethodnu godinu je vrlo slična, a pokazuje generalno visok stepen broja nezaposlenih u BiH. Nezaposleni su različitog stepena stručne spreme, a agencije za statistiku ne analiziraju posebno romsku populaciju, tako da nije moguće precizno ocijeniti koliki je broj zaposlenih i nezaposlenih Roma u BiH. Sa 31.12.2013. godine nezaposlenih Roma je bilo 2.179 Roma u FBiH, 255 u RS-u i 178 u Brčko Distriktu. To je ukupno 2.612 nezaposlenih Roma, ali se mora naglasiti da je ovaj broj netačan, jer se veliki broj Roma nije izjasnio kao pripadnici romske manjine kada su se prijavljivali u Službu za zapošljavanje.

Ponuda radnih mjesta na koja konkurišu Romi je veoma ograničena zbog njihove neadekvatne kvalifikacione strukture. Uglavnom se radi o poslovima održavanja gradske čistoće, sakupljanja sekundarnih sirovina, sezonskim poslovima u poljoprivredi, preprodaji robe na pijacama i slično.

Obzirom da je romska populacija uglavnom sa nižim stepenom školske spreme, za očekivati je značaj broj nezaposlenih Roma (prijavljenih na Biro za zapošljavanje). S druge strane, većina Roma se ne prijavljuje na Zavod za zapošljavanje, tako da je to dodatni otežavajući faktor u ocjeni broja nezaposlenih Roma.

Romi, kao ranjiva populacija u BiH, se potiču na zapošljavanje ali rezultati pokazuju da su efekti dosta slabi i da i dalje veliki broj Roma nema stalna, a ni povremena radna angažovanja. Navodi se da u najvećem gradu u RS vjerovatno nijedan Rom nema stalni posao, što je vrlo zabrinjavajuće stanje. Inicijative za poticaj zapošljavanju su se pojavile, ali se ne provode. Potpisan je memorandum o poticaju zapošljavanja između Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice i entitetskih zavoda za zapošljavanje i Zavoda za zapošljavanje Brčko Distrikta kojim je definirano da se sredstva mogu trošiti samo na dvije mjere: zapošljavanje kod poslodavca i samozapošljavanje (pokretanje biznisa).

U BiH nije prisutan model pomoći za zapošljavanje Roma kojim bi se organizovali programi obrazovanja koji bi odgovorili na zahtjeve tržišta tj. obrazovanja za zanimanja koja su deficitarna u BiH ili koja bi omogućila zapošljavanje Roma.

Nije prisutan ni model socijalnog preduzetništva koji bio omogućio upošljavanje Roma.

Program zapošljavanja Roma je sačinjen od strane Federalnog zavoda za zapošljavanje Sarajevo (program zapošljavanja i samozapošljavanja Roma u 2013. godini, Sarajevo, februar 2013. godine) u kojem su navedene poticajne mjere za podršku zapošljavanja i samozapošljavanja Roma u Federaciji BiH u 2013. godini, u iznosu od 630.000,00 KM (utrošena su sva sredstva). Poticajne mjere se odnose na poslodavce iz Federacije BiH koji će zaposliti pripadnike romske nacionalne manjine, i na nezaposlene Rome koji su prijavljeni na evidenciju nezaposlenih u Federaciji BiH. Poticaji se daju u finansijskim sredstvima po osnovu prijavljenih projekata putem javnog poziva.

U Republici Srpskoj u 2013. godini objavljen je poziv za zapošljavanje Roma. JU ZAVOD ZA ZAPOŠLJAVANJE REPUBLIKE SRPSKE objavio je javni poziv za korištenje sredstava po *Projektu podrške zapošljavanju Roma u Republici Srpskoj u 2013. godini* koji obezbjeđuje sredstva u iznosu od 220.000,00 KM (nisu utrošena sva sredstva). Programom je obuhvaćeno zapošljavanje Roma koji se nalaze na evidenciji nezaposlenih, na dva načina: sufinansiranje samozapošljavanja Roma na period od 12 mjeseci u iznosu 8.000,00 KM, i drugo sufinansiranje poslodavaca za svakog zaposlenog Roma u trajanju od 12 ili 24 mjeseca.

Zavodu za zapošljavanje Brčko Distrikta je na raspodjeli dodijeljeno 42.000 KM za zapošljavanje Roma, ali ta sredstva nisu uopšte iskorištena, tako da ni jedan Rom nije ostvario pogodnost zapošljavanja koja je predmet potpisanog memorandumom između Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice i entitetskih zavoda za zapošljavanje i Zavoda za zapošljavanje Brčko Distrikta.

Drugih sličnih projekata za zapošljavanje Roma nije bilo u BiH.

Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH je 2008. godine usvojilo dokument *Strategija zapošljavanja Federacije Bosne i Hercegovine (2009–2013)* u kojoj je romska populacija analizirana jedino u poglavlju 5.2.4 Veća povezanost sa tržištem rada posebno ugroženih skupina, kao što su osobe sa posebnim potrebama i Romi. U navedenom poglavlju nije navedena niti jedna kvalitetna informacija koja bi pomogla u planiranju ili realizaciji pitanja zapošljavanja Roma.

Vlada Republike Srpske je usvojila dokument *Strategija zapošljavanja republike srpske 2011–2015. godine* (Banja Luka, januar 2011. godine) kojim je pitanje zapošljavanja Roma obrađeno definisanjem mjera koje mogu poboljšati neadekvatno obrazovanje i kvalifikacije, i povećati pristup obrazovanju i usavršavanju.

U Brčko Distriktu je usvojena *Strategija razvoja Brčko Distrikta 2008–2017*, na osnovu koje je donesen *Akcionni plan Brčko Distrikta* u kojem je jedan od strateških ciljeva zapošljavanje. Međutim, nema definisanih mjera zapošljavanja Roma, a što je karakteristično za ovaj dokument je da u dokumentu strategije Romi nisu pomenuti niti na jednom mjestu.

Na prostoru BiH nije prisutan model pomoći za zapošljavanje Roma kojim bi se organizovali programi obrazovanja koji bi odgovorili na zahtjeve tržišta, a nije prisutan ni model socijalnog preduzetništva. Zato je pitanje geografske pokrivenosti irelevantno za ovo pitanje.

Ako se posmatraju inicijative o poticaju zapošljavanja Roma putem Zavoda za zapošljavanja može se konstatovati da je geografska pokrivenost ujednačena i racionalna, ali broj stvarnih korisnika je različit s obzirom na različite visine poticaja u Federaciji BiH i RS. Obzirom da Brčko Distrikt nije iskoristio mogućnost, time je uskraćena mogućnost zapošljavanja Roma na prostoru Brčko Distrikta gdje živi veliki broj romskih porodica.

U Istraživanju o efikasnosti utrošenih sredstava za provođenje Akcionog plana za zapošljavanje Roma (radili BOSPO, Euro Rom Tuzla, Eur Romalen Kakanj) akcentira se da ni u jednom od triju zavoda nije izrađen program za zapošljavanje Roma sa kriterijima koji su prilagođene ciljnoj romskoj populaciji. Romi u BiH, navodi se, nisu dovoljno informisani o procesu zapošljavanja i samozapošljavanja jer nisu dovoljno dobro razumjeli javne pozive. Takođe se navodi da je u okviru programa zapošljavanja izuzetno mali broj pripadnika romske nacionalnosti bio korisnik programa, jer su poslodavci upošljavali i osobe koje nisu Romi, a i sredstva za samozapošljavanja su dobijale osobe koje nisu Romi.

S obzirom na visok stepen nezposlenosti u BiH, potražnja za radnom snagom je limitirana i odnosi se uglavnom na specijalizirane poslove, posebna zanimanja ili manuelne radove. Bez obzira što u pojedinim regijama koje su nerazvijene ima veliki broj nezaposlenih, uključujući i romsku populaciju, nije ponuđen mehanizam koji bi povećao potražnju za radnom snagom.

Jedini motivirajući faktor za poslodavce da angažuju radnike sa niskim kvalifikacijama je bio program zapošljavanja Roma, ali taj program do kraja 2013. godine nije dao očekivane rezultate jer je zaposleno malo Roma. S druge strane, poslodavci se u programu obavezuju da zaposle Rome na 12 ili 24 mjeseca, što ih ne obavezuje da po isteku ugovora i dalje imaju Roma kao svog zaposlenika. To pokazuje da se problem ne rješava sistemski (dakle da se Romi trajno zaposle), nego radije prema potrebama (poslodavci dobijaju naknade za zapošljavanje Roma u okviru programa).

U okviru programa zapošljavanja Roma i samozapošljavanja, do kraja 2013. godine radno angažovanje je dobilo ukupno 212 Roma. Zaposleni nisu imali posebnu obuku za sticanje potrebnih znanja i vještina, a potrebnu obuku, gdje je bilo potrebno, su dobivali prije samog početka rada ili tokom obavljanja radnih zadataka.

Istraživanje o rezultatima zapošljavanja Roma putem poticaja od strane zavoda za zapošljavanje radilo je nekoliko romskih i neromskih organizacija (BOSPO, Euro Rom Tuzla, Eur Romalen Kakanj), ali i Ombudsmeni u BiH.

Program još uvijek traje, jer u većini slučajeva zaposlenje traje 2 godine, a završit će se polovinom 2015. godine. Tek tada će se mogu mjeriti efekti ovog programa. Rezultati terenskog istraživanja pokazuju da je manje od 10% zaposlenih Roma ostalo zaposleno.

U oba slučaja kad su zaposleni kod poslodavca, ili su imali samozaposlenje, Romi su radili u najvećem broju slučajeva puno radno vrijeme (40 sati sedmično), a kao mehanizam provjere poslodavci su imali obavezu predaje obrasca (JS3100 Prijava/Promjena/Odjava osiguranja) za poresku upravu odakle se vidi koliko je osoba angažovana i koliko plaća poreze i obaveze koji svaki zaposlenik ima.

Zapošljavanje Roma u javnom sektoru

Za zapošljavanje u državne institucije u BiH zadužena je Agencije za državnu službu Bosne i Hercegovine. Agencija objavljuje javni poziv za zapošljavanje dvije kategorije kandidata: prijem pripravnika u institucije BiH (sa najmanje višom stručnom spremom), i prijem u radni odnos. U oba slučaja, kriteriji za prijem su fakultetska diploma, znanje stranih jezika i druge potrebne vještine i znanja. Vrlo mali broj Roma može da zadovolji kriterija za zapošljavanje, pa zato se rijetko i prijavljuju na konkurse Agencije za državnu službu BiH.

Do 2012. godine godine, Rom Adnan Šubert je radio pri Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH, kao jedan od 5 regionalnih koordinatora za Rome u okviru programa Dekada Roma. Istekom projekta, njegovo angažovanje u državnoj instituciji je završeno, tako da u 2013. nema zaposlenih Roma u državnim institucijama BiH.

Za zapošljavanje u javnim institucijama (sudstvo, opštine, policija, školstvo, zdravstvo, itd) odgovorne su institucije koje raspisuju konkurs za prijem pripravnika ili prijem u radni odnos. Za svako radno mjesto zakonom su propisani uslovi koji kandidat mora da zadovolji da bi bio kandidat za zaposlenje, a onda se formira redosljedna lista kandidata i odabire onaj kandidat kojeg odabere komisija za prijem u radni odnos. Često se dešava da kandidati sa boljom pozicijom na listi ne budu primljeni u radni odnos što je rezultat pristrasnosti komisija, ličnih interesa i prisutnosti korupcije.

Za zapošljavanje u javnim institucijama ima prilika i za visoko kvalifikovane kandidate (menadžment, ljekari, službenici, nastavnici, itd), ali i za kandidate koji imaju slabu kvalifikaciju (spremačice, vozači, portiri, radnici na održavanju, itd).

Romi u 2013. godini su, kao i prethodnih godina, imali mogućnost da shodno svojim kvalifikacijama i stručnoj spremi konkurišu na poslove u javnim institucijama. Ispitanici su mišljenja da je u toku 2013. godine došlo do porasta zapošljavanja Roma u javnim institucijama, a zvanični podaci nisu dostupni jer se statistika zaposlenih ne vodi po osnovu nacionalne pripadnosti. Činjenica je da je prije 2013. godine kao i tokom 2013. veliki broj Roma radio u javnim institucijama u zdravstvu, policiji, obrazovanju (osnovnom, srednjem i visokom), medijima, kulturi itd na svim prostorima BiH.

Po pitanju geografske rasprostanjenosti u 2013. godini nije bilo razlika u odnosu na prethodne godine. Situacija u RS, FBiH i Brčko Distriktu je prilično ujednačena i statistički odgovara procentu broja pripadnika romske manjine. Iskustva pokazuju da u mjestima gdje je veća koncentracija Roma, više je zaposlenih Roma u javnom sektoru (Roma koji se izjašnjavaju kao Romi, i Roma koji se ne izjašnjavaju kao Romi).

Jedna od predviđenih mjera Akcionog plana u strategiji za zapošljavanje Roma, predviđa upošljavanje Roma u javnom sektoru, gdje se navodi da bi se uposlilo 62 medijatora/medijatorice romske nacionalnosti u opštinama i zdravstvenim ustanovama. Ovaj plan je u 2013. godini neostvarljiv, s obzirom na to da državne institucije u 2013. godini imaju zabranu zapošljavanja zbog mjera štednje.

Svi zaposlenici u javnom sektoru, pa tako i pripadnici romske manjine imaju ista prava po pitanju podrške (stručne ili materijalne) kao i stručnog usavršavanja. Nije evidentirano da je zaposlenom pripadniku romske manjine uskraćeno pravo na bilo koju vrstu pomoći koja mu pripada po zakonu. Takođe, svaki Rom koji želi usavršavanje, ako ispunjava uslove, može da učestvuje u programima obuke. To je čest slučaj u zdravstvu (specijalizacije ljekara, obuke zdravstvenih radnika), školstvu (obavezne obuke, specijalne obuke, učešće na seminarima itd) i drugim javnim službama.

U javnim preduzećima (npr. centralno grijanje, vodovod, toplane, komunalna preduzeća) svaki radnik, pa tako i pripadnici romske manjine, mogu tražiti i dobiti obuku za obavljanje radnih zadataka. To je posebno prisutno ako se radi o angažovanju radnika na drugom radnom mjestu za koje kandidat nema potrebno iskustvo ili znanje npr. ložać kotlova, korištenje novih uređaja, pomagala, novih alata i mjernih uređaja u komunalnom sektoru, vodovodu i elektrodistribuciji, mjere zaštite bilja u parkovima i slično.

Kao što je prethodno navedeno, svi radnici koji imaju potrebu za obukom ili kvalifikacijom u javnom sektoru imaju mogućnost da učestvuje u procesu obuke. Potrebu za obukom određuje preduzeće ili ustanova, a ne pojedinac. Najčešće su to obuke koje su zakonska obaveza institucije u pogledu postizanja određenih standarda i normativa. Pojedinac, na vlastiti trošak, može učestvovati u obukama koje nisu vezane za radno mjesto kao što su tečajevi stranih jezika, polaganje vozačkog ispita, učešće na obukama u oblasti kulture, muzike, sporta i slično. Sve navedeno se odnosi na sve zaposlenike, uključujući i pripadnike romske manjine. Procjenjuje se i zaključuje iz terenskog istraživanja da oko 50% zaposlenih Roma traže obuku za njihove vlastite potrebe.

Etnički sastav radnika u javnom sektoru uvijek odgovara sastavu stanovništva gdje je locirana javna ustanova. Zato je u javnim ustanovama u području Hercegovine, Srednje Bosne i Posavine dominantno Hrvatsko stanovništvo, u najvećem dijelu RS Srpsko stanovništvo (osim u područjima Istočne Bosne), a Bošnjačko stanovništvo je dominantno u područjima Sarajeva, centralne i istočne Bosne, kao i područja sjevero-zapadne BiH. Naravno da u svakom području ima stanovnika drugačijeg etničkog porijekla, posebno u velikim gradovima kao što je Tuzla, Sarajevo i Mostar.

U državnim institucijama zapošljavanje se radi po principu balansa sve tri etničke grupe, što je rezultat političkih dogovora nosilaca vlasti na svim nivoima u BiH.

Romi kao etnička grupa nemaju značajno prisustvo ni u jednoj regiji u BiH, i prisutnost Roma kao zaposlenika u javnom sektoru zavisi najviše od koncentracije romske populacije na jednom području na kojem Romi imaju prilike za zaposlenje (Sarajevo, Banja Luka, Tuzla). Prema izjavi Milana Jovanovića iz MLJPI BiH broj zaposlenih Roma u javnom sektoru je mali i procjenjuje se na 2-3%.

Kriteriji za angažovanje javnih radnika su definisani konkursima i sistematizacijom radnih mjesta. Ključni kriterij u konkursu je stručna sprema u odgovarajućoj oblasti (oblast za koju je raspisan konkurs) i radno iskustvo. Kao sekundarni uslovi navode se poznavanje stranih jezika, računara, vozačka dozvola, uslov nekažnjavanja i slično. Etnička ili nacionalna pripadnost se ne uslovljava konkursom.

U slučajevima angažovanja u državnim organima vlasti ili upravnim tijelima u javnom sektoru često se navodi da se mora poštovati nacionalni balans koji obično podrazumijeva jednak broj predstavnika tri konstitutivna naroda u BiH, a često i jednog predstavnika koji nije pripadnik konstitutivnih naroda (gdje Romi mogu aplicirati za poziciju).

Programi za sticanje radnog iskustva

Vladin sektor je od 2009. uveo praksu da mlade osobe mogu raditi godinu dana kao pripravnici (vrsta volontera) na poslovima koji su adekvatni stručnoj spremi, a te prilike uglavnom koriste mlade osobe koje su završile fakultet. Tokom pripravničkog staža mlade osobe uglavnom nisu plaćene za posao koji rade. Nakon završetka pripravničkog rada mladi mogu aplicirati na poslove gdje se traži iskustvo u radu, a period pripravničkog rada se računa kao iskustvo. U periodu pripravničkog rada mlade osobe stiću

znanja, dobivaju potrebne obuke i osposobljavaju se za rješavanje zadataka sa kojima će se susretati u budućnosti. Ovaj pristup sticanja radnog iskustva je prisutan u svim dijelovima BiH, a pripravnike prihvataju javne institucije, vladine institucije, privatni sektor i nevladin sektor. S obzirom da je ovaj način sticanja radnog iskustva otvoren za sve zainteresovane, tako i Romi mogu sudjelovati u tim programima. Broj prilika zavisi od potrebe za pripravniciima, kao i volje pravnih subjekata da na taj način potiču mlade da stiču radno iskustvo.

Dosadašnja praksa, i izjave ispitanika pokazuju da Romi nisu pokazivali interes za ovom vrstom sticanja radnog iskustva, iako Romi imaju prednost prilikom prijavljivanja za pripravnički staž i dobivaju dodatni broj bodova kao stimulans.

Nove šeme radnog angažovanja u 2013. godinu nisu pokretane u BiH, i nema jasnih naznaka da će biti nekih novih modela sticanja radnog iskustva ili drugih poticaja prilikom prvog zaposlenja.

Nove šeme u 2013. godinu nisu planirane, tako da nema poznatih ciljeva.

Nije poznato da li su Romi u BiH aplicirali za program sticanja radnog iskustva pripravničkim radom. Ako i ima, radi se o izuzetno malom broju aplikanata. Uspješan primjer je Dajana Đurić, diplomirani Ekolog iz Brčko Distrikta, jedina pripadnica Romske nacionalnosti sa visokom stručnom spremom u Brčkom, koja je 2013. radila pripravnički staž u Vladi Brčko Distrikta.

U toku 2012. i 2011. nije bilo primjera da su Romi radili pripravnički staž, a i ako je bilo radi se o najviše 3 slučaja.

Efekte prvog zapošljavanja su analizirale OCD, ali kao dio projektnih aktivnosti i bez konkretnih rezultata. U tim istraživanja efekti se nisu analizirali iz ugla sudjelovanja tj. nesudjelovanja Roma u tom programu.

Zavodi za zapošljavanje, preko kojih su realizovane aktivnosti su stanovišta da se radi u vrlo važnom i uspješnom programu, da je stotine mladih uspješno započelo svoju radnu karijeru, a da program nije bio finansijski zahtjevan. Na upit o učešću Roma u ovom programu dat je odgovor da svi imaju jednake prilike, a Romi čak i prednost, ali je broj Roma koji ispunjavaju uslove za uključjenje u program (npr. završen fakultet) vrlo mali.

Mjere za eliminaciju diskriminacije na tržištu rada

Vrlo veliki dio romske populacije nema završenu ni osnovnu školu, što ne samo da ih isključuje sa tržišta rada, nego i stvara negativnu percepciju njihove zaposlivosti, čime se produbljuje njihova socijalna isključenost. To dalje navodi na zaključak da je potrebno značajne inicijative usmjeriti prema mladim Romima kojima treba ponuditi šansu u obrazovanju, zajedno sa stručnom obukom u sektorima gdje postoje dobri potencijali zapošljavanja.

Mjere za eliminaciju barijere pri ulasku na tržište rada u BiH nisu eksplicitno definisane nekim strateškim dokumentom, nego su sastavni dio opšteg pitanja rješavanja zapošljavanja Roma. Te mjere su definisane dokumentom *Akcion plan rješavanja problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite* (Sarajevo 2009), a s druge strane niti jedna mjere nije definisana u strateškim dokumentima za rješavanje pitanja zapošljavanja u BiH.

Konkretni napori u domenu podizanja svijest i shvatanja o koristima integracije Roma u društvo iskazani su akcijom u kojoj je Vijeće ministara BiH dodijelilo ukupno 710.000,00 KM na nivou Bosne i Hercegovine za zapošljavanje Roma u toku 2012. i 2013. godine. Sredstva su raspoređena i trošena putem Federalnog zavoda za zapošljavanje, Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske i Zavoda za zapošljavanje Brčko Distrikta. Navedena sredstva su usmjere za sufinansiranje zapošljavanja kod poslodavaca i samozapošljavanje nezaposlenih Roma.

Drugi konkretni napori nisu poduzeti, ali su deklarativno napori pokazani u ciljevima zapošljavanja Roma (u strateškim dokumentima u FBiH i RS).

Značajan nivo podizanja svijesti javnosti (romske i neromske) o koristima integracije Roma u društvo i poslovni ambijent ostvaren je djelovanjem nevladinih organizacija, romskih informativnih centara, pojedinaca i institucija koji su aktivisti u oblasti zaštite manjinskih prava i prava žena. Međutim, u domenu preduzetništva, u 2013. godini nije bilo istinskih interesa koje bi poslodavci pokazali za zapošljavanje Roma. U realnosti, mnogo češće su prisutne zloupotrebe programa zapošljavanja Roma jer su poslodavci koristili beneficije ako zaposle Rome (pa i osobe koje nisu Romi a za tu priliku se izjasne i potpišu izjavu da su pripadnici Romske nacionalnosti), a nakon isteka ugovornog perioda (12 ili 24 mjeseca) očekuje se da će mali broj Roma zadržati radna mjesta ako su dobili poticaj prilikom zapošljavanja. Očekuje se daleko manji broj odustajanja od zapošljavanja u slučajevima kad su korišteni poticaji za samozapošljavanje gdje su Romi mogli da obavljaju vlastitu poslovnu djelatnost.

U strategija zapošljavanja u BiH, Romkinje kao direktni korisnici programa nisu navedene. Zapošljavanje Romkinja se u svim aspektima posmatra u kontekstu zapošljavanja pripadnika romske manjine, što dovodi do zaključka da su programi zapošljavanja namijenjeni muškarcima romima, bez obzira što je u mjerama zapošljavanja naznačeno da se programi odnose i na žene Romkinje – mladi nepismeni Romi (15–24 godina). Ovakav pristup je očekivan s obzirom da Romkinje u većoj mjeri ne pohađaju školu i ranije napuštaju školu, a samim time mogu obavljati jedino poslove za koje nije potrebna kvalifikacija.

Od 2005. godine učenice i učenici romske nacionalnosti imaju priliku stipendiranja koje obezbjeđuju OCD, ministarstva, opštine i drugi pravni subjekti. U junu 2013. godine bio je raspisan konkurs za dodjelu stipendija na koji se prijavio 161 kandidat. Iz granta Fonda otvoreno društvo BiH u školskoj 2013/2014. godini podijeljeno je 100 stipendija redovnim učenicama i učenicima srednjih škola romske manjine iz 29 gradova Bosne i Hercegovine u mjesečnom iznosu od 100 KM. To je primjer poticaja Romkinja na obrazovanje, a time i na mogućnost zaposlenja nakon završene škole.

Cilj programa zapošljavanja i samozapošljavanja Roma je stimuliranje poslodavaca za zapošljavanje i Roma i Romkinja, kao i stvaranje povoljnijih uvjeta za njihovo samozapošljavanje, te poboljšanje materijalnog položaja i zapošljivosti, ekonomske i socijalne integracija romske populacije u društvene tokove u Federaciji BiH.

Očekuje se da bi pitanje zapošljavanja Romkinja trebao biti specifičnije određeno ako se bude radio revidirani akcioni plan za zapošljavanje Roma.

Zapošljavanje mladih Roma se posmatra u perspektivi (a) zapošljavanja mladih osoba, i (b) zapošljavanja Roma. U opštim programima zapošljavanja mladih u BiH Romima se daje prednost, međutim mali je interes Roma za tim programima jer je njihova obrazovna struktura loša.

Projekat zapošljavanja mladih u Sarajevu, uz podršku Švajcarske agencije za razvoj i saradnju, realizuje se od 2011. godine, pa je isti projekat bio aktivan i 2013. godine. Vrijednost projekta na godišnjem nivou je oko 380.000 KM, a iz tih sredstava se zaposli najmanje 120 mladih osoba godišnje. U okviru pomoći mladi budu uključeni u razne vidove obuka i aktivnosti koje će im pomoći da pronađu posao. U ovom programu nema ograničenja da se prijave mladi Romi, ali nema dostupne statistike koliko je Roma bilo uključeno u projekat 2013. godine.

Vijeće ministara i Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine u razgovorima sa potencijalnim ulagačima u poslovnom sektoru naglašavaju da poslovnu saradnju treba usmjeravati prema malim i srednjim preduzećima jer ulaganjem u ta preduzeća omogućava se zapošljavanje mladih u BiH, što je opet prilika za zapošljavanje mladih Roma.

Od 2012. godine program Ujedinjenih naroda pod nazivom *Zapošljavanje i zadržavanje mladih*, osim otvaranja novih radnih mjesta, nudi i promjenu načina razmišljanja o zapošljavanju. Pored navedenih programa, OCD često realizuju male projekte zapošljavanja (income generation) koji su namijenjeni isključivo romskim zajednicama.

Samozapošljavanje i programi razvoja preduzetništva

U BiH je vrlo mali broj programa zapošljavanja, pa samim time i mali broj prilika podrške samozapošljavanju i razvoju preduzetništva. U aktuelnom programu zapošljavanja i samo-zapošljavanja Roma (za 2013. godinu), koji se realizuje putem zavoda za zapošljavanje nisu predviđene posebne beneficije, osim mogućnosti zapošljavanja uz plaćene doprinose i obaveze prema državi. Druge mjere podrške u BiH nisu prisutne.

Pored programa samozapošljavanja koji provode zavodi za zapošljavanje u sklopu akcionog plana za zapošljavanje, javile su se i neke OCD koje daju sredstva za pokretanje biznisa tj. za samozapošljavanje (Euro Rom Tuzla).

U Bosni i Hercegovini dozvolu za rad trenutno imaju 22 mikrokreditne organizacije: 18 mikrokreditnih fondacija (MKF) i četiri mikrokreditna društva (MKD), koja posluju kao profitne organizacije. Od tog broja u Federaciji BiH posluje 13 MKF i jedna MKD, a u Republici Srpskoj aktivno posluje osam mikrokreditnih organizacija, od čega su tri MKD i pet MKF. Treba istaći da je mikrokreditni sektor BiH u poslijeratnom periodu odigrao značajnu ulogu u smanjivanju siromaštva i podršci razvoju malog i srednjeg preduzetništva, ali da mikrokreditiranje ima poslovnu, a ne socijalnu dimenziju, što znači da svi koji su zainteresovani i imaju uslove mogu dobiti mikrokredite. Prema navodima radnika u mikrokreditnom sektoru, ima manji broj Roma koji su korisnici mikrokredita (gruba procjena je 2% korisnika od ukupnog portfolia korisnika u MKF MI-BOSPO). S druge strane, od 22 mikrokreditne organizacije, niti jedna nema neki vid subvencija ili beneficija za zapošljavanje i razvoj poslovnih prilika kod romske populacije.

Socijalno preduzetništvo u BiH je nerazvijen sektor, a jedino se realizuju projekti koje finansiraju OCD sredstvima donatora. Iako su ovi projekti tek u povoju i nema još uvijek mnogo kvantitativnih rezultata, posebno sa aspekta uticaja, već sada je jasno da oni daju dobru alternativu postojećim programima zapošljavanja.

Od početka svoga rada u aprilu 2010. godine, Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini (FSU u BiH) je podržala ukupno 58 projekata, uključujući i projekte socijalnog preduzetništva. U najvećem broju odobrenih projekata korisnička grupa su osobe sa invaliditetom. U toku 2013. godine Fondacija je podržala 9 projekata od kojih niti jedan nije namijenjen socijalnom preduzetništvu, a jedan je namijenjen Romima kao korisničkoj grupi (Humanitarna organizacija Merhamet *MDD Sarajevo* Osnovni odbor Jajce, projekat *Međusektorska saradnja nadležnih institucija i borba protiv prosjačenja kod Roma 50 korisnika iz gradskog područja*).

Nije poznato da su u BiH rađena nezavisna istraživanja o kvalitetima realizovanih projekata socijalnog preduzetništva.

Mobilnost Roma u kontekstu tržišta rada

Jedna od osnovnih karakteristika tržišta rada u BiH je izuzetno niska mobilnost radne snage, a isto se odnosi i na Rome tako da iako akcioni plan nije predvidio povećanje mobilnosti praksa pokazuje da za tako nešto nema ni osnova.

Poslovi koje Romi obavljaju su obično locirani u blizini mjesta stanovanja, a istraživanja pokazuju da se Romi teško opredjeljuju za odlazak na druga područja izvan mjesta stalnog boravka da rade bilo kakav posao. Ovaj komentar je donekle u suprotnosti sa tradicijom mobilnosti Roma. To pokazuje da Romi u urbanim i razvijenim sredinama osjećaju veću sigurnost i vide perspektivu života, školovanja i rada, nego da se premještaju sa jednog mjesta na drugo. U prilogu konstataciji je i činjenica da veliki broj Roma ima izgrađene privatne stambene objekte sa infrastrukturom, što je znak da nemaju namjeru stalnog preseljavanja na druga područja bez obzira na zaposlenje ili radno angažovanje.

U toku 2013. godine, kao i prethodnih godina, romska populacije uglavnom se fokusirala na samozapošljavanje vezano za prikupljanje sekundarnih sirovina, zanate, trgovinu na pijacama i agrarne djelatnosti. S obzirom

da je u BiH prisutan projekat podrške zapošljavanju Roma, rješenja zapošljavanja Roma se mogu posmatrati i dijelom na osnovu rezultata koje daje projekat. Zbog problema sa kojim se susreo Federalni zavod za zapošljavanje u realizaciji projekta podrške zapošljavanju Roma, isplata poticajnih sredstava je kasnila i desila se tek krajem 2013. godine. U to vrijeme sezona poljoprivrednih radova je već bila završila, tako da su efekti samozapošljavanja u agrarnom sektoru bili vrlo slabi. Ova situacija definitivno neće pozitivno uticati na održivost programa. Kašnjenje isplata grantova u ne-agrarnom sektoru nije uzrokovala poteškoće, osim u pojedinim slučajevima koji su bili uslovljeni ugovornim obavezama isporuke proizvoda i roba.

Agrarni i ne-agrarni sektor su identifikovani kao rješenje zapošljavanja Roma, i bit će predmet revidiranja akcionog plana koji se fokusira i na razvoj zanata i drugih djelatnosti. Uzimajući u obzir iskustva iz radnijeg perioda implementacije mjera akcionog plana, upitno je da li će biti obezbijeđena sredstva za zapošljavanje ili samozapošljavanje u ne-agrarnom i agrarnom sektoru.

Pozitiva praksa koje je primijenjena u radu OCD pokazuje da bi jedno od rješenje bilo aktivnije angažovanje i razvoj djelatnosti u oblasti stočarstva. Veliki broj romskih porodica je iskazao interes za uzgojem koza i ovaca, nešto manje za uzgoj krava.

BiH ne koristi EAFRD (Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj).

Zapošljavanje mladih Roma zajedničkim naporima tri partnera

U 2013. godini zaposlena su četiri Roma u javnom sektoru u Opštini Gradiška (RS). Jedan od njih je Danijel Husić (rođen 1991.) iz Žeravice, opština Gradiška.²⁹ Danijel se prijavio za posao kao nekvalifikovani radnik bez iskustva. Obzirom da nema formalne kvalifikacije, zaposlen je u javnom komunalnom preduzeću *Gradska čistoća* da radi kao fizički radnik na ulici, na odvozu smeća. Ova inicijativa je realizovana zajedničkim naporom lokalnih vlasti, direktora JKP i predstavnika Roma u Gradišci. Danijel je prihvatio ovo radno mjesto, doprinosi finansijski budžetu svoje porodice, a obzirom da je zaposlen na puno radno vrijeme, također osigurava socijalnu zaštitu za ostale članove svoje porodice.

5. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Zdravstveno i socijalno osiguranje Roma

Oblast zdravstvenog i socijalnog osiguranja u BiH je definisana zakonima za svaki entitet i Brčko Distrikt, kao i za svaki kanton u Federaciji BiH posebno:

Socijalna zaštita je uređena slijedećim zakonima:

- U Federaciji BiH: Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom (Službene novine Federacije, br. 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09).
- U RS: Zakon o socijalnoj zaštiti (Službeni glasnik RS, br. 5/93, 15/96, 110/03).
- U Brčko Distriktu: Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta BiH (Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH, br. 1/100, 4/04, 19/07, 2/08, 1/03).
- U FBiH ima 10 kantona i svaki kanton ima svoj zakon o socijalnoj zaštiti.

Navedena zakonska regulativa omogućava pripadnicima Romske nacionalne manjine da ostvare prava na socijalu pomoć ukoliko ispunjavaju potrebne kriterije. Socijalna zaštita se odnosi na osobe svih godišta, oba pola, a posebno se ističu mjere zaštite djece: djeca bez roditeljskog staranja, odgojno zanemarena i zapuštena djeca, djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama. Dalje pravo na socijalnu zaštitu imaju lica sa invaliditetom i lica ometena u fizičkom ili psihičkom razvoju, materijalno neosigurana i za rad nesposobna lica, stara lica bez porodičnog staranja, lica sa društveno negativnim ponašanjem, lica i porodice u stanju socijalne potrebe, kojima je usljed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite.

Prava iz socijalne zaštite se odnose na sljedeće vidove pomoći: novac i druga materijalna pomoć, osposobljavanje za život i rad, smještaj u drugu porodicu ili ustanovu, usluge socijalnog i drugog stručnog rada, kućna njega i pomoć u kući, i slično.

Jedna od prednosti opština u BiH na polju socijalne i zdravstvene zaštite jeste aktivan nevladin sektor i dobra koordinacija opština, Centara za socijalni rad, nevladinih organizacija i društva Crvenog križa. U opštini Ilijaš ističu da Udruženje *Romi i prijatelji* svojim aktivnostima nastoji doprinijeti rješavanju problema romske populacije u ostvarivanju njihovih prava iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine je svojim dokumentom *SMJERNICE ZA POBOLJŠANJE POLOŽAJA ROMSKE DJECE U BIH – SOCIJALNA INKLUZIJA* (april 2013) definisalo perspektivu socijalne zaštite djece Roma u BiH.

S obzirom da skoro polovica stanovništva BiH živi na granici ili ispod granice siromaštva i mnogi od ovih pojedinaca društveno su isključeni i žive na marginama društva, kao i veliki broj Roma. Kao odgovor na sve veću društvenu isključenost i siromaštvo, Misija OSCE u BiH radi na jačanju kapaciteta institucija Bosne i Hercegovine da osigura socijalnu zaštitu u cijeloj državi. Misija nadgleda zakonski okvir i praksu u oblasti socijalne zaštite u svim dijelovima BiH i zagovara neophodnu reformu sukladno međunarodnim standardima, u cilju zaštite i poštovanja ljudskih prava pojedinaca na jednak i adekvatan način.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine periodično izdaje bilten za oblast socijalne zaštite, ali bez statističkih podataka koji se posebno odnose na Rome. Na osnovu podataka iz 2012 (nema podataka za 2013. godinu) u biltenu *SOCIJALNA ZAŠTITA 2007–2012* (Sarajevo 2013) navodi se da u ustanovama socijalne zaštite za odrasle osobe je bilo u 2012. godini 3.290 korisnika (trend ranijih godina pokazuje povećanje broja korisnika

ovog vida zaštite što je očekivano i u 2013. godini); ustanove socijalne zaštite za odrasle invalidne osobe 151 korisnika (trend ranijih godina pokazuje smanjenje broja korisnika ovog vida zaštite što je očekivano i u 2013. godini); ustanove socijalne zaštite za invalidnu djecu i omladinu ometenu u psihičkom i fizičkom razvoju 1.628 korisnika (trend ranijih godina pokazuje povećanje broja korisnika ovog vida zaštite što je očekivano i u 2013. godini); domovi za djecu i omladinu bez roditeljskog staranja 765 korisnika (trend ranijih godina pokazuje ujednačen broj korisnika ovog vida zaštite što je očekivano i u 2013. godini).

Romi u BiH su česti korisnici socijalne zaštite. Na osnovu procjene ispitanika, oko 30% korisnika različitih program socijalna zaštite u BiH su pripadnici romske nacionalne manjine.

Zdravstvena zaštita u BiH je regulisana zakonima za svaki entitet i Brčko Distrikt posebno:

- **U Federaciji BiH:** Zakon o zdravstvenom osiguranju (Službene novine FBiH, br. 30/97, 7/02, 70/08); i Zakon o zdravstvenoj zaštiti (Službene novine FBiH, br. 29/97, 46/10).
- **U RS ima 5 zakona** a bazni su Zakon o zdravstvenom osiguranju (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 18/99, 51/01, 70/01) i Zakon o zdravstvenoj zaštiti (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 18/99).
- **Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine:** Zakon o zdravstvenoj zaštiti Brčko Distrikta BiH, (Službene novine br. 2/01, 19/07, 2/08); i Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko Distrikta BiH (Službene novine Brčko Distrikta BiH, br. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08, 34/08).

Zdravstvena zaštita je oblast u kojoj romska populacija ima značajne poteškoće u ostvarivanju prava na zdravstvene usluge. Korijen problema leži u nemogućnosti ostvarivanja prava jer se nezaposleni Romi ne prijavljuju na biro za zapošljavanje (ili prestanu sa obaveznom prijavljivanjem u birou za zapošljavanje) i time gube pravo pokrivenosti zdravstvene zaštite za sebe i svoju maloljetnu djecu. S druge strane, malo je punoljetnih Roma koji su zaposleni pa po tom osnovu imaju rješeno zdravstveno osiguranje. Navedeno stanje ukazuje da izuzetno veliki broj Rom nema mogućnost ostvarenja zdravstvene zaštite, a prema istraživanjima koje je obavilo udruženje Euro Rom, preko 60% Roma u FBiH nema ovakav vid zaštite.³⁰

Takođe, problem zdravstvenog osiguranja je prisutan i kod onih Roma koji su rođeni u inostranstvu ali su deportovani u BiH kao i kod onih koji su u BiH došli iz drugih država.

Poznato je da veći broj javnih institucija i OCD radi na registriranju Roma u matične knjige što je preduslov za ostvarenje bilo koje vrste zdravstvene zaštite ili ostvarivanja prava. Do kraja 2013. godine u matične knjige rođenih je upisano 2.554 osobe, uglavnom romske djece.

Pitanje zdravstvene zaštite se često rješava alternativnim načinima rada u romskim zajednicama. U okviru HIV i TB projekta redovito se vrše monitoring posjete HIV Info Centrima, TB centrima i terenskim radnicima. Također, liječenje tuberkuloze je zagarantovano i dostupno svima, a nedostatak osiguranja do momenta postavljanja dijagnoze (proces postavljanja dijagnoze) premošten je projektnim aktivnostima obilaska suspektih slučajeva i uzimanja sputuma.

Primijenjene mjere socijalne i zdravstvene zaštite nisu srazmjerne obimu problema. Izuzetno veliki broj Roma ne može ostvariti pravo na socijalnu ili zdravstvenu zaštitu. U kontekstu ovog zaključka, potrebno je istaći da se Romima pruža mogućnost ostvarenja prava, ali to Romi ne koriste uglavnom zbog neodgovornog ponašanja (ne prijavljuju se na biro za zapošljavanje da bi ostvarili zdravstveno osiguranje), zbog neinformisanosti (ne upisuju djecu u matične knjige rođenih) ili zbog prisutne nepismenosti dijela romske populacije (ne ostvaruju socijalnu zaštitu tamo gdje imaju pravo).

U rješanje problema su uključene institucije vlasti, javni sektor, nevladine organizacije i međunarodne organizacije, ali se pokazalo da su uloženi naponi nedovoljni da se problem riješi, ali jesu dovoljni da se problem ublaži. U kontekstu Akcionog plana, prvenstveno zbog nedostatka sredstava, nije dovoljno napravljeno i teško je očekivati napredak u narednom periodu.

Međutim, ima primjera koji pokazuju uspjeh u postizanju planiranih programa u Akcionom planu, a koji pokazuju različit nivo realizacije aktivnosti u različitim regijama BiH: Aktivnosti projekta prevencije HIV-a i AIDS-a među romskom populacijom direktno doprinosi Programu 2 (Preventivni program zdravstvene zaštite – HIV i druge polno prenosive bolesti), te indirektno Programu 1 (Preventivni program zdravstvene zaštite – Reproductivno zdravlje i sigurno materinstvo) Akcionog plana Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblasti zdravstvene zaštite.³¹

Prepreke u pristupu uslugama zdravstvene zaštite

Nedostatak važećih dokumenata je prepreka pristupu uslugama zdravstvene zaštite u jednakoj mjeri kao i za ostvarivanje bilo kakvih drugih prava. Posjedovanje ličnih dokumenata (rodni list za maloljetna lica i lična karta za punoljetne osobe) je preduslov i prvi korak ka ostvarivanju prava socijalne i zdravstvene zaštite. Pravni sistem u BiH ne dozvoljava građanima BiH korištenje javnih usluga (pa i usluga koje pružaju privatne zdravstvene institucije) bez dokumenata, tako da se ovaj pristup primjenjuje i u slučajevima Roma. U interventnim slučajevima kad je potrebna lječnička pomoć često se toleriše neposjedovanje dokumenata, ali bilo kakav dalji medicinski tretman ne može biti realizovan. Ova okolnost često je medijski kritikovana, a često su Romi osobe kojima ne može biti pružena adekvatna zdravstvena ili socijalna pomoć.³²

Mjere za rješavanje problema su podijeljene u dvije kategorije: kampanje za pribavljanje matičnih dokumenata, i pružanje pomoći pri pribavljanju matičnih dokumenata. Najčešće obje mjere realizuju isti subjekti koji nastoje da riješe problem.

Poznato je da veći broj javnih institucija, Crveni križ i OCD radi kampanje na registrovanju Roma u matične knjige što je preduslov za ostvarenje bilo koje vrste zdravstvene zaštite ili ostvarivanja prava. Kampanje su započete 2005. godine u organizaciji OSCE, organizacije *Vaša prava* koja pruža besplatnu pravnu pomoć u BiH, UNHCR, međunarodne organizacije i veliki broj romskih udruženja kao i jedan broj neromskih udruženja.

Organizacija *Vaša prava* je do 2013. godine omogućila da 2.554 osobe budu upisane u matične knjige rođenih, a do 1.5.2013. godine 926 osoba su rješile pitanje državljanstva zahvaljujući podršci UNHCR-a u dobijanju neophodne dokumentacije i upis u matične knjige rođenih, dok još oko 255 osoba čeka rješavanje ovog pitanja zbog kompleksnosti njihovih slučajeva.³³

Ovaj način rada se pokazao efikasan i rezultovao je značajnim brojem Roma, posebno romske djece, koja su upisana u matične knjige i koji su dobili lične dokumente. Međutim, još uvijek ima značajan broj Roma koji nemaju lične dokumente i koji nisu djecu upisali u matične knjige rođenih.

Inicijative upisa u matične knjige rođenih su započete kao rezultat Strategije BiH za rješavanje problema Roma jer je u Strategiji ovo pitanje definirano kao jedan od problema Roma.

U oblasti socijalne i zdravstvene zaštite drugih konkretnih mjera nije bilo, osim realizacije programa redovne socijalne i zdravstvene zaštite koje se provode i bez Akcionog plana (kao npr. vakcinacija djece, reproduktivno zdravlje, i slično), a koje se odnose jednako na svo stanovništvo u BiH.

31 World Vision, u saradnji sa tri romska informativna centra i 25 romskih terenskih radnika u BiH implementiraju projekat kojeg finansira Global Fund.

32 Slučaj porodice Mujić, kada trudnica nije mogla dobiti ljekarsku pomoć, dokumentovan je u filmu *Epizoda u životu berača željeza*, koji je osvojio nagradu Srebrni medvjed, u Berlinu, 16.02.2013.

33 Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, saopštenje za javnost, 13.11.2013.

Pristup primarnoj, hitnoj i specijaliziranoj zdravstvenoj zaštiti

Sistemski pristup poboljšanju primarnih, hitnih i specijaliziranih usluga nije prisutan u BiH, ali neke korake su poduzele OCD u okviru svojih projektnih aktivnosti. Jedan od primjera specijalizirane aktivnosti su programi prevencije koji se implementiraju kao projektna aktivnost World Vision u BiH.³⁴ Projekat finansira Global fond za borbu protiv side, tuberkuloze i malarije, a odnose se na informiranje romske populacije o HIV-u i AIDS-u te drugim soplno prenosivim infekcijama (SPI) i tuberkulozi (TB). U projektu 25 terenskih radnika iz tri romska HIV-Info centra u jednom mjesecu obilaze korisnike projekta, te dijele kondome i informativne letke. Pored ovih aktivnosti terenski radnici vode korisnike projekta i na besplatno Dobrovoljno Povjerljivo Savjetovanje i Testiranje (DPST).

S obzirom da nema sistemskog pristupa, onda se inicijative realizuju nesistematski, u regijama uglavnom gdje je veća koncentracija romske populacije. U primjeru projekta prevencije HIV/AIDS aktivnosti se realizuje u 37 opština u cijeloj BiH, a koordinacija se vodi iz centara u Živinicama, Kaknju i Gradišci. Terenskim radom su obuhvaćene starije osobe, u ruralnim i urbanim sredinama, u lokalnim zajednicama gdje uglavnom žive Romi.

U navedenom primjeru mjereni su rezultati i uočen napredak u sljedećim oblastima: žene Romkinje nisu ignorisale priliku da čuju o problematici HIV-AIDS, žene Romkinje su same tražile pomoć u vidu savjeta po pitanju spolno prenosivih bolesti, tokom terenskih posjeta Romi su bili zainteresovani za testiranje utvrđivanje oboljenja tuberkuloze. Pozitivni efekti inicijativa pokazuju da kvalitetno odabrana metodologija rada sa romskom populacijom može doprinijeti poboljšanju zdravstvenog stanja romske populacije uključujući i izolovana naselja gdje žive isključivo romske porodice.

U programima zdravstvene zaštite učestvuje romska ženska populacija i to se finansira iz programa javnog zdravstva (primarna i bolnička zdravstvena zaštita) i iz programa OCD-a.

U oblasti planiranja porodice postoje sredstva koja izdvaja Vlada FBiH kako bi Romkinje mogle platiti usluge na koje po zakonu ionako imaju pravo kao porodilje i trudnice. U 2013. godini za namjenu pomoći porodiljama i trudnicama od izdvojenih 80.000,00 KM utrošeno je svega 3.777,00KM. Razlog neutroška sredstava je slaba informiranost romske populacije o pravima koja mogu ostvariti iz domena zdravstvene zaštite.

U pojedinačnim, nesistemskim podrškama, žene su u 2013. godini dobivale različite vrste zdravstvene podrške: pregledi u mobilnim ambulancama, uzimanju uzoraka za test tuberkuloze, asistenciju pri posjeti i boravku u nadležnim zdravstvenim institucijama, pomoć pri dovršavanju terapije po izlasku iz bolnice, besplatno testiranjima na HIV, ginekološki pregledi, neuropsihijatrijski pregledi, pregledi na test karcinoma, itd. Ove usluge pružaju OCD kao što su *Snaga žene* Tuzla, asocijacija *XY* Sarajevo i *Bolja budućnost* Tuzla. Nije zabilježeno pružanje psihoterapijske i stomatološke pomoći ženama Romkinjama.

Diskriminacija Roma u sistemu zdravstvene zaštite

Veličinu problema diskriminacije Roma u zdravstvu teško je utvrditi, jer rezultati istraživanja nisu dali zaključke. U BiH ne može se generalizovati pojava diskriminacije Roma u oblasti zdravstva, jer ispitanici u istraživanju imaju pozitivna i negativna iskustva. Situacije u znatnoj mjeri zavise od individualnih slučajeva tj. zdravstvenih radnika koji pružaju Romima zdravstvene usluge. Zabilježeni su slučajevi kršenja medicinske etike u velikoj mjeri prilikom pregleda Romkina u trudnoći.³⁵ Razlozi nisu rasne ili etničke prirode, nego loši higijenski uslovi i stanje u kojima pacijentice dolaze na pregled.

Diskriminacija ili kršenje drugih prava u zdravstvu nije prisutno, osim u pojedinačnim slučajevima, što se dešava i kod ne-romskih pacijenata. Romi nisu diskriminirani po pitanju redoslijeda ulaska u medicinsku

34 HHR HIV/Harm Reduction Bilten juli, august, septembar 2013.

35 Primjer porodice Mujić je istaknut u filmu *Epizoda u životu berača željeza*, te je također ovaj slučaj bio iznesen u javnosti od strane OCD *Zemlja djece*.

ordinaciju, i dolaze na pregled po redu kao i drugi pacijenti. Nakon pregleda ili konsultacija dobivaju upute o narednim koracima kao i drugi pacijenti. Dobivaju uputnice za dalje medicinske pretrage ili recepte za podizanje lijekova kao i drugi pacijenti. Nije praksa da medicinsko osoblje komentariše zdravstveno stanje pacijenta Roma izvan kruga medicinskih radnika. Pružanje hitne medicinske pomoći je dostupno kako za potrebe ne-Roma tako i za potrebe Roma.

U praksi se pokazalo da poteškoće u komunikaciji između zdravstvenih radnika i Roma uglavnom nastaju zbog nedostatka valjane i zakonom propisane dokumentacije (npr. dolaze na pregled bez validne zdravstvene knjižice ili bez uputnice), zbog loših higijenskih uslova pacijenata, ili zbog nemogućnosti da se pacijentu pruži odgovor ako je pacijent nepismen ili se teško snalazi u administrativnim procedurama – gdje treba da ide i šta da donese na pregled. U toku 2013. godine u medijima je bilo objavljenih slučajeva kad Romi nisu mogli ostvariti svoja prava na zdravstvenu zaštitu (zbog lošeg odnosa zdravstvenih radnika prema Romima, ili zbog neposjedovanja validne zdravstvene dokumentacije), ali nije bilo slučajeva narušavanja povjerljivosti informacija o zdravstvenim uslovima pacijenata.

Slučajeva lošeg i neprofesionalnog odnosa ima, ali to se ne može smatrati pravilom. S druge strane, vrlo je malo afirmativnih članaka ili izvještaja u medijima koji bi promijenili svijest romske populacije o odnosu zdravstvenih radnika prema pacijentima Romima.

Mehanizmi žalbe nisu poznati većini građana, a samim tim ni Romima. U zdravstvenim ustanovama je obavezna knjiga žalbi i sanduče za prigovore i pohvale. Na tim mjestima, po mišljenju ispitanika, nije bilo prigovora od strane Roma, a i ako je bilo radi se o vrlo malom broju prigovora o čijoj utemeljenosti je teško diskutovati jer je svaki slučaj različit.

Prisutan je mehanizam podizanja sudske tužbe, a prema mišljenju ispitanika u istraživanju pokrenuto je nekoliko tužbi – slučajeva u 2013. godini kada su Romkinje tražile sudsku zaštitu zbog diskriminacije povodom tretmana Romkinja u zdravstvenim ustanovama. Sudski procesi traju i po nekoliko godina, tako da za rezultate tužbi treba čekati dug vremenski period. U dosadašnjim slučajevima kada su Romkinje podizale tužbu zbog diskriminacije povodom tretmana u zdravstvenim ustanovama, tužbe su odbijene zbog proceduralnih grešaka. Izvan suda Romi pokreću tužbe putem OCD (*Vaša prava, Zemlja djece*), ali se ne obraćaju drugim institucijama kao što su odgovorna vladina tijela, jer je procedura kompleksna, dugotrajna i pod uticajem politike.³⁶

Zakon o pravim pacijenata

Državni zakon o pravima pacijenata nije usvojen, a jedini zakon o pravima pacijenata je usvojen 2010. godine u FBiH (Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata – "Službene novine Federacije BiH", broj 40/10).

Istraživanje koje je radila organizacija *TK FENIX* 2013. godine o primjeni Zakona o pravima pacijenata u zaključku navodi da je česta pojava kršenja zakona. U zaključcima koji se odnose na rezultate primjene zakona dva zapažanja su značajna i vrlo karakteristična kad su u pitanju Romi. Navodi se da: pravo pacijenta na informaciju o bolesti i postupku liječenja je ugroženo od strane većine zdravstvenih radnika a iskustva ukazuju na to da zdravstveni radnici ne umiju dati informaciju na način da bude razumljiva pacijentu. Također, postupak liječenja zdravstveni radnici ne objašnjavaju, posebno ne daju informacije o sporednim efektima lijekova, a kada se pitaju reaguju uvredljivo.

Korisnicima zaštite prečesto se ne pružaju informacije o otkazanim pregledima, zamjenama liječnika koji ih vode, dijagnostičkim pretragama kojima se podvrgavaju ili terapiji koju primaju. Na postavljena pitanja nerijetko dobivaju nejasne ili čak grube, arogantne odgovore.

36 U 2013. godini nije podnesena ni jedna žalba Roma državnom Vijeću za nacionalne manjine.

Nije uspostavljen sistema praćenja realizacije zakona o pravima pacijenata. Praćenje rada zdravstvenih radnika je uglavnom na stručnom nivou, ili na nivou analize primjedbi koje građani dostavljaju zdravstvenim institucijama (pismeno poštom, pismeno putem sandučića za žalbe i pohvale, usmeno, putem knjige žalbi ili putem dopisa pravnih subjekata).

Nevladine organizacije i društva crvenog križa u FBiH povremeno prate realizaciju primjene zakona putem anketa pacijenata i ljekara, i putem medijskih istupa upozoravaju na nepoštivanje prava pacijenata, kao i na ograničenost prava pacijenata na prostore gdje nema zakonske regulative.

U kontekstu praćenja efikasnosti primjene zakona, često dolazi do preklapanja nadležnosti zakona sa setom zakona koji regulišu pitanje zdravstvene zaštite.

S obzirom da je zakon u primjeni jedino u FBiH, a da nema zakona na državnom nivou, u RS ili Brčko Distriktu, onda je praćenje efikasnosti zaštite prava pacijenata limitirano na jedan dio geografskog prostora BiH.

Zdravstveni radnici su upoznati o zakonu putem svojih upravnih i menadžerskih službi i imaju obavezu poštivanja zakona o pravima pacijenata. Istraživanja su pokazala niz slučajeva nepoštivanja zakona, posebno kad su u pitanju rizične grupe pacijenata kao što su pacijenti sa mentalnom retardacijom, ili pacijenti sa psihološkim problemima. Zato je npr. JZU Univerzitetsko klinički centar Tuzla odobrila interni dokument za primjenu *Vodič za pacijente sa duševnim smetnjama – prava, obaveze i odgovornosti pacijenata*, vodič koji je upravno baziran na odredbama zakona o pravima pacijenata.

Pored postojećeg zakona o pravima pacijenata, zdravstveni sektor se sve više otvara prema pacijentima, i na različite načine obavještava pacijente o njihovim pravima i pravilima rada zdravstvenih ustanova. Uobičajen način obavještavanja su štampane brošure, obavijesti ili leci, a J.U. Opće bolnice *Prim. dr. Abdulah Nakaš* na WEB stranici bolnice ima *Vodič za pacijente* (koji ima efekte ukoliko pacijenti koriste internet što i nije uobičajena praksa u BiH).

Pravno gledajući, svako kršenje zakona predstavlja krivično djelo za koje su predviđene sankcije. Slučajeve interno razmatraju etički komitet, a sankcije za uposlene uvode se shodno odluci komiteta (zvanična opomena ili premještanje na drugo radno mjesto). Odgovornost za kršenje prava pacijenata snosi medicinsko osoblje i menadžment zdravstvenih institucija.

Nije poznato da je su primijenjene sankcije nad zdravstvenim radnicima zbog kršenja zakona o pravima pacijenata. U medijima je u 2013. bilo navedeno najmanje jedan slučaj nepoštivanja zakona o pravima pacijenata koji je u sudskom procesu. Prema izjavama ispitanika, broj tužbi pacijenata se povećao u posljednjih nekoliko godina kao posljedica smanjene kvalitete zdravstvene zaštite, uvođenje dodatnih plaćanja za bolesnika, ali i zbog povećane svijesti i inicijativa građana, opsežno medijsko praćenje problema. Tužbe su uglavnom vezane za tzv. medicinske greške koje nastaju pri rješavanju hitnih intervencija.

Iskustva pokazuju da problemi u komunikaciji leže u pozadini većine žalbi i u dobrom dijelu sudskih slučajeva. Naime, pacijenti zdravstveni sistem sagledavaju u istom svjetlu kao i druge davaoce usluga, s tom razlikom što zahtijevaju veću odgovornost u pružanju medicinskih usluga. Ovo naglašava potrebu da se zdravstveni profesionalci detaljnije obuču u pružanju preciznih informacija, da koriste napisane materijale, da nose bedževe na uniformama i da se predstave, kako bi pacijenti, koji imaju poteškoća u upamćivanju, bili u prilici da kasnije postavljaju dopunska pitanja.

Većina zdravstvenih ustanova sagledava žalbe pacijenata u negativnom svjetlu. Naime, na žalbu se gleda kao napad na profesionalno prosuđivanje i integritet, što može dovesti do odbrambenih reakcija, kao što su poricanje ili kontranapad na korisnike zaštite. Ovakve reakcije samo mogu pogoršati situaciju a nikako pomoći u njenom rješavanju. S druge strane, mnogi pacijenti koji imaju razlog za žalbe, ustručavaju se da to urade iz straha od posljedica, tim prije što im zdravstveni profesionalci uopće ne izlaze u susret kada je riječ o postupanju sa žalbama i bržem i učinkovitijem rješavanju žalbi.

Prema rezultatima ispitivanja javnog mnijenja, provedenog sredinom 2013. godine od strane organizacije Centri Civilnih Inicijativa,³⁷ oko dvije trećine ispitanika smatra da je zdravstvo, pored policije i obrazovanja, oblast društvenog života u kojem ima najviše korupcije u BiH.

Monitoring antikoruptivnih mjera generalno je pokazao da se većina ciljnih institucija javnog zdravstva nedovoljno bavila prevencijom korupcije, iako su detaljno upoznate sa obavezujućim mjerama i dinamikom realizacije iz Akcionog plana za provedbu državne Strategije za borbu protiv korupcije.

Korupcija u BiH zdravstvu uključuje mito od privatnih dobavljača za pobjedu na natječaju za javne nabavke, pronevjere javnih resursa za privatnu korist, određenim čelnim osobama državnih medicinskih ustanova se daje novac "ispod stola" kako bi primili pacijente preko reda, ponudili im bolju uslugu ili jednostavno primili nekoga za posao. Javna je tajna da se posao u sarajevskim medicinskim ustanovama kupuje za 10.000 do 20.000 maraka.

Povoljnost razvoja korupcije u zdravstvu je izuzetno fragmentiran i rascjepkan zdravstveni sistem, kao i podijeljene nadležnosti između Federacije BiH i kantona u oblasti zdravstva, za rezultat, između ostalog, imaju i 11 ministarstava zdravstva, 11 zavoda zdravstvenog osiguranja i 11 zavoda za javno zdravstvo.

Ministar zdravlja u Vladi RS navodi: "Strategije za borbu protiv korupcije u Republici Srpskoj za period 2013–2017. godine je analizirala stanje i potencijalne rizike za korupciju u zdravstvu i socijalnoj zaštiti. Korupcija se može javiti u svim fazama liječenja neke osobe, kao npr. primanje novca ili poklona od pacijenata, povezanost između zdravstvenih radnika zaposlenih u državnim ustanovama i njihovih kolega u privatnoj praksi, zatim kao pokloni koje farmaceutske kompanije nude doktorima medicine u svrhu propisivanja lijekova, subjektivno odlučivanje prilikom nabavke lijekova i medicinske opreme ili prilikom zapošljavanja."

U cilju prevencije korupcije u zdravstvu pokrenuto je nekoliko inicijativa u vidu kampanja zagovaranja protiv korupcije u zdravstvu (liječari nose antikorupcijske bedževe, bilbordi sa anti-koruptivnim porukama, itd). Omladinski centar *Vermont* Brčko, na teritoriji Brčko Distrikta BiH u saradnji sa Vladom Republike Srpske i Vladom Brčko Distrikta realizuje projekat *STOP KORUPCIJI U ZDRAVSTVU*.

Opća bolnica *Prim. dr. Abdulah Nakaš* Sarajevo je 2011. godine uvela Internet anonimnu anketu sa pitanjem: Da li ste imali iskustva sa korupcijom u Bolnici? Odgovori i ankete daje drugačiju sliku o stepenu korupcije konkretno u navedenoj bolnici, a na dva su ključna pitanja dati su slijedeći odgovori: Da li ste imali iskustva sa korupcijom u Bolnici? Odgovor Ne je dat u 75,6% slučajeva, a na pitanje Da li ste dali mito pri realizaciji zdravstvene usluge, odgovor Da je bio u 19,1% slučajeva.

I zdravstvene ustanove realizuju mjere borbe protiv korupcije, pa je tako ZU Kantonalna bolnica *Dr Irfan Ljubijankić* Bihać, izradila *Pravilnik o prevenciji i borbi protiv korupcije u ZU Kantonalna bolnica „Dr Irfan Ljubijankić“ Bihać, Bihać, juni 2012.godine.*

Kampanje podizanja svijesti javnosti o zdravstvenoj zaštiti

Vrlo značajna sredstva (procjenjena od strane romskih lidera u 2013. godini iznosila su minimalno 100.000 EUR-a) u BiH se troše na kampanje podizanja svjesnosti javnosti, a kampanje organizuju državne institucije,³⁸ zdravstvene institucije, nevladine organizacije romske i neromske, međunarodne organizacije, omladinski sektor u BiH, itd. Sredstva koja se koriste uglavnom su planirana projektna sredstva, a u slučaju kampanja koje provode državne ili javne institucije, onda se sredstva često dobijaju iz javnih budžetskih sredstava. Primjer *Romskog informacionog centra Kali Sara* Sarajevo je pozitivan primjer realizacije kampanja u oblasti zdravstvene zaštite Roma.

37 CCI, Izvještaj o napretku u donošenju antikoruptivnih mjera u institucijama javnog zdravstva u BiH, 2013.

38 Federalno ministarstvo zdravlja i Institut javnog zdravstva, u partnerstvu sa OCD, učestvovali su u kampanji *Ja sam dijete, vakciniši me!*

Poseban pravac djelovanja Kali Sara – romski informativni centar usmjeren je ka zagovaranju boljeg položaja Roma u BiH, pa je tako organizacija učestvovala, u sklopu Evropske sedmice imunizacije, u kampanji pod nazivom *Ja sam dijete, vakciniši me!* Cilj kampanje je bio animiranje cjelokupne javnosti a posebno roditelja, o značaju vakcinacije svakog djeteta. Prema terenskom istraživanju nakon kampanje broj djece dovedene na vakcinaciju povećao se za 10%.

WorldVision BiH je podržao kampanju u sklopu projekta *Poboljšanje ostvarivanja ljudskih prava romske manjine u BiH* finansiranog od EU. Promotivni materijal kreirali su nevladina organizacija BOSPO i koordinatori iz romskih zajednica koji su angažirani na projektu *Rad na prevenciji HIV/AIDS-a i TBC-a u romskim zajednicama i sa izbjegličkom populacijom* finansiranom od Globalnog fonda.

Kampanje se uglavnom realizuju na širem geografskom području, ovisno o temi kampanje. Uglavnom, kampanja su obuhvaćeni veći gradovi u BiH, ali i područja gdje su veće koncentracije romske populacije.

DVIJE STRANE JEDNOG ODNOSA

istraživanje koje je obavljeno u svrhu izrade ovog izvještaja pokazuje da je generalni stav medicinskog osoblja prema romima javnosti prezentiran u neodgovarajućim kontestima, s toga mediji, web portal, projekti, publikacije i izvještaji često daju negativnu sliku odnosa između medicinskog osoblja i roma. primjer je tekst kojeg je napisao dalibor tanić, 01.02.2012. godine pod nazivom zdravlje nije namjenjeno svakome.³⁹ u tekstu piše "stoga, plan za poboljšanje zdravstvenog stanja roma zasad ostaje samo plan. o njegovoj primjeni ili izostanku te primjene tek treba da se razgovara. u međuvremenu, najobičniji ljekarski pregled za većinu roma ostaje tek san. i dalje ćemo biti svjedoci "izvanrednog" odnosa između medicinskih sestara, ljekara i roma, kada romi dođu na ljekarski pregled."

U toku priprema i realizacije kampanja zaista se vodi računa o ravnomjernoj zastupljenosti svih područja koja su od interesa za realizaciju kampanja. Lokalne kampanje se odvijaju u pojedinim gradovima, ili pojedinim zdravstvenim institucijama, a šire kampanje se realizuju na području entiteta ili na području cijele BiH, a osmišljavaju ih i implementiraju lokalne OCD (CCI, Ženski centar Trebinje, XY Sarajevo, Vesta Tuzla, itd).

Kampanje su fokusirane na romsku populaciju, ali u tima kampanjama najviše su prisutni akteri iz romskog sektora kojima je problematika poznata. Uočljiva slabost većine širih kampanja je da ciljana populacija ne bude uvijek i dosegnuta. Razlozi su u nemogućnosti efektivnog djelovanja u romskim naseljima, značajan stepen nepismenosti Roma što znači da ne mogu koristiti pisane materijale, često ne razumiju terminologiju koja se koristi u kampanjama, ne učestvuju u masovnim skupovima za podršku određenoj temi kampanje, itd. Rješenje je u prilagođavanju i korištenju jednostavnijeg jezika i materijala koji se koriste u romskim zajednicama.

Međusektorska saradnja na pitanjima zdravstvene zaštite

U BiH tokom 2013. godine nije evidentiran povećani integrisani pristup između zdravstvenog i drugih sektora po pitanju Roma, što dovodi do zaključka da nije ostvaren napredak. Napredak je napravljen jedino u pojedinačnim akcijama, kao što je imunizacija djece i programi različite prevencije očuvanja zdravlja (tuberkuloza, HIV, trudnoće).

Koliko ovaj pristup nije integrisan dovoljno govori podatak da se iz akcionog plana za zdravstvo novac troši na imunizaciju romske djece, a po zakonu je imunizacija sve djece je obavezna i svakako se provodi i bez akcionog plana. To pokazuje zloupotrebu sredstava namijenjenih aktivnostima koje su predviđene akcionom planom.

Zbog slabe koordinacije između zdravstvenog i drugih sektora po pitanju Roma, generalno je prisutan niži stepen zdravstvenog stanja romske populacije. Sama činjenica da značajan broj Roma nema zdravstvenu knjižicu, što je osnovni dokument koji svaki pacijent mora da ima, to znači da ne može imati potrebnu medicinsku pomoć, liječenje, rehabilitaciju ili njegu. Time je opšte zdravstveno stanje Roma loše, bez obzira kojoj dobnoj skupini pripada. Dosadašnja iskustva, pa tako i u 2013. godini, pokazuju da je zdravlje djece i žena Romkinja najviše ugroženo.

S obzirom da svaka osoba može imati zdravstvenu zaštitu, problem nije u sistemu zdravstvene zaštite, nego u neodgovornosti Roma da ostvare svoja prava prvenstveno time što će pribaviti matične dokumente (rodni list, lična karta), kao i zdravstvenu knjižicu. U kampanja koje su rađene tokom 2013. godine veliki broj romske djece je dobio rodne listove (ranije navedene statistike), a takođe je i značajan broj roma dobio zdravstvenu knjižicu. Iako imaju zdravstvenu knjižicu, tu se dalje javlja problem jer svako ko ima zdravstvenu knjižicu plaćanja godišnje participacije za liječenje (markicu – premiju osiguranja) u iznosu od 20 KM po osobi. Zbog nedostatka sredstava, Romi često ne plate participaciju pa im je time uskraćen jedan broj medicinskih usluga.

ZDRAVSTVENO OSIGURANJE JE ZA ROME KOMPLIKOVANO ZBOG ADMINISTRATIVNIH PREPREKA

Romska populacija često se suočava sa problemom dobivanja zdravstvenog osiguranja koje je osnova za medicinski tretman.

Ramiza Husić (rođena 25.12.1938. godine) iz mjesta Laminci, Gradiška, nije mogla ostvariti svoje pravo na zdravstvenu zaštitu. Ona ima više od 65 godina i ima pravo na zdravstveno osiguranje. Ne prima penziju i izgubila je pravo na zdravstveno osiguranje. Osim toga, ona nije prijavljena u centru za socijalni rad Gradiška kao ugroženo lice, pa tako ni preko ove institucije ne može dobiti zdravstveno osiguranje. Opština Gradiška također navodi da nemaju sredstava da uplaćuju zdravstveno osiguranje za Ramizu Husić. Dok je bila u mogućnosti da sebi priušti zdravstveno osiguranje, Ramiza je uplaćivala 50 KM mjesečno kao premiju za dobrovoljno zdravstveno osiguranje. Od septembra 2013. g. nije u mogućnosti više plaćati ovaj iznos. Tražila je od lokalnih institucija da plate za 8 mjeseci zaostatka koliko duguje za zdravstveno osiguranje, ali su je odbili. Tako Ramiza Husić, koja živi sama, bolesna je i bez prihoda, ostaje bez zdravstvenog osiguranja.

Prema zakonu o zdravstvenom osiguranju RS-a, osobe starije od 65 godina, čak i ako se nisu penzionisale, imaju upravo na zdravstveno osiguranje. Međutim, Romi u Bijeljini koji su stariji od 65 godina izrazili su svoje nezadovoljstvo po ovom pitanju. Ovo im se pravo uskraćuje, odnosno oni nemaju zdravstveno osiguranje. Također, zdravstvene knjižice im se ovjeravaju na vrlo kratke vremenske periode. Redžić Nazif (rođen 15.09.1936. godine) iz Bijeljine izgubio je pravo na zdravstveno osiguranje. U Centru za socijalni rad mu je rečeno da treba platiti 60 KM kako bi mu bila ovjerena zdravstvena knjižica. Romska populacija je marginalizirana i živi u teškim uslovima, posebno osobe starije od 65 godina, koje jedva uspijevaju preživjeti, a kamo li izdvojiti ovoliki iznos za zdravstveno osiguranje.

Mustafić Džehva (rođena 05.09.1927. godine) također iz Bijeljine, izavila je da nije zadovoljna što joj se knjižica ovjerava na kratke periode, na mjesec dana ili kraće. Osobe sa zdravstvenim problemima, naročito one koje se teško kreću, imaju poteškoća da tako često idu ovjeravati knjižice.

6. SMJEŠTAJ/STANOVANJE

Mjere koje promovišu inkluziju, desegregaciju i nediskriminaciju u pristupu smještaju

Posebni mjera nije bilo, koje bi promovisale nediskriminaciju u pogledu smještaja, osim javnih promotivnih aktivnosti romskog i neromskog nevladinog sektora, kao i državnih institucija na svim nivoima vlasti u BiH. Uspostavljanjem evidencije romskih potreba 2010. godine stvoreni su uslovi za planiranje aktivnosti u stambenoj oblasti na realnijim osnovama. Iako podaci iz evidencije nisu potpuni, u BiH je evidentirano 4.406 romskih domaćinstava kojima je potrebna neka od intervencija što će im omogućiti adekvatno stanovanje (revidirani Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2013–2016. godine).

Ministar za ljudska prava i izbjeglice BiH je donio Uputstvo o načinu dodjele pomoći, odabira korisnika i realizaciji projekata za stambeno zbrinjavanje Roma u Bosni i Hercegovini 14.3.2013.godine, a njegove izmjene i dopune 1.8.2013. godine. Ingerencije za stambenu izgradnju su date načelnicima opština u kojima žive Romi. Načelnici formiraju Komisije za odabir korisnika pomoći za stambeno zbrinjavanje. Objavljuje se javni poziv za prijave za zbrinjavanje, a onda opštinske komisije na osnovu utvrđenog načina bodovanja određuju kome će biti dodijeljena pomoć za stambeno zbrinjavanje.

Primjer raspodjele sredstava u opštini Kakanj:⁴⁰

Za izgradnju nove četiti stambene jedinice za romske porodice u Kakanju Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je izdvojilo 140.000 KM, dok je učešće Opštine u ovom projektu 55.000 KM što obuhvata vrijednost zemljišta i rentu (45.000 KM), te izradu projektne dokumentacije i potrebnih dozvola (10.000 KM).

Pozitivni primjeri su ti da se stambeni objekti za Rome grade u neromskim naseljima, ali još uvijek imam primjera da se kuće za Rome grade unutar romskih naselja ili na nepristupačnom i udaljenom terenu. Također, u BiH nema plana izgradnje naselja i plana na koje romske zajednice se cilja. Pomoć se dodjeljuje za izgradnju stanova i kuća, poboljšanje uslova stanovanja, izgradnju i rekonstrukciju socijalnih stanova, infrastrukture i pomoć u legalizaciji stambenih objekata.

Pozitivan primjer je planska izgradnja romskog naselja u Butmiru, u Sarajevu gdje je pitanje planiranja i izgradnje riješeno. U svrhu izrade urbanističkog plana naselja Varda kod Kakanja, uređenje lokacije i infrastrukturu Ministarstvo je izdvojilo 50.000 KM, a učešće Opštine Kakanj iznosi 45.000 KM (40.000 KM – postojeća infrastruktura i ranija ulaganja, 5.000 KM – izrada projektne dokumentacije i obezbjeđenje dozvola). Pitanje promocije inkluzije u oblasti stanogradnje je ostavljeno na volju opštinama koje se putem javnih poziva prijavljuju i konkurišu za državna sredstva za izgradnju stambenih jedinica.

Iz ugla samih opština, strategija za stambeno zbrinjavanje Roma ima nekoliko ključnih problema. Među njima su neriješeni imovinsko – pravnih odnosa kada su nekretnine u pitanju, nedostatak osnovne infrastrukture, lokacija za gradnju novih stambenih jedinica, ali i nedostatak komunikacije sa predstavnicima romske zajednice.

40 Almir Kasupović, vijesti 10.01.2013.g, www.novovrijeme.ba.

Osim javnih mjera relevantni projekti smještaja sprovode se i na inicijativu međunarodnih OCD. Najznačajniji projekat stambenog zbrinjavanja Roma u 2013. implementira organizacija *Hilfswerk Austria International* u BiH u saradnji sa njemačkom nevladinom organizacijom *Arbeiter-Samariter-Bund* (ASB) za BiH i romskim udruženjem *Kali Sara – Crna Sara*. Od ukupnog iznosa (3.036.856 EUR) vrijednosti projekta, Evropska unija je obezbijedila 2,5 miliona EUR, dok je ostatak sredstava obezbijeden u budžetima opština: Centar Sarajevo, Novo Sarajevo, Novi Grad, Tuzla, Lukavac, Gračanica, Zenica, Bihać, Čapljina, Bosanska Krupa, Gornji Vakuf-Uskoplje, Vukosavlje i Zvornik, kao i budžeta Grada Bijeljine i Federalnog ministarstva raseljenih osoba i izbjeglica te Tuzlanskog, Unsko-sanskog, Zeničko-dobojskog i Sarajevskog kantona.

Iz same romske zajednice također se ukazuju na nedostatak osnovne infrastrukture, kao i na loš kvalitet građevinskih radova – koristi se jeftin i loš materijal, a radovi se izvode uglavnom zimi. Kao problem se navodi i netransparentnost implementatora stambenih projekata, a neka udruženja smatraju da se u procesu odabira korisnika stambenih projekata favorizuju oni koji nisu socijalni slučajevi.

U BiH su dostupni podaci o broju stambenih jedinica, ali ne i o broju domaćinstava koja koriste stambeni prostor. U kriterijima za dodjelu pomoći boduje se i broj članova domaćinstava, ali u realnosti je teško procijeniti stvarno stanje broja članova domaćinstva. Zato se i izvještaji nadležnog Ministarstva stalno baziraju na broju stambenih jedinica, a ne na broju korisnika. U revidovanom akcionom planu navodi se 4.406 romskih domaćinstava kojima je potrebna neka od intervencija, a stvarni broj domaćinstava je teško procijeniti, što zbog migracija članova domaćinstava, a i zbog sistema dodjele pomoći po opštinama.

Sredstva u ukupnom iznosu od 3.036.856 EUR-a za projekat smještaja kojeg implementira *Hilfswerk Austria International* u saradnji sa njemačkom OCD *Arbeiter-Samariter-Bund* (ASB) u BiH, i udruženje Roma *Kali Sara*, određena su za izgradnju 64 i obnovu 86 smještajnih jedinica za 150 romskih porodica koje nemaju svoj dom ili žive u lošim uslovima. Ovaj projekat predstavlja značajan doprinos broju smještajnih jedinica, čime će se riješiti problem smještaja Roma širom BiH. Međutim, komentari sa terena su da proces odlučivanja o izgradnji nije transparentan i da odabir korisnika nije odgovarajući (nekoliko kuća se gradi za Rome koje ne spadaju u kategoriju *Roma kojima je potreban smještaj*). Kontradiktorno je i učešće u procesu odabira korisnika, obzirom da organizacija koja je i sama aplikant za projekat učestvuje u odabiru korisnika, čak i onda kada aplikant nije Opština, kao da je do organizacija da biraju korisnike. Organizacije koje implementiraju projekat trebale bi se baviti samo građevinskim radovima, dok bi korisnike trebali birati Centri za socijalni rad uz podršku Opština i romskih OCD.

Zanimljivost u istraživanju je da je organizacija Euro Rom, nosioc ovog projekta, nekoliko puta kontaktirala organizaciju *Hilfswerk Austria International* i tražila sastanak kako bi dobili informacije o projektu iz prve ruke, ali menadžment *Hilfswerk Austria International* nije pristao na anketiranje u istraživanju.

ERDF fondovi se nisu koristili u BiH.

Podaci koji mogu poslužiti za mjerenje napretka su iznosi sredstava koja se izdvajaju za stambeno zbrinjavanje, izvori sredstava (ministarstva, opštine, međunarodne organizacije i razvojene agencije), broj izgrađenih ili rekonstruiranih stambenih jedinica i broj domaćinstava tj. korisnika. Detaljne informacije i podaci mogu biti prikupljeni uz pomoć romskih predstavnika u zvaničnim vladinim tijelima (Vijeća manjina, Odbor za Rome), relevantnih ministarstava i komisija (na državnom i opštinskom nivou), što bi trebao biti predmet posebnog istraživanja. Imajući u vidu ograničenu raspoloživost sredstava za izgradnju kuća za Rome u prethodnim godinama, evidentno je da je ostvaren napredak, jer je u 2013. potpisano nekoliko ugovora za gradnju, a takođe je i završena gradnja većeg broja objekata.

Teško je prikupiti i dobiti precizne podatke jer kada je riječ o stanogradnji svi će svoj položaj učiniti težim ako će time imati šansu da dobiju stambenu jedinicu. Ako se posmatra broj identifikovanih Roma (4.406 domaćinstava) koji žive u marginaliziranim i zajednicama pogođenim segregacijom, a da je prosjek porodice 4 člana, onda se može smatrati da oko 18.000 Roma živi u marginaliziranim zajednicama ako se fokus na stambenom zbrinjavanju.

Prema UNICEF-ovom istraživanju *Praćenje stanja i položaja djece i žena* iz 2012. godine, najviše romskih domaćinstava ima po četiri člana (21 procenat), što ne odstupa od ukupnog stanovništva, dok je učešće

domaćinstava sa po dva do tri člana oko 18 procenata (procjena prosječne veličine domaćinstva iznosi 3,8 članova). Većina domaćinstava ima najmanje jednu ženu i jednog muškarca u dobi od 15 do 49 godina, oko dvije četvrtine ih ima dijete mlađe od 18 godina, dok manji procenat domaćinstava ima dijete mlađe od pet godina (35 procenata).

Teško je definisati indikatore promjena broja Roma koji žive u marginaliziranim zajednicama, jer bi bilo potrebno uspostaviti sistem monitoringa migracije Roma, što nije primijenjeno, niti je u planu da bude primijenjeno.

Svi ispitanici u istraživanju su stava da neće odlaziti iz kuća ili stanova koji se budu za njih gradili. Dakle, očekuje se približno isti broj Roma koji će živjeti u marginaliziranim zajednicama u narednim godinama. Moguće je i da dođe do smanjena broja Roma koji su korisnici projekta stambenog zbrinjavanja ukoliko ne budu mogli plaćati komunalije, održavanje objekata i infrastrukture.

Politika smještaja Roma u lokalnim zajednicama određena je sa dva faktora: lokacije u kojima Romi tradicionalno žive ili borave, i drugo lokacije koje opštinske službe odrede da mogu biti korištene za stambeno zbrinjavanje Roma. U oba slučaja svaka opština u BiH je drugačija i ima drugačije karakteristike. Uzimajući u obzir oba faktora, prisutne su kontradikcije u lokacijama stambenih objekata i ciljeva inkluzije.

Primjer kontradiktornosti u rješavanju stambenog zbrinjavanja je što aplikanti za pomoć moraju imati riješeno pitanje imovinsko-pravnih odnosa tj. aplikanti moraju imati dokaz o vlasništvu zemljišta ili objekta. Prema istraživanjima Euro Rom-a preko 80% Roma živi u nelegalnim naseljima/objektima, što znači da mogu dobiti pomoć za obnovu stambenog objekta, ali prvo moraju obezbijediti dokaz o vlasništvu zemljišta – što je dugotrajan i neizvjestan proces (a rokovi u javnom pozivu su ograničeni datumima, tako da Romi ne mogu provesti proceduru obezbjeđenja dokaza vlasništva zemljiša što traje mjesecima, pa nekad i godinama). Za lica koja apliciraju na nove stambene jedinice i koji nemaju imovinu, potrebo je dostaviti potvrdu iz katastra da nemaju imovinu što ponekad predstavlja problem zbog nepoznavanja načina kako se dolazi do potvrde. Pojedina romska udruženje su organizovala informacije za aplikante kako da dobiju potvrde iz katastra, a često su romski aktivisti odlazili u katastar zajedno sa aplikantima da im pomognu prilikom popunjavanja zahtjeva i snalaženja u proceduri dobivanja potvrde da nemaju imovinu.

Istraživanje pod nazivom *Legalizacija romskih naselja i kuća u BiH*, koje je 2013. godine obavio OSCE, analizira situaciju u osam opština. Rezultati pokazuju da Romi žive u kućama koje nisu legalizovane i po 30 godina, što dobro ilustruje problem legalizacije.

Lokalni integracijski programi smještaja

S obzirom da su opštine u BiH nosioci aktivnosti stambenog zbrinjavanja Roma, opštine formiraju komisije za rješavanje tih pitanja, a u tom kontekstu se planiraju izgradnje naselje ili rekonstrukcije po osnovu postojećih prostornih planova za svaku opštinu.

Prostorni planovi su osnova za definisanje položaja naselja ili objekata za rješavanje stambenih problema Roma (opet uz uslov da je gradnja legalna i da su objekti koji se žele popravljati legalizovani). U prostornim planovima, pored građevinskih objekata, definisan je položaj kompletne infrastrukture (voda, kanalizacija, struja, telefon, putna infrastruktura) koja je neophodna za funkcionisanje naselja ili stambenog objekta. U područjima gdje žive Romi nije u potpunosti riješeno pitanje povezivanja infrastrukture, a u značajnom broju slučajeva uopće i nema infrastrukture u romskim naseljima, ili pojedinačnim stambenim jedinicama.

Potrebno je naglasiti da jedan broj Roma živi u urbanim sredinama, sa kompletnom infrastrukturom, i na njih se ovaj problem ne odnosi.

Nepoznato je koliko je domaćinstava obuhvaćeno lokalnim integrisanim pristupima stambenom zbrinjavanju, a odgovor bi se mogao dobiti detaljnim istraživanjem u svim romskim naseljima u BiH, i u mjestima gdje Romi ne žive izolovano nego su pomiješani sa ostalim stanovništvom.

ERDF sredstva nisu korištena u BiH.

Zvanični ulazni podaci o broju Roma koji žive bez pristupa osnovnoj infrastrukturi javnih komunalnih i socijalnih usluga nisu na raspolaganju. Podaci se baziraju na rezultatima istraživanja o pristupu osnovnoj infrastrukturi. Podaci ukazuju na jako loše stanje u romskim naseljima u BiH. Bez struje je u prosjeku 10% stambenih jedinica (od 1% u Brčko Distriktu do 13% u Tuzli, SBK i RS-u). Bez vode je, u prosjeku, 16% stambenih jedinica (od 9% u Sarajevu do 29% u Tuzli). Područje koje se i ovdje evidentno izdvaja je HNK gdje 43% stambenih jedinica nema struju a čak 45% nema vodu.⁴¹

Kao i u prethodnom slučaju/pitanju o indikatorima, teško je definisati indikatore promjena broja Roma koji žive u marginaliziranim zajednicama, jer bi bilo potrebno uspostaviti sistem monitoringa migracije Roma, što nije primijenjeno, niti je u planu da bude primijenjeno.

Prisutne kontradikcije su, kao u prethodnom slučaju/pitanju o kontradikcijama izražene sa aspekta dva faktora: lokacije u kojima Romi tradicionalno žive ili borave, i drugo lokacije koje opštinske službe odrede da mogu biti korištene za stambeno zbrinjavanje Roma. U oba slučaja svaka opština u BiH je drugačija i ima drugačije karakteristike, a prioriteti su definisani prostornim planovima.

Socijalno stanovanje

NRIS nije inkorporirao bilo kakve konkretne mjere da se poboljša dostupnost, priuštivost, i kvalitet socijalnog stambenog zbrinjavanja/smještaja s pristupom priuštivim uslugama u BiH.

Socijalni smještaj nije jasno definisan u BiH, i u širem smislu se odnosi na koncepte rješavanja problema smještaja za socijalne kategorije, uključujući Rome. Odgovornost za socijalni smještaj nije jasno definisana,⁴² a inicijative za izradu koncepta socijalnog smještaja zavise o vlastima zainteresovanim za ova pitanja.

NRIS se fokusirao isključivo na rješavanje stambenog pitanja Roma, ali ne i na rješavanje priuštivosti i kvaliteta socijalnog zbrinjavanja. U tom kontekstu, nije predviđeno sistemsko rješenje infrastrukture (osim u pojedinim slučajevima – navedeno ranije), nema predviđene gradnje škola, ambulanti, uslužnih centara i putne infrastrukture. S obzirom da u većini slučajeva naselja se nalaze dislocirana, javlja se stalna potreba za javnim prevozom, a ni taj aspekt nije obuhvaćen NRISom.

Dodatno se problem usložnjava ako se u obzir uzmu troškovi koje stanovnici socijalnih naselja imaju: troškovi struje, vode, komunikacija, prevoza, komunalija, itd. NRIS nije uzeo u obzir ekonomski status korisnika objekata, tako da je upitno da li će stanovnici izgrađenih objekata moći plaćati dadžbine koje su zakonom obavezne. Ne postoje subvencije za Rome za plaćanje komunalnih troškova.

U 2013. godini, opština Lukavac, u okviru programa malih dotacija projekta *Najbolja iskustva iz prakse za uključenje Roma* finansirala je asfaltiranje pristupnog puta u romskom naselju Svatovac,⁴³ što je primjer učešća lokalne zajednice u poboljšanju dostupnosti infrastrukturi u regiji gdje živi veliki broj romskih porodica.

NRIS nema konkretno određene vrste ciljanih zajednica. Geografski gledano ciljane zajednice su zajednice gdje živi veća koncentracija i broj pripadnika romske manjine. S druge strane, opštine odlučuju, bez obzira na koncentraciju romske populacije, da li će aplicirati za sredstava za stanogradnju ili ne. Sličan pristup je i kod OCD koje sudjeluju u projektima stambenog zbrinjavanja. Ciljane zajednice su zajednice gdje su potrebe izražene, zajednice koje su iskazale interes za rješavanjem problema stambenog zbrinjavanja, i zajednice koje najbolje imaju riješeno pitanje imovinsko-pravnih odnosa tj. vlasništva zemljišta i objekata.

ERDF sredstva se ne koriste u BiH.

41 <http://www.diskriminacija.ba>.

42 BPRI izvještaj OSCE, Legalizacija romskih naselja i stambenih objekata u BiH, Analiza stanja u 8 opština, juli 2013.

43 POLJICE-X.COM, izvještaj 25.10.2013. godine.

Kontradikcije nisu jasno izražene, ali su moguće u slučajevima kada opštinski prostorni planovi ne uključuju gradnju objekata i infrastrukture namijenjenu rješavanju stambene problematike Roma. Dosadašnja iskustva Butnira i Varde pokazuju da je moguće uklapanje novih naselja i infrastrukture u postojeće prostorne planove, što znači da to pitanje u znatnoj mjeri zavisi od planera prostora u svakoj opštini gdje se rade projekti stambenog zbrinjavanja Roma.

Naravno, i u ovom slučaju ostaje prisutan problem vlasništva objekata i legalizacije postojećih objekata, što može biti kontradiktornost na štetu Roma.

Broj Roma i romskih porodica kojim je poboljšán pristup socijalnom smještaju se povećava kako se realizuju projekti smještaja. U 2013. godini je izrađen veliki broj objekata, a dinamika i broj su različiti po opštinama. Dosadašnji projekti su zadovoljili mali broj potreba romske zajednice kada je stanovanje u pitanju – uglavnom su se odnosili na sanaciju neuslovnih stambenih jedinica, dok je broj novoizgrađenih stambenih jedinica minoran i varira od jedne stambene jedinice izgrađene u opštinama Gračanica i Kalesija, do 28 u opštini Zenica i 31 u opštini Zavidovići.

Akteri uključeni u programe stambenog zbrinjavanja Roma

Programi stambenog zbrinjavanja Roma uključuju veći broj subjekata regionalnih i lokalnih vlasti, kao i učešće nevladinog sektora. Opštine su odgovorne za tehničku dokumentaciju i urbanističke planove, a njihovo planiranje smještajnih jedinica trebalo bi biti sastavni dio ukupnog opštinskog urbanističkog plana. Opštine imaju obavezu sufinansiranja projekata, a to se najčešće odnosi na izgradnju stambenih jedinica, bilo davanje finansijskih sredstava, bilo legalizacijom zemljišta. Nadalje, opštinske službe su odgovorne za nadzor nad građevinskim radovima, a u nekim slučajevima i za kontrolu kvalitete. Ove aktivnosti su uvijek sinhronizovane sa građevinskim firmama, ali ne uvijek i sa predstavnicima romskih zajednica u kojima se grade kuće. Predstavnici romskih zajednica žele biti uključeni u sve faze izgradnje kuća i infrastrukture, ali se često konfrontiraju sa vlastima i obeshrabruje građevinske firme da završe započeti posao (ponekad od njih traže lične usluge, kao što su dodatni ili neplanirani radovi, ili se žale na kvalitet rada i materijala).

Na regionalnom nivou, relevantna ministarstva imaju sveukupnu odgovornost za sprovedbu programa smještaja. Aktivnosti se koordiniraju sa predstavnicima lokalne vlasti i često sa romskim predstavnicima. Oni nemaju odgovornost za planiranje, ali su odgovorni za finansiranje i nadziranje radova.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH daje grant za namjene stambenog zbrinjavanja, kao i Federalno ministarstvo prostornog uređenja, Vlada Brčko Distrikta, i srtana razvojna agencije SIDA Švedska.

U periodu do 2012. za stambeno rješavanje Roma iz svih izvora izdvojeno je ukupno 12 i pol miliona KM (3.6 miliona KM godišnje).⁴⁴ Pri tome se iz državnog budžeta izdvaja oko 2 miliona KM, a glavna tačka implementacije svih aktivnosti je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice.

Obzirom da predstavnici lokalnih zajednica i lokalne romske OCD bivaju rijetko uključene u proces planiranja, uključuju se u proces monitoringa uz pristanak Opštine. Obaveza praćenja dinamike i kvaliteta izvođenja građevinskih radova je u nadležnosti institucija koje finansiraju gradnju ili rekonstrukciju. Međutim, akteri romskih zajednica često ukazuju na loš kvalitet građevinskih radova jer se koristi jeftin i loš materijal,

OPŠTINA LUKAVAC OSIGURALA 235.000 EUR-A ZA SMJEŠTAJ ROMA

U martu 2013. godine Udruženje Nova romska nada pokrenulo je inicijativu za dodjelu opštinskih sredstava u godišnjem budžetu za 2014. u svrhu implementacije Akcionog plana za Rome u djelu koji se odnosi na smještaj. Prema Akcionom planu različiti nivoi vlasti treba da osiguraju sredstva za Rome i Udruženje je uspelo u namjeri da se izdvoji 215.000 EUR-a u budžetu Opštine Lukavac. Na ovaj iznos Opština Lukavac dodala je 30.000 EUR-a, a MLJPI dodatnih 65.000 EUR-a. Opština Lukavac osigurala je još 20.000 EUR-a iz posebne budžetske linije, tako da se u jednoj tako maloj zajednici prikupio značajan iznos sredstava zahvaljujući naporima lokalnog romskog udruženja.⁴⁵

44 Amela Subašić, Lica diskriminacije: stambeno zbrinjavanje Roma u BiH, www.diskriminacija.ba.

45 Milica Plavšić, Uspjeh Roma iz Lukavca, 05.03.2014, buka.com.

a radovi se izvode uglavnom zimi. U nekoliko TV priloga se ilustrovao primjer loše gradnje objekata, a posebno je istaknut problem neuređenja okoline objekta kad se objekat završi. Nadzor nad radovima je upozoravan na ove situacije, ali kvalitetnih odgovora nije bilo pa nije bilo na popravke uočenih nedostataka u mjeri koliko je to potrebno.

LOŠ KVALITET KUĆA IZGRAĐENIH ZA ROME U ZENIČKOJ REGIJI

U 2011. godini organizacija Hilfwerk je implementirala projekat, kao dio Akcionog plana za smještaj Roma, a odnosi se na popravku zgrade u mjestu Brist, za romske porodice u Opštini Zenica.

Na osnovu izjave koja je dala jedna od stanarki, Jasmina Softić (rođena 04.02.1979. godine, iz Zenice), koja stanuje u ovoj zgradi od 2011. godine, problemi u renoviranoj zgradi pojavili su se nakon obilnih kišnih padavina i poplava u maju. Na dimnjacima nema zaštitnih poklopaca niti izolacije, tako da je curila niz dimnjake i zidove. Na osnovu njene izjave utvrđeno je da je tokom implementacije projekta izvršena nedovoljna zaštita od prokišnjavanja.

Tokom 2011. godine, organizacija pod nazivom LEDA započela je implementaciju projekta u okviru Akcionog plana za stambeno zbrinjavanje Roma: izgradnja zgrade za Rome, također u mjestu Brist. Prema izjavi stanarke Suzane Buljubašić, više od pola stanara u zgradi imaju problem s vlagom zbog lošeg kvaliteta korištenih materijala. Tokom radova na zgradi loše je urađena izolacija zidova, što može uzrokovati oboljenja kod stanara, obzirom da stanuju u prostorijama sa visokim stepenom vlage.⁴⁶

NEPOTPUNA OBNOVA KUĆE U DUBRAVAMA

Tokom 2012. godine u okviru programa smještaja za Rome obnovljena je kuća Haje Halilović (rođene 1953. godine) iz Dubrava. Ona živi sa sinom, i kao porodica su socijalno ugroženi, jer nemaju apsolutno nikakvih primanja. Tokom pripreme i planiranja obnove njene kuće utvrđeno je da na kući treba obnoviti stolariju, krov, podove i kupatilo. Obećani joj je da će biti renovirane sve ove komponente, ali od svih navedenih radova na njenoj kući je obnovljen samo krov.⁴⁷

46 Informacije prikupljene na terenu, i izjava Salke Musića, predsjednika Udruženja Romano centro Zenica.

47 Terensko istraživanje i izjava Haje Halilović.

LITERATURA

- Skupština Brčko Distrikta BiH, Strategija razvoja Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine za period 2008–2017, Brčko, jun 2009
- Dulović Vahid, Udruženje "Fenix" Tuzla, prava pacijenata, prezentacija, Tuzla 2013
- Federacija BiH službe za zapošljavanje, Program za zapošljavanje i samozapošljavanje Roma u 2013, Sarajevo, februar 2013
- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, analiza uzroka nepohađanja, ostavljanja i smanjenja broja učenika u osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine, Mostar, septembar 2013
- Federacije BiH, Vlada – Ministarstvo rada i socijalne politike, Strategija zapošljavanja Federacije Bosne i Hercegovine (2009–2013), oktobar 2008
- Ombudsman za ljudska prava BiH, Godišnji izvještaj diskriminacije u Bosni i Hercegovini za 2013, Banja Luka, mart 2014
- Ombudsman za ljudska prava BiH, Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini za 2013
- Zakon o socijalnoj zaštiti (Službeni glasnik RS, br. 5/93, 15/96, 110/03)
- Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta BiH (Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH, br. 1/100, 4/04, 19/07, 2/08, 1/03)
- Lejla Hodžić – Udruženje Kali Sara – Roma informativni centar Sarajevo, anti-diskriminacije romske djece u osnovnim školama – Analiza stanja, Sarajevo, juni 2013
- Fondacija lokalne demokratije, Pravni vodič za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2011
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH – Ljudska prava i izbjeglice, Izvještaj o provedbi Dekade uključenja Roma u BiH, ažurirani 20. avgusta 2013. godine
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Agencije za statistiku BiH, *Istraživanje višestrukih pokazatelja – MICS – na romske populacije u Bosni i Hercegovini 2011–2012*, Sarajevo 2013
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Smjernice za poboljšanje položaja romske djece u BiH – Socijalna inkluzija, oktobar 2013
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Izvješće o provedbi Dekade inkluzije Roma u BiH, ažurirani, august 20, 2013
- OSCE-a, najbolje prakse za integraciju Roma, (BPRI) Protokol dobre prakse za uključanje Roma, maj 2013
- OSCE-a, najbolje prakse za integraciju Roma, regionalni Izvještaj o anti-diskriminacije i učešće Roma u odlučivanju na lokalnom nivou, maj 2013
- OSCE-a, Priručnik za studente o kulturi, baštine i tradicije nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini, kao i metodički priručnik za nastavnike, 2008
- OSCE-a, Specijalni izvještaj o statusu Roma u BiH, 2013
- Revidirani Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2013–2016
- Revidirani Akcioni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma, Sarajevo, 2010
- Vlada RS-a, strategija za zapošljavanje Republike Srpske 2011–2015, Banja Luka, januar 2011
- Institut za pedagogiju RS u saradnji sa obrazovanju pomoći, Monitoring uključivanje u osnovnim školama u Republici Srpskoj od prvog do devetog razreda, Banja Luka, mart 2009

DECADE OF
ROMA
INCLUSION
2005-2015

Ombudsman za djecu RS, Specijalni izvještaj: "Ni jedno dijete izvan obrazovnog sistema", Banja Luka, 2011

Akcioni plan za rješavanje problema Roma u oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite, Sarajevo 2009

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom, (Službene novine Federacije BiH, br. 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09)

UNICEF istraživanje *Praćenje i položaj djece i žena*, 2012

WEB UNICEF-a u okviru programa MICS 4 za godinu 2013

PRILOG 1: Upitnik za donosiocce odluka

Upitnik za donosiocce odluka (UDO)

Regija _____

Mjesto i datum _____

Opšti dio

Prezime i ime			
Naziv institucije			
	Pol	Žensko	Muško

Specifični dio

Set 1. STRUKTURALNE POTREBE

- I.1 Kakva je vaša saradnja sa romskim zajednicama u BiH?
- I.2 Kakva je vaša saradnja sa romskim NVO u BiH?
- I.3 Koliko je u očima donosioca odluka efikasan rad romskog nevladinog sektora u BiH?
- I.4 Da li u vašoj instituciji ima zaposlenih Roma ?Ako ne zašto?
- I.5 Koje je korake preduzela vlada kako bi uključila romske organizacije, u izradu, primjenu i praćenje Strategije BiH za rješavanje problema Roma i Akcionih planova?
- I.6 Koliko su donosioci odluka zadovoljni realizacijom Akcionih planova?
- I.7 Kako se princip inkluzivnog planiranja politika i partnerstva primjenjuje u osmišljavanju glavnih intervencija u oblasti politika shodno Strategije i Akcionih planova?
- I.8 Na koji način se učestvuju romska organizacije i zajednice u praćenju Strategije i Akcionih planova?
- I.9 Da li su romske NVO upoznate sa aktivnostima na inkluziji Roma na prostoru BiH?
- I.10 Da li je bilo konkretnih koraka da se inkluzija Roma uskladi s nacionalnim reformskim programima u okvirima Evrope 2020?
- I.11 Da li je bilo potrebe za revizijom Akcionih planova i kakav je trenutni status revizije?
- I.12 Koliko sredstava i za šta se izdvaja u rješavanju problema Roma identifikovanih Akcionim planovima?

- I.13 Da li dodjele sredstava iz budžeta prate teritorijalni pristup i ciljaju na područja najteže pogođena siromaštvom?
- I.14 Šta je učinjeno da bi romske NVO osigurale sredstva iz EU fondova za inkluziju Roma u periodu 2014–2020?
- I.15 Da li se planira osiguranje sredstava iz drugih izvora osim EU fondova za inkluziju Roma?
- I.16 Molimo procjenite dugoročno finansijsko obavezivanje za održivost politika inkluzije Roma.

Set 2. ANTI-DISKRIMINACIJA

- II.1 Koje su poteškoće koje Romi imaju kod pribavljanja matičnih dokumenata?
- II.2 Šta donosioci odluka preduzimaju da bi Romi prevazišli poteškoće sa matičnim dokumentima?
- II.3 Šta donosioci odluka mogu uraditi da se smanji nivo diskriminacije prema Romima?
- II.4 Koji napori su učinjeni da se promoviraju svjesnost o pravima među Romima?
- II.5 Da li visoki dužnosnici promovišu poštivanje prava Roma?
- II.6 Da li su visoki dužnosnici bili uzor u promovisanju poštivanja Roma?
- II.7 Ako ima diskriminacije, u koje tri oblasti diskriminacija prema Romima u BiH je najizraženija?
- II.8 Koji su koraci poduzeti od podnošenja Strategije ili usvajanja Akcionih planova kako bi se prevazišao problem prava romske djece?
- II.9 Koji su koraci poduzeti od podnošenja Strategije ili usvajanja Akcionih planova kako bi se prevazišao problem ostvarivanja prava Romkinja?
- II.10 Koliko vlasti rade na pitanjima borbe protiv trgovine ljudima posebno Roma?
- II.11 Koliko Roma je napustilo BiH u zadnju godinu dana u namjeri da permanento ostane u zemljama EU? U koju zemlju je otišao najveći broj Roma iz BiH?
- II.12 Može li se obezbjediti pravna pomoć za potrebe romske populacije?

Set 3. OBRAZOVANJE

- III.1 Da li je i kakav napredak postignut u upisu romske djece u školama?
- III.2 Da li je i kakav napredak postignut u upisu romske djece u predškolske programe – obdaništa?
- III.3 Koji koraci su poduzeti da se poveća stopa upisa u sistem predškolskog obrazovanja u protekloj godini?
- III.4 Molimo dajte procjenu angažovanja roditelja u kontekstu predškolskog obrazovanja.
- III.5 Da li je i kakav napredak postignut u desegregaciji u školama? Koji su pokazatelji za to?
- III.6 Kakvi programi u školama se radi da se umanjí desegregaciji romske djece u školama?

- III.7 Da li je zabilježen napredak u oblasti *inkluzivnog obrazovanja* (npr modifikacija nastavnog plana i metodologije predavanja, edukacija nastavnog osoblja, uvođenje romske istorije u udžbenike, prevazilaženje jezičkih barijera za djecu koja govore Romski jezik itd)?
- III.8 Koliko romske djece u osnovnoj školi napusti školovanje?Šta je razlog napuštanja škole?
- III.9 Da li je vlada usvojila strategiju i predstavila mjere za preveniranje ranog napuštanja škole?
- III.10 Da li ima romske djece koja su u ustanovama za specijalno obrazovanje? Da li je dobra odluka da ta djeca budu u ustanovama za specijalno obrazovanje?
- III.11 Bilo kakvi podaci o stvarnom broju romske djece smještene u ustanove za *specijalno obrazovanje* (npr podaci o nacionalnosti učenika ili maternjem jeziku)? Bilo kakva indikacija da li je došlo do povećanja ili smanjenja u odnosu na prethodnu godinu?
- III.12 Koje su mjere poduzete kako bi se osiguralo da romska djeca završe obavezno obrazovanje?
- III.13 Da li se organizuju dodatni edukativni programi kako bi romska djeca završila školovanje?

Set 4. ZAPOŠLJAVANJE

- IV.1 Koji je način da se obezbijedi pomoći za pronalaženje posla? Ima li takvih inicijativa i gdje se sprovode?
- IV.2 Šta je poduzeto kako bi se povećala potražnja za radnom snagom, naročito za osobama s niskim kvalifikacijama?
- IV.3 Koliko Roma u vašoj instituciji je zaposleno u zadnjih 3 godine, koliko je napustilo posao u zadnje 3 godine? Koji procenat poslova je bio na puno radno vrijeme? Koji procenat poslova je bio usmjeren/zanatski?
- IV.4 Koji procenat radnika u javnim poslovima su dobili obuku ili kvalifikacije?
- IV.5 Šta je razlog velikom broju nezaposlenih Roma?
- IV.6 Da li su bilo kakvi programi prvog radnog iskustva (koji ne moraju pod neophodno biti vezani isključivo za Rome), koji uključuju praksu na radu, prošireni?
- IV.7 Koji naponi su poduzeti kako bi se podigla svijest i izgradilo javno shvatanje o koristima integracije Roma u društvo u cjelini?
- IV.8 Da li su poduzete bilo kakve mjere da se riješi pitanje izazova zapošljavanja mladih i Romkinja?
- IV.9 Da li su se pojavili bilo kakvi dokazi povećane podrške (subvencije, olakšavanje pravnih prepreka, inkubatori, ciljane politike) za samo-zapošljavanje i poduzetništvo, ili pristup mikro-kreditima?
- IV.10 Postoje li programi koji podržavaju razvoj socijalnog poduzetništva? Koji su efekti tih programa?
- V.11 Koji koraci u agrarnom i ne-agrarnom sektoru su identificirani kao rješenje?

Set 5. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

- V.1 Kakvi dokazi postoje o proširenju pokrivenosti zdravstvenog i osnovnog socijalnog osiguranja i usluga za Rome? Da li su primjenjene mjere u razmjeri s obimom problema?
- V.2 Koje konkretne mjere su poduzete od podnošenja Strategije ili formulacije Akcionih planova?
- V.3 Koja romska populacija ima najviše poteškoća za ostvarivanjem zdravstvene zaštite?
- V.4 Do kojeg stepena su Romi izloženi *diskriminaciji* i kršenjima prava na medicinske informacije, pristanak, povjerljivost kod pružanja zdravstvene zaštite?
- V.5 Koji mehanizmi postoje za žalbe i ispravke u slučajevima kršenjima prava? Koliko su blagovremeni, efektivni i dostupni ti mehanizmi?
- V.6 Kakvi dokazi postoje o povećanoj *koordinaciji između sektora* o pitanjima zdravlja, od podnošenja Strategije ili formulisanja Akcionih planova? Koji konkretni mjerljivi rezultati utiču na zdravlje Roma i prava Roma iz oblasti zdravlja?
- V.7 Da li su poduzete bilo kakve mjere da se riješe izazovi s kojima se suočavaju Romkinje?
- V.8 Postoji li zvanično priznanje prisustva korupcije u sektoru zdravstvene zaštite i da li se nešto radi po tom pitanju?

Set 6. STANOVANJE

- VI.1 Identificirajte koje su mjere usvojene za promoviranje inkluzije, desegregacije ili nediskriminacije u pristupu smještaju. Gdje su inicirani, koje vrste zajednica su ciljane?
- VI.2 Postoje li bilo kakvi ulazni početni podaci o broju Roma koji žive u marginaliziranim i zajednicama pogođenim segregacijom?
- VI.3 Koliko romskih obitelji je riješilo problem stanovanja uz pomoć države ili NVO? (brojčano ili u %)
- VI.4 Postoje li indikatori koje je moguće kvantificirati a odnose se na promjene broja Roma koji su u toku 2012 i 2013. godine dobili poboljšan pristup socijalnom smještaju, bolju priuštivost socijalnog smještaja, bolji kvalitet socijalnog smještaja?
- VI.5 Koliko romskih obitelji je riješilo problem infrastrukture (voda, kanalizacija, struja, put) uz pomoć države ili NVO? (brojčano ili u %)
- VI.6 Postoje li bilo kakvi ulazni početni podaci o broju Roma koji žive bez pristupa osnovnoj infrastrukturi javnih komunalnih i socijalnih usluga? (brojčano ili u %)
- VI.7 Da li smatrate da je prihvatljivije graditi naselja samo za Rome, ili da smještaj bude u različitim zajednicama?
- VI.8 Koliko Roma je zbrinuto u socijalnom smještaju?
- VI.9 Da li su od podnošenja Strategije poduzete bilo kakve mjere, ili u okviru Akcionih planova, da se uključe regionalne i lokalne vlasti, kao i romske i neromske zajednice u izradu stambenih rješenja?

Komentari

Potpis ispitanika

PRILOG 2: Upitnik za lidere u romskim zajednicama i NVO

Upitnik za lidere romskih zajednica i nvo (uli)

Regija _____

Mjesto i datum _____

Opšti dio

Prezime i ime			
Adresa			
Kontakt telefon			
Datum rođenja	Pol	Žensko	Muško
Članova u porodici	Zaposlen	Da	Ne
LIDER U ZAJEDNICI (romski NVO)	NEROMSKI NVO		
Da li ste bili korisnik akcionih planova?	Da	Ne	

Specifični dio

Set 1. STRUKTURALNE POTREBE

- 1.1 Kakva je vaša saradnja sa pomoćnicom ministra za ljudska prava i izbjeglice, odgovorna za romska pitanja u BiH?
- 1.2 Koliko je u očima javnosti efektivan i efikasan rad Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH?
- 1.3 Koje je korake preduzela vlada kako bi uključila romske organizacije, u izradu, primjenu i praćenje Strategije BiH za rješavanje problema Roma i Akcionih planova?
- 1.4 Da li se i kako primjenjuje princip zajedničkog (Ministartsva za ljudska prava i izbjeglice i romskih organizacija) planiranja politika vezanih za Strategiju i Akcione planove?
- 1.5 Na koji način učestvuju romske organizacije u praćenju Strategije i Akcionih planova?
- 1.7 Da li su romske NVO upoznate sa aktivnostima na inkluziji Roma na prostoru BiH?
- 1.8 Da li je bilo potrebe za revizijom Akcionih planova i kakav je trenutni status revizije?

- I.9 Koliko sredstava i za šta se izdvajaju sredstva u rješavanju problema Roma identifikovanih akcionim planovima?
- I.10 Da li dodjele sredstava iz budžeta prate teritorijalni pristup i ciljaju na područja najteže pogođena siromaštvom?
- I.11 Šta je učinjeno da bi romske NVO osigurale sredstva iz EU fondova za inkluziju Roma u periodu 2014–2020?
- I.12 Da li se planira osiguranje sredstava iz drugih izvora osim EU fondova za inkluziju Roma?

Set 2. ANTI-DISKRIMINACIJA

- II.1 Da li Romi mogu dobiti matične dokumente? Koje su poteškoće?
- II.2 Šta možete uraditi da se smanji nivo diskriminacije prema Romima?
- II.3 Koji napori su učinjeni da se promoviraju svjesnost o pravima među Romima?
- II.4 Da li visoki dužnosnici promovišu poštivanje prava Roma?
- II.5 U koje tri oblasti je najizraženija diskriminacija prema Romima u BiH?
- II.6 Koji su koraci poduzeti od podnošenja Strategije ili usvajanja Akcionih planova kako bi se prevazišao problem prava romske djece?
- II.7 Koji su koraci poduzeti od podnošenja Strategije ili usvajanja Akcionih planova kako bi se prevazišao problem ostvarivanja prava Romkinja?
- II.8 Koliko vlasti rade na pitanjima borbe protiv trgovine ljudima posebno Roma?
- II.9 Da li romska populacija ima ograničenu slobodu kretanja u pogledu odlaska u zemlje EU?

Set 3. OBRAZOVANJE

- III.1 Da li je i kakav napredak postignut u upisu romske djece u školama?
- III.2 Da li je i kakav napredak postignut u upisu romske djece u predškolske programe – obdaništa?
- III.3 Da li se roditelji angažuju da upišu djecu u predškolsko obrazovanje?
- III.4 Da li je i kakav napredak postignut u desegregaciji (segregacija – razdvajanje po različitim osnovama) u školama?
- III.5 Kakvi se programi rade u školama da se umanju segregacija romske djece u školama?
- III.6 Koliko romske djece u osnovnoj školi napusti školovanje? Šta je razlog napuštanja škole?
- III.7 Da li ima potrebe da nastavni programi u bilo kojoj mjeri obuhvataju pitanja Roma u BiH (tradicija, jezik, knjige)?
- III.8 Koje su mjere poduzete kako bi se riješio problem diskriminacije u pristupu obrazovanju i diskriminatornom tretmanu romske djece u školama?

- III.9 Da li ima romske djece koja su u ustanovama za specijalno obrazovanje? Da li je dobra odluka da ta djeca budu u ustanovama za specijalno obrazovanje?
- III.10 Kojе su mjere poduzete kako bi se osiguralo da romska djeca završe obavezno obrazovanje?
- III.11 Da li se organizuju dodatni edukativni programi kako bi romska djeca završila školovanje?
- III.12 Da li obrazovani Romi (srednje i visoke škole) potiču djecu u romskim zajednicama da se školuju, i da li organizuju konkretnu pomoć za tu djecu?

Set 4. ZAPOSŁJAVANJE

- IV.1 Koji je naćin da se obezbijedi pomoć za pronalaženje posla? Ima li takvih inicijativa?
- IV.2 Šta je poduzeto kako bi se povećala potražnja za radnom snagom, naroćito za osobama s niskim kvalifikacijama?
- IV.3 Koliko Roma u vašoj zajednici je zaposleno u zadnjih 3 godine, koliko je napustilo posao u zadnje 3 godine?
- IV.4 Koji procenat radnika u javnim poslovima su dobili obuku ili kvalifikacije?
- IV.5 Šta je razlog velikom broju nezaposlenih Roma?
- IV.6 Da li su bilo kakvi programi prvog radnog iskustva (koji ne moraju biti vezani isključivo za Rome), koji uključuju praksu na radu, prošireni?
- IV.7 Koji napori su poduzeti kako bi se podigla svijest i izgradilo javno shvatanje o koristima integracije Roma u društvo u cjelini?
- IV.8 Da li su se pojavili bilo kakvi dokazi povećane podrške (subvencije, olakšavanje pravnih prepreka, inkubatori, ciljane politike) za samo-zapošljavanje i poduzetništvo, ili pristup mikro-kreditima?
- IV.9 Postoje li programi koji podržavaju razvoj socijalnog poduzetništva? Koji su efekti tih programa?

Set 5. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

- V.1 Kakvi dokazi postoje o proširenju pokrivenosti zdravstvenog i osnovnog socijalnog osiguranja i usluga za Rome?
- V.2 Kojе konkretne mjere su poduzete od podnošenja Strategije ili formulacije Akcionih planova?
- V.3 Kojа romska populacija ima najviše poteškoća za ostvarivanjem zdravstvene zaštite?
- V.4 Da li su poduzete bilo kakve mjere da se riješe izazovi s kojima se suoćavaju Romkinje?
- V.5 Postoji li zvanićno priznanje prisustva korupcije u sektoru zdravstvene zaštite i da li se nešto radi po tom pitanju?
- V.6 Da li romske porodice rade vakcinaciju djece i različite prevencije?

Set 6. STANOVANJE

- VI.1 Identificirajte koje su mjere usvojene za promoviranje inkluzije, desegregacije ili nediskriminacije u pristupu smještaju. Gdje su inicirani, koje vrste zajednica su ciljane?
- VI.2 Koliko romskih obitelji u vašoj regiji je riješilo problem stanovanja uz pomoć države ili NVO?
- VI.3 Koliko romskih obitelji u vašoj regiji je riješilo problem infrastrukture (voda, kanalizacija, struja, put) uz pomoć države ili NVO?
- VI.4 Da li smatrate da je prihvatljivije graditi naselja samo za Rome, ili da smještaj bude u različitim zajednicama?
- VI.5 Koliko Roma je zbrinuto u socijalnom smještaju?
- VI.6 Da li su od podnošenja Strategije poduzete bilo kakve mjere, ili u okviru Akcionih planova, da se uključe regionalne i lokalne vlasti, kao i romske i neromske zajednice u izradu stambenih rješenja?

Komentari

Potpis ispitanika

Ovaj izvještaj sačinila je koalicija organizacija civilnog društva koju čine slijedeće organizacije: *Euro Rom* (vodeća organizacija), *Udruženje BOSPO*. Vodeći istraživač koalicije je Tihomir Knežiček (konsultant za pitanja institucionalnog razvoja organizacija civilnog društva i predsjedavajući BiH Vijeća nacionalnih manjina). Menadžer projekta je Amra Čaškić (*Euro Rom*).

Autori izvještaja su Tihomir Knežiček, Nedžad Jusić, Boris Pupiće i Anamarija Mirašćić.

Slijedeći istraživači su bili uključeni u projekat: Boris Pupiće (Ekspertni saradnik za odnose s javnošću BiH Agencije za rad i zapošljavanje, član Odbora za Rome pri Vijeću Ministara BiH); Nedžad Jusić (Predsjednik Udruženja *Euro Rom* Tuzla, član Vijeća nacionalnih manjina BiH); Amra Čaškić (Menadžer projekta u Udruženju *Euro Rom*); Larisa Čorbić (Asistent menadžera projekta i finansijski administrator, *Euro Rom*); Anamarija Mirašćić (Asistent za analizu podataka, BOSPO); Sabina Nadžaković (Prevodilac, BOSPO); Nesiba Ahmetović (Finansijski i administrativni asistent, BOSPO).

Slijedeće organizacije su imale savjetodavnu ulogu pri nastajanju izvještaja: Fondacija sekretarijata Dekade inkluzije Roma, Centralnoevropski Univerzitet-Odjel za javnu politiku, Evropski Centar za prava Roma, Habitat for Humanity, Fond za edukaciju Roma, a iz Fondacija Open Society: Making the Most of EU Funds for Roma program i Roma Health Project.

U 2013–2014. godini, sekretarijat Dekade je podržao izvještavanje organizacija civilnog društva u osam zemalja: Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Francuska, Njemačka, Italija, Crna Gora, Srbija i Ujedinjeno Kraljevstvo. U pilot godini, 2012, podržani su izvještaji iz slijedećih zemalja: Albanija, Bugarska, Češka Republika, Mađarska, Makedonija, Rumunija, Slovačka i Španija.

U izvještajima, koalicije civilnog društva dopunjavaju ili daju alternativne informacije u odnosu na Izvještaje o postignućima Dekade koje podnose Vlade zemalja članica Dekade inkluzije Roma, kao i u odnosu na bilo koje druge izvještaje koje podnose države članice Evropske Komisije o njihovim nacionalnim strategijama integracije Roma (NRIS). Svrha ovih izvještaja nije da služe kao zamjena za kvantitativni monitoring i evaluaciju od strane državnih vlasti, nego da usmjeravaju lokalna saznanja u nacionalne i evropske procese izrade politika i da ponude razmišljanja o uticaju koje na društvo imaju vladine mjere. Izvještaji civilnog društva pružaju dodatne informacije u odnosu na službene podatke, zamjenske podatke tamo gdje službeni podaci ne postoje, ili alternativnu interpretaciju objavljenih podataka.

Projektom koordinira Fondacija sekretarijata Dekade inkluzije Roma, u saradnji s Open Society Foundation's Making the Most of EU Fondom za programe namijenjene Romima. Sredstva za projekat je osigurao OSF Roma Initiatives Ured.

Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation

Teréz körút 46.

1066 Budapest, Hungary

www.romadecade.org